УКРАЇНА.

НАУКОВИЙ

та

ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ

ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ.

РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ І.

ЯНВАРЬ

1907.

У КИЇВІ.
1907.

Од редакції.

Починаючи нове діло—видання журнала «Україна»—почуваємо на собі обовьязок попереді усього виявити наші думки про найголовнійші прінціпи, яких журнал наш буде держатися, та про той звьязок, який зводить в одну лінію журнал «Україна» з журналом «Кіевская Старина», на заміну котрого «Україна» тепер виступає.

В кінці 1881-го року в Київі, з ініціятіви Ѳ. Ѳ. Лебединцева, склався гурток людей, який порішив докласти своїх сил до того, щоб розпочати в Київі-ж видання журнала, маючи на меті наукове розроблювання української історії в найширшім розумінні цього слова. Часи були тоді такі, що не можно було й подумати зробити цей журнал справжнім органом українським, бо після указу 1876 року слово українське було в путах, а люде, що кохалися в своїй рідній мові, не вільні були навіть прилюдно висловити своє credo. Через це довелось обмежитись тільки журналом «Кіевская Старина», який по змісту своїому мусив виконувати ролю українського наукового місячника, а по формі примушений був являтись землякам не в своїй власній одежині, а в убранні россійської державної мови. Важко було вести журнал, бо загальні цензурні утиски не давали простору захоплювати більш широкі національні питання, хоч-б розвьязувались вони чисто науковим методом, а спеціальні утиски мови не дозволяли навіть поміщати вільно етнографичні матеріяли:

приміром сказати, слово *москаль*, яке скрізь вживається по українських піснях та казках, треба було або викидати, або заміняти словом *салдат*. Та хоч і важко було видавати «Кіевскую Старину», проте робочий гурток працьовників, які душу свою вкладали в це діло, вивели її на дорогу; не стало сили у першого редактора-видавця, Ѳ. Г. Лебединцева,—виступив на зміну його А. С. Лашкевич; смерть швидко підкосила цього щирого земляка нашого,—знайшлись нові люде, які повели діло дальше. Так пройшло 25 год. За цю чверть віку «Кіевская Старина» стала тією скарбницею, з якої тепер черпають наукові багатства сучасні робітники на ниві науки та якою ще довго будуть користатися нові покоління. «Кіевская Старина» на протязі 25 год помалу завойовала собі становище українського органа, який всіма взнавався за единий національний прапор, хоч і невеличкий, та проте прилюдно виставлений серед широких ланів Россійської України. Ці 25 год існування «Кіевской Старины» дають особливу сторінку в історії українського культурного життя,—сторінку, ціну якої може колись складуть краще за нас об'єктивні історики останніх двох десятків літ 19-го віку в житті України.

Визнаючи себе українським органом, «Кіевская Старина» всіх сил докладала до того, щоб, удержуючи своє наукове обличчя, по змозі виявляти себе все більше національною по формі. За останні годи посчастило їй добути собі право друкувати по-українському не тільки ётнографичні матеріали, а навіть белетристику, через що кожна книжка мало не на третю частину виглядала вже українською. В такім стані захопила її на кінці 1905 року нова течія в житті россійському, коли одразу стало вільно друкувати не тільки книжки, а навіть щоденні часописі по-українському. В цей момент роля «Кіевской Старины», як прапора українського, скінчилася: тепер можно цей прапор викинути скрізь по городáх в українських часописях, аби тільки вистачило сил його понести.

Закінчивши в 1906 році 25-й год видання «Кіевской Старины», редакція порішила не кидати, поки що, свого діла, а вести

його далі, зберегаючи той-же дух, який був керманичем часописі за всі 25 год, цеб-то: спокійне, обьективне обсужування всіх сторін життя сучасного і минулого. не вдаючись в національний шовінізм — з одного боку, і не роспливаючись в утопіях вселюдськости до забуття свого національного *я*. Ми хочем залишити «Україну», як була і «Кіевская Старина», органом науковим, поширивши тільки зміст його, не обмежуючись історією минулого, а розглядаючи критично і всі сучасні події в біжучих хвилях суспільного життя. Як доведеться нам виконати наші завдання— це буде залежати од щирої запомоги наших земляків.

Сьогочасна часописна мова на Україні.

Од редакції.

Поміщаючи цю статью високоповажного нашого письменника, І. С. Нечуя-Левіцького, ми мусимо наперед сказати, що не цілком поділяємо погляди автора, які висловлюются їм. Ми думаємо, що стежка, по якій мусить пійти оброблювання нашої книжньої української мови, зовсім інакше повинна буде установитись; але тепер ми з великою охотою містимо статью шановного автора вже через одно те, що в їй есть багато дуже цінних уваг, не кажучи про те, що взагалі варто почути думки наших поважних письменників про таку пекучу справу, як виховання рідної літературної мови. Після того як надрюкується уся статья, ми залишаємо за собою право висловити і наши думки, а також дуже радо помістимо і другі статьї по цьому-ж таки питанню, аби вони були на підставі научно-обективній, та щоб були написані sine ira.

Дрюкуемо цю статью без усяких одмін, зберегаючи навіть деталі правописа автора. *Ред.*

На Україні в останній рік вперше почали видаваться українські газети й журнали. Сливе усі вони пишуться галицькою книжньою мовою, буцім би то вже виробляною, та ще й галицьким не Кулішевим, а Желихівським правописом, котрий чомусь зветься фонетичнім неначе всемішки. Усі часописі завзялись завести галицьку мову, як книжню, і на Україні, навіть накидають йіі давнішим письменикам, переробляють при виданнях і в часописях йіх чисту українську мову.

З цієї причини ми маємо на думці роздивиться, з яких елементів склалась книжня галицька мова, і чи варта вона того, щоб, занедбавши українську народню мову, заводить йіі в українському пісьменстві.

Галицька книжня мова склалась з двох елементів: з народньої галицької мови та книжньої мови старого Київа. Галицька народня говірка дуже стара, як стара мова й поліська, північна, на черніговському, пінському та білостоцькому поліссі. Як відомо, народня стародавня мова найдовше держиться не в осередку нації, а на окраїнах, та ще й в горах, та в далеких болотяних пущах і нетрах, де люде мало йіднаються між собою й сусідами. В горяних краях люде не далеко ходять, недалеко йіздять, мало йіднаються з другими людьми, що живуть або за високими горами, або за болотяними околичніми місцями, як у нас на Поліссі, не чують инчої мови в дальших місцинах, окрім своеі. І через те то в нашого народа в Карпатах і попід Карпатами і в поліських пущах довше додержалась усяка старовина і в звичаях, і в піснях та колядках, як додержались великорусські «биліни» в Олонецькому та Архангельскому краі, додержалась там стародавня мова с старими формами. На Венгерські Русі і в Карпатах і в наш час мова ще скидається на церковно-славянську. На Венгерські Русі кажуть: я бих робив (я б робив); мій дзада поіхав на поле та там вже три дні *упражняеся* (Гнатюк. Етногр. матер.). В Карпатах та в Галичині животіють такі дивовижні для нас старі форми, як от: бувем (есмь), бувесь, здаесь, були сьмо, були сте, суть і т. д.. Є там ще й тепер багато стародавніх слів, як от: плащеніца (спідниця), ділованнє (стеля, баркан; Криниця, с. Шляхтова, останнє украін. село в Карпатах) і т. д., неначе ці слова взяті з актів XVI або XVII віку. В Карпатах і в Галичині додержавсь давній *юсъ*: курче, лоше, ек (як), насінне, поколінне. Це *є* на кінці народ вимовляе не як мяке є, а якось неясно й чудно: не то є, не то *ю*, і міні вчулось, що воно більше схоже на *ю*, бо воно щось середнє між *е* та *ю*, щось схоже на французьке—eu: peu, deux. В Галичині кажуть: ходилисьмо, булисьте; мі, ті, сі, мя, тя, ся, го (його), му (йому) сли (если), як і на Поліссі кажуть: мо так, а мо й ні; тра йти, і. т. д. Там. додержались стародавні падіжі—піль, весіль, провалъ; род. і предл. падіжі схожі с польськими і. т. д.. І в самому порядкові слів, в синтактичному звязкові йіх зосталось чимало стародавнього, для нас теж чудного, як от: він вернув домів

(вернувся додому), він стремить до науки, чекає на мене (жде мене). Це все нагадує такі чудернацькі для нас тепер фрази в актах XVI віку, як от: *бачучи есмо* высокі послуги князя (Грам. 1552 г. Житецкій, О переводах евангелія на малорус. язык. 1906 г. Петер.). Така остача стародавньої мови, така синтактика позоставалась подекуди ще й досі і на Україні, в українських піснях: „Як ізвівши, на коника сівши, будь здорова, любая розмова!“ (Чубінський. V т.); „Як тій зозулі в саду куючи, так ваші сестриці там горюючи“. Та й часом і тепер трапляється така чудна синтактика в розмові на Україні: замісьць — в мене болить голова—кажуть: міні болить голова. Або в хотинських піснях: „Болить мене дуже“. „Моя нагаечка *хатою забреніла*“ (Кіев. Стар. 1905 г. Бессараб. пѣсни хотинск. уѣзда). Як запевняє д. Житецький, Миклосіч знаходив в такі синтактиці остачу давнього славянського дательного самостійного падіжа там. де стоіть причастна форма.

При такі народні стародавні мові в Галичині, додержалась сливинь до нашого часу й стара книжня київська мова XVII та XVIII віку. Ломоносов забрав наукові й вищі книжні слова с тієї мови і припаяв їіх до великоруськоі міськоі мови. А трохи згодом Екатерина II звеліла в Київомогилянські Академіі вимовлять по-великоруський ту київську мову, як от: *ѣ*, *ы*, *и*, і без клопоту „обрусеніе“ вже було готове в школах, бо трохи згодом давня київська книжня мова в школах і в книжках на Україні все набіралась ярого колорита великоруського. Котляревський, схаменувшись, побачив, що давня наша книжня мова, загарбана Ломоносовим, переробилась на россійську книжню мову, що верхній, вищий етаж мови вже взято в Петербург, і... догадавсь, що треба знов починать с початку: заводить народню українську мову в книжки. В Галичині нічого такого не трапилось: давньої мови Іонна Вишенського, Лазаря Барановича та инчих письменників XVII віка ніхто не зачіпав, і вона зоставалась і животіла в книжках. Маркіян Шашкевич 1838 р. покинув ту стару дивовижну мову, але стара, чи так звана москвофільська партія не кидала йіі й не кидає й до останнього часу та помаленьку перероблює йіі на великоруську книжню мову, як колись в Россіі

переробив йіі Ломоносов. Стара партія робила це доброхіть, а потім згодом робила це систематично через намову, а може й... намогу та й грошову підмогу великоруських славянофілів. С тієї книжньої галицької мови вироблявся якийсь перевертень мови, відомий під прізвищем—«язычіе», котре Пипін в свої статті назвав: «Особый русскій языкъ». Молода галицька народницька партія не згодилась прийняти таке «язычіе» і заходилась навертать стару київську мову XVII та XVIII в. на свою народню мову, на галицьку, теж стародавню говірку, а не на українську. Стародавня книжня «славяно-малоруська» мова, як зве йіі д. Житецький, була покладяна на стародавню народню галицьку й карпацьку говірку. От і вийшла сьогочасна книжня галицька мова молодої народньої партіі, котра виробилась з двох стародавніх джерел. Старий книжній елемент таки взяв перевагу,— і вийшла знов книжня мова, котра дуже скинулась на мову стародавніх актів і етимологією й синтактикою. Велика сила польских слів, нахапаних може й незумисне, а просто од звички, механично, наддає ці мові ще білше схожісти с старою книжньою київською славяно-українською мовою.

Вийшло теж якесь українське новоязичіе, перемішане с стародавніми народніми словами та синтактикою, й стародавніми книжніми формами мови. Хіба ж оце не стародавня синтактика в ці сьогочасні галицькі книжні мові? «Ся пісня... дісталася до М. Драгоманова (досталась М. Драгоманову) (Записки Наук. Т. Ім. Шев. 1906 р. т. П ст. 6); «Роздивляючи ті варіянти, бачимо»... (роздивляючись на ті варіянти... стр. 57)... «сотворення культурних засобів для його подвигнення з вікового занепаду.. заборона тяжила над українським словом»... (т. І. 1906 р.). «Жигмунт наслідком скарги селян... на державця свого, заборонив йому надужйть (зловживаннів, зловжиткі—взлоупотребленій) (т. І ст. 93). «З сказаного *до тепер* виходило б»... (стр. 73)... за се жадали заплатити *готівкою* (польск. готу́вка), а не квитанціями» (ст. 74). «Будувалась Дніпрова фльотиля, як *також* головно треба було спровадити Дніпром *коло 3 міліонів* штук дерева» (ст. 75). «В сій звязі належало б *увзгляднити* також польські народні пісні, та їх ритмічна форма *остае* (зостається)

й доси науково непросліжена, а набересь їх разом більше як *два тисячі* (т. I ст. 10)». «Марко рішається скоро, *паде* перед нею на коліна (навколішки) і присягає» (т. I ст. 54). Се місто (Самбір) більше. Воно ж столицею нашого карпацького підгірря» («Зъ потоку життя». Опов. галицького письмен. Чайківського, ст. 51). Ця усяка галицька стародавня синтактика схожа на стародавню галицьку москвофільську: приміром, в давні карпатсько-руські газеті «Карпатъ» сімдесятих років, замічена мною така фраза: «Дѣвка Марія О. вчера на концертѣ отиграла красно вальсъ от Іоанна Штрауса»; або вона схожа на великоруську XVШ віка: «весьма непристойно, чтобы оныя злостновымышленныя пассажи і мерзостныя составленія въ нашемъ государствѣ для соблазна неразсудительнаго народа *происходились* (Указ Румянцову 1737 року. Записки Н. Т. т. I). На 8 й 9 стор. Записок Товар. Ім. Шевченка трапляються такі фрази: «сеі думки боронить між иньшими Перетц» (цієі думки держиться, за цю думку встоює... й Перетц; але чи так треба розуміть, чи треба розуміть, що він йіі забороняє,— я цього й сам напевно не можу сказать); «а коли вже переймлене скоптатує ся» (переймання—заимствованіе—буде доказано); «матеріяли (пісьні) все ж еще за скупі (дуже скупі)»; «Шафранов *обговорює* ритмичний склад великоруських пісень (судить, ганить, лає пісьні, а не розглядає); „протягом сімох днів весілля так мало співали“ (в протязі сімох днів). Такі слова, як зупиняючися, бігчи (бігти), паде, окремо, позаяк, також, кільки кроків (ступінів) ступні і т. д., для нас дуже чудні. Чудно для нас, що галичани скрізь починають додаткові мислі (придат. предлож.) не с слова *котрий*, а з слова *який*, як в польські мові: „...полковник Сіняві, який сього не зробив“... (стор. 81). З цього слова—*який*—так само починаються й додаткові мислі в польські мові, а через йіі вплив і в старих козацьких та литовських актах, тим часом як в великоруські й в усіх европейських мовах вживається в цьому місьці слово—*котрий* Так передніше писали і на Україні[1]), Окрім того, скрізь поставляні галицькі та й польські родит. падіжі м. ч.: ожидань, завдань, надужить (злоупотребленій, зловжитків)

[1]) В українські народні мові і в піснях в таких місьцях вживається слово—*котрий*, а не *який*: „Ходімо до пана! Пан розсудить,—*котра* буде пара“. (Кіев. С. 1906 г. стр. 319. Пісьні вол. г. дубенск. у.).

весіль (стор. 206); а рядом з ними—такий род. п., як *підворів* (?). І ці падежі чудні, неначе з одтятим хвостом, або зовсім куці. Галицке—від (од) та ще в приставках: відбувся, відсікти і т. д.—для нашої публіки і чудне, й навіть сьмішне.

На капитальні праці проф. Грушевського «Історія Украіни» теж одбилась актова мова, як вона поклала сьлід на мові й відомаго историка Сергія Соловьева. Мова проф. Грушевського таксамо стала підхожа під книжню галицьку мову, а не під українську народню. При виданні «Історіі Украіни» доконче треба змінить і галицькі старі форми мови; вченне, сей, від, отсе і деякі етимологичні форми і подекуди синтактику, бо на Украіні широка публіка не спроможеться йіі читати. А це була б велика шкода, бо таку капітальну працю доконче треба росповсюдпить в публіці як можна ширше.

Через ці два складові елементи, с котрих складается сьогочасна галицька книжня мова, вийшло, наприклад, те, що нам украінцям трудно читати галицькі книжки. Записок наукового товариства імени Шевченка на Украіні *ніхто* не читає (та й не читатиме,) окрім хіба вчених, котрі читають усякові стародавні акти й звикли до стародавньої мови тіх актів. І небіжчик Кониський, і я—давали «Записки» таким людям, що читали навіть «Літературно-Науковий Вістник», але вони вертали книжки й казали, що «Записок» читати неможна...

Оцю ж книжню сьогочасну мову молодчої народницькоі галицькоі партіі й перейняла украіньска демократичня, чи, як вона себе зве, радикальна партія з галицьких часописів та журналяі і пересадила йіі на грунт народньої украінськоі мови в своіх часописях та журналах, подекуди навіть з йіі синтактикою й с силою польських та галицьких слів, ще й с правописом не кулішевим, а з желихівським, галицьким, с стародавніми церковнославянськими апострофами і з желихівським *иже*—ї.

Але люде цієі партіі не зауважили на те, що на Украіні народній грунт живої мови инчий, має свої опрічности, свої опрічні прикмети в етимологіі й синтактиці, що на Украіні публіка инча, заздалегідь не приготовляна до галицькоі книжньої мови, зовсім не звикша до такоі мови. Партія зробила цю справу нагло, раптом, пішла з часописами прожогом, протовпом, зовсім

не вважаючи на публіку, мов наглий тучний дощ, і... наробила загалом українському письменству багато шкоди: одхилила од його широку публіку, одхилила навіть багато націоналистів, котрі вже потроху щиро пригортались до його, зацікавляні й повістярями й українським театром і, загалом сказавши, значним розвитком українського письменства в останні часи. Перечитавши наші часописі та журнали, придивившись до їх мови, я, кажучи по щирі правді, сам був збентежений й засмучений такою несподіванкою.

Років з 20 передніше, коли ще виходила давня «Правда» й «Зоря», деякі галицькі вчені й письменики вже зуміли підвести свою галицьку мову під українські форми, повикидали, що було в неї старого, різкого й чудного, повставляли натомісць українські форми і писали зовсім чистою гарною українською мовою. Це сталося с тієї причини, що в тіх журналах друковались раз-ураз великі українські повісьті, писали в тіж журналах сливе самі українці. Чистою доброю українською мовою вже писав Ол. Огоновський, писали проф. Пулюй, Ол. Барвінський, з молодчих д. Маковей, а найбільше чистою мовою пише й тепер проф. Студінський. «Історію руськоі літератури» Ол. Огоновського читатиме на Україні й широка публіка; «Нові і перемінні зьвізди» проф. Пулюя читають в нас навіть люде неприхильні до українського письменства. В нас на Україні читатиметься й «Історія Русі» Ол. Барвінського. Гімназічні программи д. Барвінського й йнчих вчителів українських гімназій, надруковані в галицькі «Зорі», написані такою чистою українською мовою, що я колись спитав д. Барвінського, як він був у мене, чи не виправляв часом мови тіх программ Конисський? Але Конисський йіх не виправляв. Виходе, що галичанам нетрудно виправить свою стародавню письменську мову в книжках, аби йіх добра воля.

Але од того часу, років з десять назад, як у нас на Україні стало вольніше видавать книжки, наші українці перестали друкувать свої утвори в Галичині. В Галичині тоді вже почали видаваться газети, газетки й журнали. Це була велика новина в наші літературі, та ще й газетки й журнальчики були ліберальні, навіть трохи скинулись на радикальні. Молоді українці само по собі доставали йіх і накинулись з жадобою на йіх. Га-

зетки були написані хоч недоладньою, але вже літературною мовою. Вийшло так, що молоді галицькі письменики зовсім одбились од української мови. Наши видання до їх не доходили, бо були надто дорогі. А зате ж наші молодчі люде начитались галицькіх газет так, що по мові зовсім погаличанились, неначе так завзято падкували коло цієї справи, що аж повиучували ті газети й журнали й їх мову напамять...

Опріч того галицька ліберальна чи, як вона себе зве, радикальна молода партія змовилась з українською радикальною партією, щоб зробить галицьку, вже буцім-то готову, виробляну літературну мову загальною й для Галичини й для України, й завести в українському письменстві і галицьку письменську мову, й галицькі форми мови, як загальні письменські книжні форми, ще й галицький желихівський правопис. В ці партії були люде, котрі ніколи навіть і не писали українською мовою, але брали спіл в заведінні галицької письменської мови на Україні і, потаенці од авторів, перероблювали видавані ними українські книжки на галицький лад. І от київське видавництво «Викъ» почало видававать рядок виданнів передніших українських письменників, і, потай од авторів, зміняло в їх книжках деякі українські форми на галицькі, підроблюючи їх і підводячи під галицькі форми. В 1903 році воно видало свій «Литературный Збирныкъ» вже с такими галицькими формами, як от: поколінне, листе, мужичче, мені, сей, отсе, сю і т. д. З цієї книжки й починається *макароничний* період письменства. Думаючи, що вже грунт для обгаличення українського письменства готовий, «Викъ» пустив серію книжечок і для народа с такими ж, вже в наш час мертвими на Україні ненародніми формами, щоб провести свою галицьку сістему до самого споду, до коріння, й помаленьку зовсім викоренить українські форми в книжках. Один з молодих письменників так таки й казав мінї, що якби видавать с такими старими формами книжки для народа, то народ змінив би свої українські форми і знов вживав би отакі старі форми: листе, насінне, мені, сей і т д. До «Вика» обізвалось петербурське «Благотворительное Общество» і почало сістематично рядок видання книжок для народа теж з галицькими деякими формами. В Одессі оповістили, що видава-

тиметься альманах «Багатте» (а не Багаття). Це ще були квіточки, а от згодом зьявились і ягідкі тіеі сістеми.

Торік несподівано в Россіі, пісьля страшноі колотнечі, в цензурі якось трохи одлигло: одразу на Украіні зьявились газетки й навіть журнальчики. І сталося щось навдивовижу дивне: усі ці украінські газетки були написані галицькою мовою, неначе йіх писали й видавали не украінці, а захожі галичани...

В Петербурзі оповістили видання журнала такими словами: «Орган украіньского пролетаріату 5 *аркушів* друку... *передплата* з' пересилкою... *помешканье* № 60...» В ці оповістці третина слів польських. Оповіщено потім, що в Катеринославі виходитиме «Запорожж-*є*», а не Запорожж-*я*. Врешті в кінці 1905 року вийшов в Лубнях перший № «Хліборобa» для народа. Газета, окрім передовоі статі в № 1, була видана гарною простою народньою мовою, хоч подекуди траплялись польсько-галицькі падіжі: для народу (для народа), в XIX століттю (столітті). Незабаром потім вийшла в Київі «Громадська Думка» вже не для народа, а для вищоі верстви, для панів. Беру я 2 № газети й читаю. Трапляються скрізь такі місьця, неначе йіх писав якийсь галичанин, а не киянин. От одно з таких місьць: «Видавець подає на це *скаргу* до *Сенату*... щоб замісць недозволених *видань предплатникам* висилались ці останні видання (Громадська Думка). Читаю далі телеграмми; така ж єама галицька мова: Генерал-губернатор *оголошує*: з огляду на те, що *наближаються* (наступають) вибори до Державноі Думи, і що виборцям конче треба *обговорювати* (по украінському це виходе—обговорювать, гудить) питання, як робити ці вибори, признаю можливим в де-яких випадках дозволяти *подібні* зібрання, *яко* особливий *виємок* (зрозуміють так, що мова мовиться про великоруську *выемку*, це-б-то про зазубні, або ями) з загального правила, установленного обовязковими постановами, під умовою, щоб *точно* (галиц. і великорус.) *виконувано* правила (*виконувано* — польське; цього слова ніхто не зрозуміе; селяни думатимуть, що це—канáть, вúканать,— дуже просить, як діти канають, щоб дали гостиньця, і часом таки вúканають, як настирливо просять) про те, коли і як подавати

прохання... Правила не *торкаються* попередніх зборів виборців, про які говорить „положеніе“ про вибори до думи».

Як же зрозуміє оте все читалник пан, або селянин? Обидва так зрозуміють: Генерал-губернатор голосить (плаче) і оглядається; йдуть ближче та ближче до нас вибори до Державної Думи, і що виборцям доконче треба оббрехать, огудить питання, як робити ці вибори; що він признає, що можна в де яких випадках дозволить *подібні* (такі самі) зібрання, як особливий зазубень, особливу яму з загального правила... Правила не торкаються (не стосуються) об попередні збори (неначе об сьтіну, або об тин). І чом би не поставить слів: губернатор оповіщає? Кажуть же в нас на селах: „прийшов заповіститься, я оповістив і т. д. Не дурно ж навіть українські націоналисти слали листи в редакцію, що вони не розбірають того, що написано в газеті, а один з їх просив прислать українського словаря.

І справді, це не українська мова, а якісь «Абу-Казємові капці» (шкарбани), котрі носив ще коли не арабський Абу-Казем, то певно Мелетій Смотрицький або Лазарь Баранович ще в XVII віку. Ці «капці» вже скинув Сковорода в другій половині XVIII в. А в Галичині вони зостались й додержались до нашого часу, наче були в схованці в якомусь музеї старовини. А при тому ще й скрізь накидано в ціх нових газетах таких стародавніх слів та фраз, як от: повідомлення, з поясненням; оновлення, галицьке—майже; зібрань (зібраннів), убрань, оповідань, зібранне; стоять такі ребуси, як *сем'і* (сімйі, сімьі), з'їзд (зйізд); окремо, окремих (окроми, опрічніх, нáрізних), обстать, обстоювати справу, (встоювать за справу); обстоювать, обстать кого або що,—це значиться по-український—окружать кого, или что: обстали мене навкруги, обсіли мене діти; стоіть скрізь—усунути,—це по нашому—всунуть, а по галицький—одсунуть, і. т. д.

Ні! це справді не українська мова, а ніби якісь стародавні акти козацького та литовського періода, або галицька вчена книжня мова, що недалеко одскочила од тіх актів. Такої мови в нас не розберуть і нічого з неї не втямлять, а коли щось і

розберуть, то в голові зостанеться щось невиразне, каламутне, якась джумига.

Ще треба додать, що в нових газетах та журналах часто трапляються такі галицькі слова, як от—*змагання*. В Галичині це значиться те, що по-россійський—усиліе, усилія, а на Україні це значиться,—змажка, гризня, трохи не лайка. Це страшенно збиває с пантилику читалників. «Гром. Думка» цітує, що небіжчик Ром. Сембратович писав «Про визвольні змагання на Вкраіні». В Галичині це значиться: «Про освободительныя усилія (или стремленія) на Украинѣ». В нас скажуть; що Сембратович написав книжку «Про освободительные споры» або «Про освободительную ругань на Украинѣ» От що виходе по-український! По-український треба сказать так: «Про визво́льницькі силкування на Україні». На Україні кажуть: чоловік має потяг до чарки, або чоловік потягуеться до пляшки (а пісьля сна потягаеться). Галичани пишуть: чоловік стремить до науки, а по нашому—то стремить кілок або й чоловік (торчитъ). Все це чудно для нас, а незвичних до галицькоі мови читалників просто таки збиває с пантилику.

Од кінця минувшого року зьявилось на Україні небагато журналів та газет на мові сливе галицькі. А вже наші молоді пісьменики нанесли в цю часописну, якусь *опрічню*, мову ось скільки польських слів: в чеканню (в сподіванні) (Гр. Дум. 54), крок (ступінь), вибух (взрив ви́рив) розвій (rozwój—розвиток), скаржитись (жалітись), свідоцтво (засьвідчення), помешканне, мешкане (квартира, житло, але не кватира, бо то в місяці бувають кватирі), мешкае (Рідн. Кр. 11), передплата (przedpłata), старанно (падкови́то), шаленство, шалений (навіжений) (В. Укр.), неба́вом (незабаром), брак почуття (недостача почуття), здолати (В. Ук.), аркуш (листок паперу), розпач (одчай) (В. Укр.), кревноі єдности (родственнаго единенія), бридкий (препоганий), тека (портфель) (Шершень), уникать (избѣгать=одмикувать), розпачливо (отчаянно) прагнуть (жадать), скарга, звитяжноі сімьі (побідноі), рахувати (=лічить), рахунок (обліч, облік) (в селах і тепер кажуть: чиновник облічував управу, а священики на український лад го-

ворять: обсчитывалъ (?) управу, це б то по-великоруському буде—*дурив,* а не облічував); влада (władza)—сила, міць, а в газетах—це б то—власть), виконать, ошуковати, ошуканець (дурисьвіт), (Нова Гр. Леся Укр.), жичить (бажать), ступня, ступні (stopień, stopnia, ступіня, ступіні) (Гр. Дум.), недосконалість (Гр. Д. 5), обрахувати (облічити), розмаітий (усяковий, ріжноманітний), брудний (нечистий, Нова Гром.), здолали (спромоглись), завше (завжди (Рада № 27), рух (це слово я радив би змінить на слово—ру́шення): національне ру́шення, визво́льницьке ру́шення; кажуть же в нас: земля зверху порушена, докопав до непорушеноі землі, рушай в дорогу, вози рушили в дорогу), властитель (власник), учень (ученик), шалений (скажений, Вільн. Укр.) звонтпити (Шерш. 14), чекати (ждать; сподіваться), чекання (сподівання), спіткати (стрічати, Слобожан. 1), яскравий; (ярий колір, яра рута; в поемі: «Батько зачумляныхъ» Юл. Словацького, вид. Мрувка, на ст. 7 читаемо: «strażnicy w jaskrawych orjentalnych ubiorach); перешкоджати--przeszkadzać (перебаранчати, заважати), перешкода (притичина), мусить бути (musi być; по-украінський—повинно буть); на Украіні в цім разі слово—*мусыть* ніколи не вживаеться;—це по-польський), образа (кривда), примушений (присилуваний, силуваний: силуваним волом не багато виореш), примусовий викуп (силуваний викуп); гасло до цього повстання (умовне слово, лозунг,—Слобож.), ухвалити (Рід. Кр. 14), утиски, поступ (postęp), поступовий (прогресс.). На Волині—це буде посьпіх). В оповіданні Лесі Украінки «Пріязнь» (Ків. Стар. 1905 р.) ось які польські слова (та й в инчих часописях): шпетно (погано паскудно), преці (przecie, одначе), доправди (справді), забью (zabije, вбью), оточать (окружать, обгортать, обстать) посаг (придане), незграбно (зателепувато), по-що (росо, чому), виконав, виконання (здійснить, сповнить), покоівка (горнишна), сукенки (суконьки), зграбненько (чепурненько), для хоровитоі (для слабовитоі), вабив (принажував, надив): це слово в усіх пісьмеників), повіншування (поздоровління), в сальону (в салоні; тут ще с польск. пред. пад.), грабянка (графівна), оточення (околиця), панунця (панянка: «Застеляй столи й лавки, бо йдуть дружечки

панянки. Весіл. пис.), здатність до обсерванції (до кмічення, до навигляду), в строях (в уборах), встид (сором), дорівняти (прирівняти), тримати (держати), отримать (достать), (Рада № 27) примус (присилування), примусовий. примусить (примушенний—це в усіх часописях і еван. від Матфія), паненки. уроча, урочиста (торжественна), на учту (на бенкет); остільки, оскільки (ці слова у всіх; треба писать: стільки, скільки); «Тереза росточилась в нотації» (в напутінні), німка (німкеня). В «Весняні Повіді» Чернявського: перекопання (przekonanie, персьвідчення, це слово в усіх часописях), замисленний (задуманий), не звабливі (непринадні, непринадливі), скута (скована), струмки (потічки, течії), цілком (całkiem, зовсім), ображать (зобіжать, кривдить), забито (вбито, zabito), він уникав (він одхилявся, одмикував), старанно (starannie), шалених (навісних, скажених), завше (завжди), навколо (навкруги, кругом), притомність (przytomność, сьвідомість. (Рідний Край, 36). Спіткати (стрітить), дотикались (доторкувались. Видавництво «Боротьба»). Стискае (ścickać) плечі (здвигае плечима, Рада, 4) ухвалити (Гр. Дум.), ухвала (затвердить, постановити, постанова), навчитель, навчителька (nauczyciel, вчитель, вчителька), учень (ученик), спростования (sprostowannie, род. мн. числа по-польському — spostowań, так як і по галицькому), мешканці (пожильці), спіткала (стріла), дотикалась (касалась, доторкувалась. Рід. К. № 36). Польські слова вже заводять і в книжки для народа, вкупі с словами: відділ, сей, також, лиш: округи рахують (лічать голоси) (Квітка—«Права що до виборів»), мешканці (пожильці), слушну («Мале та розумне». Видан. Благотвор. Общ.): діло дотикаеться (стосуеться. «Хто с чого живе»: Видавництво «Боротьба» Петерб.).

Оце така метка польських слів посипалась з галицьких книжок в нашу часописну мову. І це все зробляно „знезнавки да з нетямучести", як кажуть в Борзенщині. Наші письменики беруть оті всі слова, бо думають, ніби-то ці слова галицькі, а вони... польські. Часописні письменики просто таки засьмітили українську книжню мову непотрібними польськими словами. Як би вони брали польскі слова вищі, наукові, такі, яких нема в

наші мові, то ще б можна було вибачить. А то вони переймають ті слова, котрі є і в наші мові, а свої українські—викидають. Це просто механичне переймання, несьвідоме. Само по собі, що польські слова ще не всі виписані мною, бо я не перечитав ще усіх часописів та книжок журналів. Списавши цю метку польських слів, що посипались через галицькі газети, як з решета, на українські газети й альманахи і само-по-собі лягли, як иржава падь (налётъ) на зелену огудину огірків. на українську часописну мову, хоч-не-хоч, а впадеш і в польский *рóзпач* (одчай) і в галицьку *роспуку* (тугу), і в українську *туґу*, думаючи про долю української книжньої мови. І як ті молоді письменики встигли нахапаться цього добра з Галичини за якийсь десяток років? Невже і в нас є такий великий божий дар переймання, за котрий сливе сто років назад нарікав Чацький, в „Горѣ отъ ума“ на своіх московських сучасників? Наші молоді письменики певно думали, що ці слова не польські, а книжні галицькі, і дуже помилились... Я ражу редакторам українських часописів та журналів списать ці польські слова і покласти на столі або почепить спис йіх на сьтіні, щоб були напоготові, як памятне при виданні номерів.

Я чув од д. Панківського, артиста с труппи Саксаганського, що він бачив брошюру Залесського, видану в Варшаві. В ті брошюрі автор перелічив усі українські слова, котрі увійшли в польську книжню мову. Він познаходив йіх навіт в Сенкевича. Але з цього для нас мало втіхи. Поляки згодом колись скажуть нам, що не вони позабірали з нашої мови ті слова, а навпаки: ми забрали в йіх. А то ж наші слова. Зате ж і наші письменики нахапали польських слів цілу метку!

Нахапавши з галицьких газет та книжок польських слів, українські письменики почали хапать і польсько-галицькі падіжі: в усіх українських газетах, журналах і навіть в альманахах сливе суспіль вживаеться польський предложний пад. Ще в „Хліборобі“ та в „Гром. Думці“ ми бачимо оттакий пред. п.—в XVIII століттю (в столітті). В усіх инчих газетах та журналах пішли скрізь такі самі падіжі: «у виконанню, в руйнуванню еконо-

мій (Рідн. Кр. 14 та 11); в тяжкому чеканню (Гром. Д. 54); в положенню (в положенні), в значінню (в значінні); в «Шершні» читаємо: в оповіданню (№ 13), в засіданню (в засіданні) союза рус. людей (№ 14); в Раді № 33: в життю (в житті), по скінченню (по скінченні); в тому пошукуванню (пошукуванні, «Розгардіяш» Кропив. Київ. Стар. іюль); на Запорожжю (на Запорожжі) (Рада. № 27). Навіть в „Зорі“ є такі самі падежі, як от «на Поділлю, на Волиню». В „Нові Громаді“:—в життю, в листю, в звичаю, у цьому розумінню. Одним словом в ціх виданнях вже пропав український предложний пад. в рядку слів середняго рода. Вже зачепили пред. падіж і в словах инчих родів «на Волиню». Це просто таки якась пісьменська пошестна хвороба.

Внесли вже й галицько-польський род. пад. в словах муж. рода. Сливе скрізь читаемо: для народу, без закону, від синоду (Рідн. Кр. № 14); такого факту, з потоку, до оркестру („З потоку життя“); з маніфесту 17 падолисту, до городу (Рід. Кр. № 32), малюнки українського стилю, усього сюжету, до Парижу, до городу Одесу, до Петербургу, половина острову (Гром. Д. № 4) і. т. д. В польського поета Словацького ми читаемо: przywykać zacząłem do mego *namiotu* (почав привикать до мого намета, шатра. «Батько зачумляних», вид Мрувки, стор. 7). Є і в українські мові такий род. п., але таких слів дуже моло, як от: чаю, сахару, дьогтю, меду, позичте вогню; кажуть в словах на *ок* — до ярмарку, але ж ще кажуть:—до містка, до ганка, став коло стола, прошу до столу. В XVII в. такі самі польски падіжі вживають тогочасні пісьменики: „Нѣкая жена, ходяще на отпусты, принесе (заразу) зъ Риму до Кракова...“ (Густ. № 360). „Умыслихомъ просити короля и всего сенату“ (Густ. л. 371). Наші в пісьменстві вертаються назад таки в доволі давні часи!

В українські часописні літературі вже пропав і род. пад. множ. числа в рядку слів серед. рода. Скрізь бачимо галицький падіж (так само ж польський): оповідань, писань («Зоря», 5); читань, зібрань, речень, прохань (Гр. Дум. № 7); историчніх убрань („Слобожанщини“); значінь—замісць: оповіданнів, писаннів, убраннів і т. д. Цей *польський* падіж, вкупі с тим і галиць-

кий, для нас надто вже чужий, як от галицьке — піль, весіль (полів., весіллів), але його просто таки зумисне пропагандують наші усі письменики. Тільки професор Кримський та д. Грінчéнко ще вживають слова́ цього падіжа по-український. Решта письменників так погаличанили свою мову, що вже втратили почування народньої мови і не постерегають, які то пишуть вони сьмішні, ніби з одтятими хвостами слова, та ще й по-польський! В йіх вже загинуло саме почування народности в мові, коли йім однаковісінько сказать — весіль, убрань, проваль, подвірь замісць народніх слів — весіллів, убраннів, проваллів, подвірьів і т. д. Якби хто по-россійський писав так: сверхъ всякихъ ожиданьь, много погибло начинань; купилъ много имѣнь, было много гулянь... чи це було б гарно?—спитаю я. Може хоч по цьому, по чужі, але добре вивчені мові наші письменики досьвідчаться про свої помилки. А в нас теперички вносять в українську народню мову достоту такі сьмішні форми падіжів, і самі того не прикмічають, бо... не кмітять за народньою мовою і... не вміють склоняти деяких слів народньої мови...

З українськоі мови вже викинуто три падіжі цілого рядка слів і натомісць заведяно три галицько-польских. І ці усі чужі падіжі міні чудні, а ще чудніші вони для широкоі публіки, котра тільки й знає свою народню мову. Само по собі, що вона тільки витріщатиме очі з дива на такі ніби чужомовні, якісь ніби сербські або словацькі падіжі, бо вона навіть не знає, що то польські. Що б сказала великоруська публіка, якби оці самі три польські падіжі вставили в россійські книги?

Викинувши три українські падіжі, накидавши безліч польських слів, наші часописні письменики ще й до того зовсім повикидали з своіх писаннів ось які українські народні слова, замінивши йіх польськими та галицькими: навкруги, кругом (довкола, навколо), коло (біля— подольське), лиш, лишень, пак, окроми (окремо), опрічній, на́різний (окремий), нарізно (з-окрема, з-осібна), притичина (препятствіе), оповістить, оповіщення (оголосити, оголошення, повідомле́ння), силувать, присилувать, силування (примушувать, примус), силуваний (примусовий), повинно буть

(мусить буть); силкуваться, силкування (з'усилитись, з'усилля, змагання); уподобний, сподобний (улюблений) (Рідн. Кр. № 14), строк (речинець), подать (податки), один день (днина), одразу (враз), квартира, житло, комірне (мешкання, помешкання), животіти (існувати), животіння (існування). стосуваться, стосунки (відносини, відноситись), доторкаться (дотикатися), сьлідком (слідом), почувать (відчувать), встоювати (обстоювати), теж, таксамо (також). Це також старомосковське слово: «у нихъ не имѣется такожъ и пороху»... (З архива въ Уральску, діло 1738 р. знайдяне В. Короленком. Кіев. Ст. 1906 р. іюль). Старомосковське «також» я знайшов і в рукопису «Самозванщина», певно од XVII в., котрого передав міні д. К. В. Жученко, що знайшов його в когось в Переяславі. Там скрізь стоіть—також (цер-сл. такожде) і наше поліське слово *вельми*, котре вже зникло з мови на Україні. Цей стародавній рукопис написаний церковно-славянскою мовою с примішкою великоруськоі. Старомосковське та й староруське—також (такожде) додержалось в нас до нашого часу тільки в Галичині. Усі часописні письменики неначе змовились викинуть украінський приіменник—*од*, навіт в приставках, і натомісьць пишуть галицьке й подольське від: відкопує, відсік, відповідь, відвічальний. Цей *від* для нас украінців таки добре маскує дієслови, так що часом треба спиниться й подумати, що то там замикається в слові під тією машкарою. Через цей *від* неначе накинуто покривало на украінську мову, котре дуже заважає і в читанні і в розумінні слів, а для публіки воно чудне й навіть сьмішне, як щось дуже старомодне. Нема нігде в часописях слова—сливе (почти); замісь його часом ставлять галицьке—майже. Нема вже й слів: обида, кривда, скривдить, (образа, образить), жадать (польське—прагнуть), жаданий, бажаний; а в пісьні сьпівають: «Голубко кохана, Олесю жадана!» Замісьць—ярий колір—пишуть усі польське слово—яскравий. Слово—ярий колір є в Старіцького в «Заклятому скарбі». Замісьць—ярий чоловік—пишуть шалений. Окрім того скрізь в часописні мові вживається галицьке й великоруське слово—лиш, лише. Ціх слів нема в украінські мові, а замісьць йіх кажуть—*тільки*. І скрізь в часо-

писяхъ стоіть галицько-великоруське слово—скоро, скоренько, та ще часом замісьць слів—як тільки, неначе в українські мові й нема слів: швидко, швиденько, хутко, хутчі, мерщі. В Київщині в наддніпрянських повітах зовсім нема слова--*скоро*, так що селяни навряд чи й втямлять це слово. Галицький і харьківсько-черниговський архаізм—скоро, замісць—як тільки, треба викидать, бо він надто вже чудний от в таких випадках: «скоро батько ввійшов у хату, діти завовкли і впинились». Читалникам на Україні здаватиметься, що батько *швидко* йшов в хату, а тим часом треба розуміть так: як тільки батько ввійшов у хату, діти замовкли. Це теж якийсь архаізм в мові, остача старовини.

Нема що й казати, що наші письменики повинні прийняти в свою мову вище згадані українські слова, з нетямучести вже викинуті за борт, неначе якась непо́тріб (дрянь). Доконешне в часописях замісьць слів: окреме видання, окремі номері, продаж окремих номерів, треба ставити — опрічне видання, опрічні номері, продаж на́різно номерів або на́різних номерів. Тоді їх зрозуміє кожне, бо слова — окремо, окремий, з-окрема, одокремитись,—для нас скидаються на по́круч, або на каррикатуру на українські слова. А такої покручі та калічі в часописях силенна сила. Провинціяльний приіменник *від*, навіть в приставках, треба доконче змінить на українське *од* для чистоти, й найперше, для ясноти мови.

Окрім того я дивлюсь, як на непотрібне, вживання отаких стародавніх галицьких слів: — роспука, сей, ся, отсе, чим раз, одяг, позаяк, також, податки, відсотки (проценти), пересічно, відносини (стосунки), кроки, ступни (ступіні), данина, отверто і т. д. Навіщо вони? Хіба ж таки в нас нема одповідних слів? Невже наша мова така убога? А широка публіка їх не розуміє і через те нарікає на часописну мову.

Оця сила польських слів в часописях, безліч галицьких, три польські падіжі, оті слова: в століттю, на Поділлю оповідань, значінь, весіль, піль, вірувань—це все часописні гармати та кульокиди, котрими часописі роспудили нашу широку публіку,

одбили йіі од українського письменства і зробили часописну мову просто таки незрозумілою, а то й сьмішною для публіки.

Подекуди в газетах скрізь манячать слова: майже, замісьць українського—сливе, сливинь; розпука, замісьць туга (Слобожанщина, Гром. Думка); завдяки-дякуючи. В «Громадські Думці» пишуть: чим раз більше—що раз білше — (№ 7), вітчина (отчизна), одяг (одежа), багатши, тихше, ступня (ступіня), одинайцять, отверто (одкрито), відносини (стосунки) і т. д.

В газетах і журналах скрізь пишуть: ходити, робити, оглядаєшся, дивишся, бачитися, дивитися, дивлячися, турбуючися, зустрічаючися, зупиняючися, — неначе на Україні нігде нема форм: дивисся, робить, дивиться, дивлячись, стрічаючись, спиняючись. Цей кінець в рядку слів—ся, як дивлячися, взято з галицькоі мови. В Галичині—*ся* пишеться окроми од слова; виходе на кінці не—*сь*, а *ся*: борючися, дивлячися. І це нам чудне й навіть сьмішне.

В змові молодих українців та галичан був замір заздалегідь замінить українські заіменники (мѣстоименія): мині, міні, цей, ця, оце на галицькі—мені, сей, ся, отсе. І Київський «Вік», і петербургське «Благотв. Общество» заздалегідь вже готували до такоі реформи наше українське письменство і видали чимало виданнів і навіть народніх книжечок с словами—сей, ся, отсе, і навіть с кінцями на *є*—насінне путте і т. д. а теперички вже пускають в народні книжки й галицьке—*від*. А як тільки була знята цензурна заборона в Россіі, зараз вийшли й українські газети й журнали з галицькими формами—сей, ся, отсе, та ще й викинули українське *од* і скрізь вставили галицьке—*від* навіть в приставках до дієсловів: відкинув, відбув і. т. д. І тільки часом хтось забуде та й кине де-не-де українське *цей*, *це*, *оце*, або приіменник *од*. Один тільки «Шершень» сістематично виганяє й викоріпює ці українські форми, та херсонські провинціяли те саме роблять вкупі з ними в «Перші ластівці». За цю провину та за такі польські слова, як от *тека* (портфель), віч-у-віч, крок, ступня, сту́пні (ступіня, ступіні) на «Шершня» варто б нагнати теж кільки шершнів та джмілів, щоб дали йому джосу за

сістематичне викидання народніх слів и форм і за нехтування українською мовою. Скрізь в йому манячить: сей, сю, отсе, мені, і тільки раз якийсь добродій Ф. помилився і написав своє рідне міні. Один і єдиний раз! І міні чудно, як і в «Шершні», і в українських газетах мириться демократизм в принціпах і поглядах і антинародні стосунки до народньої української мови та псування йіі в багатьох формах. І Куліш, і Шевченко, і Квітка писали: випачкаєсся, раздивисся, і всі старіші пісьменики писали: од, одчинить, одійшов, окрім Квітки.

В українських газетах і журналах сливе скризь викинули народні форми заіменника (мѣстоименія) *міні*, або *мині*, і натомісць пишуть—мені, бо так пишуть в Галицьких книжках. Тим часом вже Куліш пісьля Котляревського писав: *мині*, а в «Досвітках»,—південно—українське *міні*. Старицький теж писав — мині. В Шевченка в «Кобзарі», в виданні 1860 р. виданному ще за його життя, і в Кожанчиковому виданні 1866 р. теж стоіть *мині*. А в Пражському виданні вже видавці змінили на *мені* а слово—*роздивисся* («Наймичка») змінили на—*роздивишся*, це-б то поставили руссізм. З ціми формами і пішли усі дальші видання «Кобзаря», а за ними пішло богато наших пісьмеників. Видавництво «Вік» вже тенденційно поставило в усіх своіх виданняхъ (і в мо х томах) теж—*мені*; і в «Розвазі» і в «Досвітних огнях» ці ж таки добродії насадили цього заіменника, підроблюючись під галицькі форми. Тим часом, поки наші переймачі заводили цю стару галицьку форму, вона взяла та й вмерла, бо я знайшов йіі ще тільки в двох повітах черніговської губерні та в пісьнях хотинського повіта на Бесарабіі (Київ. Ст. 1906 р.). Я радив би усім нашим пісьменикам викинуть с своіх книжок цього мерця, і натомісць поставить живе народне слово—*мині* або *міні*, та й писать—роздивисся, подивисся, як писав Квітка, Куліш, Шевченко й Старіцкий.

Скрізь по часописях вживаються галицькі й черніговські стародавні слова: більше, меньше, иньше, побільшало, поменьшало, робишся, дивишся і т. д. Тим часом в центральні українські мові на Правобережні Україні та й за Дніпром на лівому

березі, як от в золотоносському повіті, кажуть: більше, менче, инче, дивисся, инакше, побілшало, кажуть: ми з села Мелників, а не Мельників, більше і т. д. с середнім, а не з мяким *л* (Золотон. пов. село Мелники). Тільки на окраіні в черніговщині і в харьківському повіті та в Галичині, на далекі окраіні західні ще вживаються ті слова в старих формах, ніби россійських. На мою думку краще б писать ті слова так, як говорять в наддніпрянські Україні, бо ці форми самостійні. Наші письменики хапають йіх, бо вони, сказати б, в йіх па-пóхваті: ближче стоять до великоруського—больше, меньше, як і заіменники --сей, сю, сього і т. д. По-российський кажуть: «сей человѣкъ, по сію пору, до сего времени». І через те то й нашим письменикам зручніше писать: по сю межу, до сього часу, більше, дивишся, сей чоловік і т. д. Це все—сьліди «обрусіння».

Галичани вживають в письменстві мякі букви: *с, ц, з* і пишуть: цьвіт, сьвіт, зьвір і т. д. І справді в українські народні мові букви: *с, ц, з* бувають мякі тоді, як вони з другою будлі—якою півзгучною буквою позад себе стоять перед мякими самозгучними буквами, як от, приміром: сьвіт, сьвятий, сьніг, зьвір, цьвіт, цьвяшок. Перед тим мяким *і*, що одповідає букві *ѣ*, скрізь ці три букви вимовляються мяко, але перед тим *і*, що повстало з *о*, або з *ы*, ці букви вдержали й до цього часу свою тверду вдачу: стіл, стільки, скільки, зозулясті кури, загонисті люде і т. д. Галичани перші почали вживати ці мякі самозгучні букви, бо йім підказала польська мова, де одначе тільки одно *ś* (с) змягчується в таких достоду випадках, як і в українські мові, ще навіть ширше, бо в польські мові *ś* (с) мяке буває й перед твердим *о*: środa, w środku (сьрода). Нашим письменикам великоруська мова цього не підказала. Через те то видавці «Віка» й не прийняли мяких букв. В «Записках Наукового Товариства імені Шевченка» теж не прийняли ціх мяких букв, певне тим, що в давніх историчніх актах йіх нема. Так і небіжчик Куліш, на моє питання: на що він пише — поколінне, насінне, на тій високій могилі—коли на Україні кажуть: покоління, на ті

високі могилі, сказав: «я за це знаю, але пишу так, щоб мова була ближче до старого українського письменства»...

Буква *й* в словах: мерщій, хутчій, в дат. і. пред. падіжах йменнів прикметних, лічбових та заіменників: в першій, добрій, на тій самій—вже вимерла в народні мови, і йіі треба викинуть. Це ніби другий теж – *з*. Коли один єр викинули, то доконешне треба викинуть і другий, бо він дуже заважає при читанні тім, хто знає народню мову.

В дієсловних прикметних йменнях вживається на кінці *янний* (а не *енний*) після букв—*л*, *н* та ще після *д*, *т*: одчинять—одчиняний, побілять — побіляний, заведяний, заметяний. Ця форма правобережня, але й за Дніпром вже трапляється місьцями: діжа вчиняна (Катерин. г. с. Чунихино), загостряний (Луб. пов.).

Скажемо що кільки слів про значки зверху над словами, чи апострофи та точки. Ці апострофи перший почав ставить Куліш в словах після букви *м* тільки перед буквою *я*, в таких словах, як—им'я, плем'я, полум'я і т. д. «Вік» перший завів ці значки в усіх словах після губних букв—*б*, *в*, *м*, *п*, де вони стоять перед буквою *я*: плем'я, в'янути, п'ять, жаб'ячий, баб'ячий, дріб'язок, луб'яний і т. д. В галицьких книжках вже давно вживають цей значок в словах с приставними приіменниками перед кожною самозгучною буквою там, де в руських книжках ставлять єр (ъ): объявлять, съѣзд, въѣхать і т. д. Галичани пишуть такъ—з'їздъ, з'явився, б'е, б'ю, поб'е, п'єса, з'їхав і т. д. «Вік» завів і ці зверхні значки в таких самих словах. Петербургські українці та «Кіевская Старина» в своіх виданнях народніх книжок не прийняли ціх истино ребусів для парода, і розумно зробили. Але як тільки почали видаватся українські газети та журнали, усі видавці натикали над словами ціх апострофів, чи церковно-славянських ериків, неначе в йіх вже заздалегідь була зробляна змова, бо скрізь по всіх усюдах обізвались заразом однодумці... щоб було достоту так, як і в галичан, ще й нащось почали ставіть тіре скрізь між короткими слівцями й словами *бъ*, *бы*, як от, приміром: я-б, я-ж, ти-б, ти-ж, що-ж,

було-б, пішов-би,—неначе боялись, щоб це-*б* та *ж* часом не втікло кудись, і припяли його припина́чкою до слова, як на левадах припинають припиначкою телята до забитого кілка окроми од корів, припятих в другому місці, щоб корови не позлучались с телятами. Чудна якась в галичан грамматика! але наші пішли на́сьлідці за цією припиначкою задля повного пойіднання з галичанами в формах... Ціх припиначок наставили і в моіх книжках і в оповіданнях і видавці «Віка», і видавці херсонського альманаха (чи то пак по-сьогочасному—альманаху) «Зъ потоку (с потока) життя», хоч в мене в рукописах ніяких таких припиначок та стародавніх церковних ериків та паериків і не було. Це теж гарне, «незачіпання особости» пісьменика!

Діло в тому, що в украінські мові букви: *б*, *в*, *м*, *п* перед буквою *я* вимовляється міцніше, ніж инчі букви, неначе вони вимовляються окроми, а буква *я* вимовляється теж окроми, тоді як инчі букви ніби зливаються з—*я* в вимові. Ці чотирі букві вимовляються так, як в великоруські мові в приставках: объявить, объяснить і т. д. Але треба сказать, що це вже така прикментність украінськоі мови, що ці букви вимовляються трохи инче, ніж в великоруські, трохи міцніше, неначе с притиском та маленькою задержкою перед буквою *я*.

Усякові букви в усяких мовах вимовляються не однаково. На приклад, французьке й англійське *r* (р) вимовляється так, наче воно тільки натякає на наше *р*, бо язик при його вимовлянні ледві доторкається до піднебення. Німецьке *r* вимовляється трохи чутніше й ясніше для нашого вуха, а швейцарські німці вимовляють це *r* гірше й міцніше за наше. Німці кажуть, що це залежиться од холода в горах. В великоруські мові буква *в* на кінці вимовляється, неначе наше ф: любофь, крофь. В німецькі мові букви *d* і *t* перед буквою *і* вимовляються не так, як инчі півзгучні, якось трохи міцніше, неначе нарізно од *і*, як раз так, як наші *л*, *д*, *т*, *н* вимовляються перед *і*, що стоіть на місьці великоруського *о* або *ы*; рудъі, крутъі, тъі, нъіс, білъі, чорнъі і т. д. Але ж німці не ставлять пісьля ціх букв ніякісінького

значка (ера в їіх нема), бо не прирівнюють своєі німецькоі вимови букв до вимови в инчих чужоземських мовах.

Так було колись і в нашому письменстві, коли наші письменики не прирівнювали своєі вимови до инчих мов. Ще Григорій Савич Сковорода в другі половині XVIII віку писав: «славянськи же...» (Сочин. Гр. С. Сковороды. Санктпетебургъ року MDCCC LXI, стр. 188); «въ память вѣчную...» (стор. 228); на... пяту (стр. 265). Так само писав і Котляревський. «Въ кипячыхъ сиркой казанахъ». (Изд. Іоганс. Кіев 1888 г., стр. 93);— хоч він вже й писав: у буръяни (стр. 90). А Квітка-Основянинко вже пише: — звъязав петлю (Соч. Гр. Квиткы, изд. Іогансона, стр. 8); у пъятее число 1833 року (стр. 5). Куліш в «Чорні Раді» (видин. 1854 р. стр. 5) пише: — років *пя*тнадцать назад, — без ъ. Од того часу в українських книжках ставлять наперемінку шісьля *в*, *б*, *м*, *п* перед *я* то ъ, то зовсім його не ставлять, але здебілшого вже ставлять.

Діло в тому, що за часу Сковороди та Котляревського ще мало хто знав великоруську мову та ще й вимову. Великоруських книжок було дуже мало, а мова ще не росповсюднилась між панами широко. І Сковороді і Котляревському мабуть і на думку не приходило прирівнювать українську вимову до великоруськоі. Але вже за часів Квітчиних в Харькові, знать, великоруська мова пішла ширше, бо Квітка вже прирівнював вимову до великоруськоі мови та підводив українську вимову під великоруську, примітивши, що губні букви перед—*я* в нас вимовляються инакше і... почав ставить перед *я*—ер.

В наш час видавництво «Вік» вже зовсім підвело в цьому українську вимову під великоруську і без усякоі потреби наставило значків перед *я* після *в*, *б*, *м*, *п*. Тим часом в Галичині, де ніколи не було великоруського письменства і його впливу, де може мало хто настояще й знав великоруську вимову, і навіть ніколи не чув йіі, ніколи не ставляли в словах ціх значків, та й тепер не ставлять, бо їім не було до чого й прирівнювать свою вимову, хіба до польскоі. Виходе, що в нас вигадали ці значки для *сусіда* й ради сусіда, навіщось підвели не українську,

а особову свою вимову під великоруську. В нас не тільки селяни, але й міщани ще і досі читають (та певно й читатимуть) такі слова—по український і без ерів, і без значків. Ці значки та єри годящі тільки для панів та ще й таких, що обрусіли, як от памятне, щоб завжди нагадувало, як треба вимовлять чисто по-український. Наші молоді письменики певно поставили значки таки й для себе, бо вже і самі так одбились од сільської мови й вимови, що й для себе було треба значків для разуразнього (неперервного) нагадування, або хоч натякання на придержку язика в ціх випадках. Це й справді, „Зробив дядя — на себе глядя", як кажуть в приказці... В гімназії бувало насилу привчиш в низчих классах читать — пять, имя, а не пъять, имья. Усі ці вигадки «Віка» непотрібні й зайві. Видавець д. Череповський, Петербургське «Благот. Общество» й «Київська Старіна» розумно зробили, що не прийняли в своіх виданнях ціх ребусів для народа, на котрі селяни тільки очі витріщають і все мене питають, навіщо ото теліпаються над словами оті хвостики? Ні апострофів, ні твердих знаків не треба ставить перед *я* після губних букв. Усе це зайве й непотрібне і тільки свідчить про обрусіння вимови в самих вигадчиків.

В останній час в галицьких книжках почали ставить такі значки, ці давні церковно-славянські єрики та паєрики після приставок (приіменників) в словах перед самозгучними буквами, де в россійських книжках ставляють ъ або ь: объяснить, изъяснить, бью, вью і т. д. Перше писали так: бю, бє, а потім почали писать з єриками: б'ю, б'є, з'їзд, з'явивсь, п'єса п'єси і т. д. Цей спосіб писання поганий через те, що слова роздераються ніби пополовині, а в коротеньких словах дві букві стоять ніби нарізно, і в середині стерчить хвостик, це б то церковно-славянський *єрок*. Око розбігається по опрічніх буквах, поки стулиш їх докупи в думці. Це велика й неприємна притичина при читанні. І печать виходе не гладенька, а якась костюбата. І все таки око спохвату та хапки читає: бє, бю, вє, розбє, в сімі, зізд, песа, песи і т. д. Отакі ребуси, як—песи, песа, бє—теж добре одбивають широку публіку од українських книжок та часописів. Виходять не

слова, а якісь каррикатури на слова Я давав на селі читать селянам видання «Вѣка». Селяни так і читають оті слова, як я вище написав: бє, побє, в сімі і т. д. Це просто таки ребуси для селян, котрих вони ніяким способом не спроможуться одгадать. І справді, в нас в азбуці більше 30 букв, і невже таки не знайшлось с такого числа букв, щоб написать оті слова буквами: бье, вью, зйізд, обьявить, зьявилась, пьеса як от роблять в великоруських книжках? Поставте букви тоді й читать буде краще й легше і нам і селянам, і не будуть стреміть в книжках якісь загадки або египецькі гіерогліфи. Нема в сьвіті, як букви! А то наставили якогось «каміння спотикання» в словах, та й спотикайся раз-у-раз.

Як на мою думку, то треба якусь запи́нку ставіть тільки в тіх словах пісьля букв *в*, де в великоруських словах ставлять *ъ*: здоровья, прислівья. Бо тут *в* зміцніло вже так, що вимовляється ніби окроми, нарізно од букв в *усіх падіжах*, а не тільки в *першому*: в здоровьі, прислівьями, як і в деяких словах пісьля *р*: подвірья, вірья, на подвірьі, на вірьі, купья, на купьі. До цієї категоріі слів можна ще прилучить ті пятеро слів на *мя*, де в усіх падіжах таксамо вдержується ніби опрічність *м* од *я*: в сімьі, на тімьі, тімью, на вімьі, вимью, в племьі, полумьі. Але тут вже краще ставить знак *ъ*, а не зверхній значок, ерок, або па́ерок. Бо в чисто фонетичні правописі ці значки нічого неварті. Не одлюдок же якийсь, та не виродок наша мова між усіма мовами, що йіі голосів та згуків неможна висловить ніякими буквами, хочь визнаходь ще нову букву. В середині таких слів, як: пять, вязи, лубяний, мякий, пяний і т. д. непотрібний ніякий значок, ні *ъ*, або *ь*. Кожний украінець читатиме такі слова, «як сьлід, по-украінський».

В нас «Вік» перший завів і це — з'їзд, (от і тут над чотирьма буквами три значки!), і з'їхав, і б'є, б'ю і усяку таку галицьку нісенітницю, а за ними насьлідці пішли і инчі, бо... то була заздалегідня змова, щоб писать доконче до маленьких дрібязків так, як пишуть в Галичині. Якось по-рабському наш

українець йде за чужим..., бо в його вже давно загинуло почування самостійности в усьому...

Ще од 1870 року в Галичині видавалась «Правда», а потім «Зоря» кулішівкою: покинули ставить *ъ* і почали ставить *і*, як мяке, та *и*, як тверде, замість *ы*. Я завжди писав таксамо давньою кулішівкою, тільки приставляв *й* спочатку перед і. Але як Желихівський видав свій українсько-німецький словарь, він поставив над йотірованим *і (їі)* дві точки, це б то завів церковнославяське «іже»:—ї, **Ї**, її, на її, доброї. Ці дві точки він зоставив і над тим *і*, що с плином часу повстало з *ъ*: хлїб, снїг. Це був прикритий передніший етимологичній максимовичів правопис значками й точками над славянською буквою «іже». Ще навіщось ставили *і* з двома точками і в чужомовних словах, як от: бїблія, полїтика і т. д.

Найперше джерело цього значкового желихівського правописа церковно-славянські книги, та ще й давніші, а не сьогочасні, ще ті, що друкувались с титлами, ериками та паєриками. Для приклада ми виписуємо слова з Ізмарагда XVI віка: «сїи и'зволиша,... л'жа, вел'ми, пїанство, прав'да, тат'ба... жити в' хлѣвинѣ с' правдою, нежели в' поваплennѣ храмѣ,. . воз'ми, суд'я... (з «Записок Наук. Товариства ім. Шевченка, т. II, стор. 30, 32). Он де прототип галицькоі желихівки та правописа українських сьогочасних часописів, а найбільше «Вільноі України». Замість цього стародавнього правописа я радив би нашим часописом взяти для вживання с того ж таки Ізмарагда XVI в. вкоречені в наш час вже загальні для усієі України народні дат. і пред. падіжі йменнів прикметних, йменнів лічбових та заіменникив: «а́ правда остави *'я* в' *свои* ходити воли...»,—а потім в другому місьці: «ходити в' *своеи* воли». Хоч далі стоїть і—в свей воли. На Волині теперички кажуть: «в свеі хаті своя й правда». Там таки вживається й староруське, а теперички тільки черниговське та овруцьке слово — *вельми*, котре трапляється ще в московскому рукописі «Самозванщина» поруч с словом *такожъ*.

В нас на Україні писали давньою непопсованою кулішівкою: дехто, як Ив. Рудченко в «Южно-русскихъ сказкахъ» ставив *й*, де було мяке *і*: йіх, йісти, йіду, добройі. Але як я послав в Київ друкувать „Хмари», «Перші Київські князі» й «Татари й Литва на Україні», йіх видали желіховкою, само по собі в мене не спитавшись, як у нас тепериньки це поводиться. Повикидали міні початкове *й* (йіх, йіі) і поставили — їх, її. Але Старіцький в «Раді» 1883 р. вернувся знов до давньої кулішивки. В нас на Україні оце недавно, як цензура не вмикувалась в наш правопис, в часописях завели йотироване *і* з двома точками, завели, замісьць кулішівки, галицьку желіховку, хоч не повну. І в Галичині, і в нас письменики не держаться правила і ставляють над і дві точки, де трапиться, просто таки плутають. От в Л.-Науковому Вістнику 1901 р. 61 кн., наприклад, д. Стефаник пише: дїточний, а рядом—сьвітом, недосміяний, хоч тут—*і* вийшло з *ъ*, а далі знов пише—сидїв, в сьвітї (в свїтї, бік 15). Леся Українка там таки пише: Настася Іїнїшна (це виходе: Ільйинїшна, — виходе казнащо), а далі вже піше: — «в гардеробі» з однією точкою, пише—«скорійш»: тут *і* з *ъ*: треба б ставіть дві точки.

Оттак достоту плутають те, й навіть йотироване *і* й галичани; тикають дві точки над *і*, ніби навмання, навіть і в «Наукових Записках» і скрізь. От передо мною книжка «На шляху», літературний альманах, виданий академичним товариством «Союз» в Чернівцях 1906 р. Ця книжка гарненька й замикає (заключає) в собі чимало поетичніх утворів; вона тільки що прислана міні од «Союза», як пошанованому спільникові Товаріства (за що я щиро дякую Товариству). В ці доладні (изящной) книжці я бачу теж плутанину в вживанні навіть йотированного *і*. Тут трапляється, наприклад, от що: сотнї (сотнѣ) лїт, і зараз таки—як цвіт... Із високої дзвінниці, сї (?) стрічки, як вік твій (а не вїк—вѣкъ), «Ой як сїяв жито в полї», а потім далі от така штука: і шуміли (шумѣли) враз тополї (тополі)... люблю тодї і т. д.

І в Чернівцях тикають над *і* дві точки назря, куди й де влучать. Д. Франко так само плутає ці точки над йотированним *і*, та над *і* з *ъ*; («Откровеніе св. Стефана» Кіев. Ст. 1906 г.

іюнь): віруют (вїруют), в сїм напрямі (сім), переклад Біблії (Біблії), тодїшньою, матїрю (матірью) і т. д.

В нас на Україні навіть в одні й ті самі часописі один автор пише по своєму, другий—инакше. Приміром, в «Громад. Думці», № 54 не видержують гаразд навіть прийнятого з двома точками *і* йотированного: цієї статі (цієї), хлопськоі (хлопської) мови, і так скрізь. Леся Українка в «Вільні Україні» ставить желихівське *і* з двома точками: «Було *їх* три (стр. 7, кн. І), приїхавши, не *їв* нічого...—а потім далі вже пише так: на *її* чолі (тут вже три точки),—це выходе по фонетиці—на іїі, а не їїі. Добродій Л. Бич пише: *іх*. Инчі пишуть — з'їдуть... я на з'їзді... (І Личко стр. 106). А другі пишуть—іі (Ткаченко, с. 125), іі діячів (д. Стешенко, стр. 96). Доб. Бич вже пише: з'їзд (стр. 52),—їхніх з'їздів. Це вже выходе не—зїіздъ, зїіздів, а—зізд, зіздів. Градація цієї плутанини виходе ось яка в українських часописах і в журналах: іх, іі (с трьома точками в «Вільні Україні»), її (с чотирьма точками: в Гром. Думці, в Рід. Краї). Пятох точок над *їііі* ще нігде не траплялось в часописах; те ж саме в инчих словах: з'їзд, з'їзд, в' пір'і, в' пір'ї, ім, їм, ів, їв, в, з, в', з' (Вільна Україна), пять, пъять. п'ять і т. д.

Певно не кожне навіть знає, тай й не кожне постреже, де те *і* просте, а де *і* йотироване. Для того, щоб це гаразд знати, треба повчитись хоч трохи в гімназіі; та й гімназісти забувають згодом навіть і падіжі. Чи багато ж в нас просьвічених людей пише по-українськи? Та й просьвічені письменики плутають цей безглудий правопис, що ще й зветься ніби всьмішки кулішівкою.

Навіщо ж і заводить таку трудноту, коли ті, що заводять желихівку, те церковно-славянське іже, не сповняють їіі, а часом таки не тямлять їіі, як сьлід? Тикають ті дві точки де трапиться і куди само перо скоче. Треба знать, що і в самі кулішівці того *і* з однією точкою силенна сила! і звичайне *і*, як в российські мові, ще й *і з п, і з о* (кінь, віл) *і з е* (пісок, лід). І так доведеться патикать силу точок. А тут на тобі ще й

иже з двома точками на одному *ї*, та ще цього *ї* рясно та густо скрізь!

До цієї хмари зверхніх значків редакторі «Вільної Україні» та фельетони Ради: (з' дорогою душею, з'острахом і т. д. Рада № 33), ще підсипають мірку цього непотрібного маку: вони ще ставляють апострофи, чи ерики над приіменниками, де колись ставляли вже теперички викинуті ери (ъ):—з' пересилкою, в' інші державі, з' утисками, з' національними рисами, з' селянського життя. Не знаю, що воно таке, і для чого ті значки: чи то сльози за мерцем, чи то надгробні памятники на могилах небіжчиків. Це вже ніби підвели українську мову під французьку, в котрі ставиться зверху значок викидання, над місцем викинутого *е*: qu'il; il m'en avait; d'abord; l'ecol;—або може й під впливом правописа «Измарагди» XVI в... Коли вже тепер пішла поведенція (мода) на ці значки, то доконешне треба ще прирівнять українську вимову і до німецькоі, і треба ставить значок в словах: т'і, руд'і, біл'і і т. д.,—треба позначкувать і такі слова, як п'іс (носъ), бо не позначкувавши «носа», можно змішувать його з словом—ніс (нёсъ) і т. д.

Це ж тучі, це ж хмари значків! Виходе, що хто багато пише, то тільки те й робитиме, що ставитиме значки та сіятиме мак точок і внизу і вгорі. Скільки напише букв, сливе, стільки напише й значків. І це все непотрібна нісенітниця. На мій погляд, то треба покинуть желихівку і писать давньою кулішівкою, з однією точкою на *і*, а до початкового *і* приставлять й:—йісти, йіі, йіх, йів, йій-Богу, (а не їсти, її, їх, їв), як зробив Ів. Рудченко в своіх «Южно-Рус. сказках». Це ж дивовижний рядок церковних значків, церковних *иже*, навіть сьмішний! І все таки кожне читає та й читатиме оті слова: їв, їсти, її по-россійський, як: ив, исты, іи. А як приставить перед словами—*й*, кожне, навіть дитина, читатиме, як сьлід:—йів, йіду, йіі. В середині й на кінці слів письля самозгучних, як от—доброі, моеі,—*і* й без того читается мяко (як і в великоруські мові в словах: моі твоі і т. д.), і там зовсім непотрібне *й* перед *і*: — моеі, твоеі; непотрібні й, дві точки.

Наші деякі вигадчики правописів, та усякі мудрагелі кладуть на українських письменників таку «неудобоносиму ваготу», од котрої для того, хто багато пише, хоч спродуйся, пакуйся та тікай на кубанськи степи, або й далі. Хто бачив турецькі або перські пашпорти в усяких грецьких пройдисьвітів та заволок, хто бачив ті хмари точок, крючків, гачків, хвостиків та викрутасів, той скаже, що наш новомодній правопис перейнятий од наших сусід турків. Найбільше такий турецький правопис в «Шершні», за що він повинен сам себе покусать, як гоголівська баба сама себе «висікла». Це ж він сливе один пише: їсти, їхав, їв, їла, їж, — тимчасом як инчі часописні письменики все таки приставляють в ціх словах с початку—*й*: йіду, йім, і тільки в середині слів ставляють дві точки над і йотированим, що теж непотрібне, бо буква і після самозгучних букв вимовляється мяко і в нас, як і в великоруські мові: моі, твоі і т. д. Але ж в россійські мові не ставляють же в ціх випадках ніякого значка [1]). Правда, що в «Шершні» більше малюють, ніж пишуть, а писаннячка там такі манючі, що вистачить часу опорядить йіх по новомодньому, одягти йіх в модній галицький *одяг* і накинуть багато модніх *убрань* на слова. Колись і на Україні, як ще писали маленькі оповіданнячка та вірші, ще можна було обсмикувати та облизувать йіх поволі. Але тепер, коли доводиться писать чимало, або й багато та ще й хапком, ця хмара значків в механизмі писання забірає багацько часу і через те дуже заважає при писанні. Спиняй перо що хвилини, тикай значки й точки і вгорі, і внизу, спиняй течію думки та все сій та сій якийсь непотрібний мак і вгорі, і внизу. Усе це просто таки безглуздя й нісенітниця. Та й самі ті, що вигадали в Галичині, і в нас зводять це непотрібне й зайве гаяння в писанні, самі ж не сповняють і не держаться правил, а... другим накидають.

---

[1]) Буква *і* після самозгучних вимовляється мякіше і в німецькі та франц. мові: змягчується в й: mein, dein, travaill, abeille, pareill. Бо индо-европейські мови зліпляні з одного тіста.

Приіменника *з* та *с* галичани давненько вже підвели під одно польське *z* (з). В українські та й в галицькі мові є таких два приіменника—*з* та *с*: з ним, с тобою, с ким і т. д. Ще в давні галицькі «Меті» та «Правді» ці приіменники переплутували, гаразд не тямили, котрий з йіх вживать перед словами, бо тоді не було ще й ніякої грамматики. Почали навіть ассимилювать ці приіменники с тією буквою, с котроі починаються слова, і писали так: *ш* чорним, *с* тобою, *ж* жаром, *з* нами. Нарешті, щоб не було плутанини в письменстві, в Галичині чи для однаковости, чи для спрóщення правила й полегкости підвели ці приіменники під польське *z*. В польські мові нема приіменника *с*, є тільки один *з*. Цей один приіменник—*з* прийняли на польський зразець в галицькому письменстві, а звідтіль в останній час те ж саме одно *з* завелось скрізь, навіть в приставках, і в українському письменстві: вживають тільки *з*, і зовсім викинули с письменства—*с*. Воно б то й нічого для простішої справи в писанні й орфографіі, але через це вийшло... псування самої мови, навіть в середині слів. Потім згодом почали і в Галичині, і в нас змінять *с* на *з* вже й у приставках до слів. а часом просто таки в середині слів, почали писать: зпереду. зпочатку, зпересердя, розкіш, сніг розтає, розходиться, розказать і т. д (наставили й міні цього добра херсонці в своему збірникові «Зъ потоку жыття» («Съ потока жыття»). Почалось просто таки псування української мови через великий наплин приіменника *з*. Це вже в самий осередок слів вклюнулась ніби міль, що почала псувать самий осередок зерен, с котрих колись зосталась би тільки буцім-то українська... пужúна. Тимчасом в народні мові і на Україні, і в Галичині приіменник *с* вживається перед тіми словами, що починаються з букв: *к*, *п*, *т*, *х*, *с*: с ким, с тобою, с хрестом, с постом; і в приставках до слів в самих словах: спересердя, спочатку, росказать, роставать. Тільки буква *з* ніколи не зміняється в приставках *без* і *через*, як і в великоруські мові (безпешний і т. д.) та в приставці *роз*, як вона стоіть перед буквою *с* в середині слів, як от: розсердився. І в цім разі Галичани й наші українці знов підвели українську мову під польську та й... знов пошко-

дили українські мові, бо почалось неприємне псування мови в самому йіі корінні.

Все лихо с книжньою українською мовою в наш час скоілось од того, що в нас заходились навіщось підводить українську мову під закони й правила инчих мов: в фонетиці підвели йіі під великоруську мову, і... давай сіять в таких словах, як пять, мясо і т. д., стародавні апострофи; три падіжі підвели під галицькі й польські падіжі; опрічні, не приставні приіменники *с* та *з* підвели під один польський приіменник—*з*. Ці опрічні приіменники «Вільна Україна» й «Рада» примитикували навіщось підвести під французьке правило: ставляють французький викидний значок пісьля йіх: с', з', в' хату. А коли вже йти далі цією стежкою, то й доконешне треба ще підвести під німецьку вимову рядок слів: тъі, рудъі, чорнъі, нъіс і т, д.—та й там зверху понатикáть значків: руд'і, т'і, чорн'і, біл'і, н'іс, жовт'і, зелен'і, ст'іл, т'ік, пот'ік, і т. д.

Як підуть цією стежкою і в такім прямуванні; як почнуть підводить нашу мову під усякі мови, то що ж зостанеться українського в наші мові? Що з нею станеться? Те, що сказав Шевченко про «Калину»: «Зневажають червоную калину мою... Широкіі тіі віти й діти обірвуть»... В нас таки добре тепер обшарпують ті віти, а на червону калину натикали силенну силу репяхів та сьміття. Про нашу українську книжню мову можна сказать так, як казала баба: «хрест на міні, хрест на голові, хрест на руках: я вся в хрестах, як вівця в репяхах». І справді, як глянеш на теперішню галицьку або й українську газету, або й книжку, то вона така поцяцькована значками й точками, така пелехата, неначе вівця в репяхах. Ще й до того по рядках роскидані такі прикраси, як б'є, б'ю, поб'е, в сім'і, з'їзд, з'їхав. Ці слова с титлами чи з церковно славянськими «єроками й паєроками» нагадують такі слова в часловцях, як от: **Бц҃є**, **пр҃къ**, **Гд҃н** (Богородице, Пророкъ, Господи). Та ті слова таки й мають в галицькому пісьменстві генетичне злучіння з церковними отіми—**Бц҃є**, **Гд҃н**, коли докопуваться до самої сутнóти діла... Очевидячки оті—**Гд҃н**, **Бц҃є**, **пр҃къ** породили б'е, в'ю, б'ю, в'є, з'їзд, а ці до-

бродії вже росплодились в українських книжках і породили такі допотопні дивовища, як от: з'язок, з'язав, з'їхались (звязок, звязав, зйіхались) і т. д. І все це непотрібне, зайве, і тільки завдає багато мороки для письменників. Напиши дві букві—й тикай чотирі точки (ї)! Це ж просто таки курям на сьміх! В галицьких книжках і тепер друкують велике початкове Ї з двома квадратиками зверху, як в церковно-славянських книгах, в Минеях або в Тріодях; але воно в нецерковних книжках—скинулось на соху з двома розсішками зверху в клуні, де на розсішки кладеться бантина. Тепер це щось чудне й дуже вже стародавне. Як углядиш в галицьких книжках оттаку зателéпу, початкове Ї з двома квадратиками зверху, то якось недоброхіть пригадується... псалтирь та часловець...

Загалом сказавши, желихівка—це просто таки стародавній етимологічній, прикритий значками, церковно-славянський правопис з апострофами. Яка ж це фонетика? Йіі навіщось звуть фонетикою, але це помилка; воно щось схоже на стенографію, ніби якісь стенографічні значки, котрі показують вкорочування в вимові слів. Ці натикані рядочки точокъ над буквою *і*, ці апострофи—б'е, поб'е, пір'ї, з'їзд, п'еси, п'еса—це все просто таки сьмішна нісенітниця, що не полегшує в читанні, а тільки заважає. Я й сам читаю похапцем ці слова так: бе, побе. піря, пірі, песи, зізд і т. д. Так читають йіх хапком усякі читалники опріч тіх, що самі пишуть отаку нісенітницю. Принаймні міні дуже часто доводилось чуть нарікання на це од читалників, навіть націоналистів. Настáвляють усяких значків, натикають цілі карнизи с точок над *і*, та й думають, що це фонетика. Яка ж це фонетика? В фонетичньому правописові як написано, так треба й читати, як от, приміром, в німецькі мові, або в сербські, де кожна буква назначує згуки мови. Прирівнявши цей желихівсько-галицький значковий аппарат до українського оффиціяльного правописа з вживанням росснйських букв—*и*, *ы*, *э*, я мушу сказать, що той россйський, силуваний для нас, оффиціяльний правопис багато білше фонетичній, ніж сьогочасна галицька значкова же-

лихівка, якби тільки там не стерчав на кінцях отой стародавній дармоід—ъ, а я ще додам, коли б в йому не стерчав ще другий книжковий дармоід—*й* в род. і дат. падіжах йменнів прикметних, лічбових та заіменників: на висок*ій* горі, в котр*ій* годині. Принаймні в тому россійському правописові нема ніяких умовних, сливе стенографічніх значків. Це ж такий самий фонетичній правопис, як і давніший, не зміняний і не попсований кулішівський, тільки з уживанням твердого знака на кінці слів.

Я спитаю, за ким же йти насьлідці нашим письменикам, та хоч би й міні, коли усі часописі. не вважаючи на принціп поіднання книжньої мови, йдуть не одніею стежкою, а вростіч? «Хлібороб», «Слобожанщина» та «Хата» держались кулішівки й ставляли над *ії* дві точки; «Вільна Україна» вже ставляє над цім заіменником і над другими схожими словами—три точки, а «Нова Громада» уподобала собі чотирі точки, певно любить, щоб було рясніше цього желихівського овощу — її. В «Вільні Україні» пишуть—*з'їзд* з однією точкою, в «Нові Громаді» і в «Рідному Краї» мають за сподобніше писать: з'їзд, пір'ї. «Громадська Думка» пускає точки раз так, другий—инак: ії, її; прикметники пишуть то злито, вкупі: угору, вгору, догори, наперед, а в альманасі «С потока життя» скрізь роздерають йіх по-галицький, як вовк козу-дерезу: в гору, до гори, в літку. Д. Грінченко пише правдиво, як сьлід: значіннів, оповіданнів,—тим часом усі молоді письменики дуже уподобали собі допотопні галицькі та польські падіжі: оповідань, бажань, значінь. Галичани пишуть навіть—весіль, а не весіллів; та і в д. Кропивніцького в «Киів. Стар». (1906 р. іюль) є:—«багато вісілль», відречусь, віддае, відкупився й инча галицька нісепітниця, вже не знаю, чи його, чи вставна. Колись він писав по-народньому:—од, мині,—а теперички вже пише—від, мені, біля (коло) двору і т. д. Може це йому вставляно, як вставляли всяку всячину й міні... Теперички я спитаюсь, за ким же нашим письменикам, та й міні йти? Чи за однією точкою, чи за двома, чи за трьома, а то й за чотирьма?

Усі такі *важні* питання, чи дві, чи три, чи чотирі точки ставить над *ії* схожі на середньовікову схоластику, коли схоласти змагались в таких питаннях, як, напр., скільки янголів може зміститься на лезі ножа: чи один, чи десять, чи сто, чи навіть мілліони?

Усе це просто таки галицька схоластика вигадана старими націоналами, схоластами псалтирниками. Ця нісенітниця просто таки сьмішна. За такий ніби то фонетичній правопис нас обсьміють сусідні народи, та й матимуть повне право. Де ж те *поіднання* в мові, за котре наші часописі збили бучу, завели в часописях якийсь галицько-український жаргон, збавили українську народню мову, викинули з неї багато народніх слів, напхали десятки польських слів, скривдили старих письменників, понаставляли й міні, понаставляли й инчим письменикам такої нісенітниці, як: мені, пущанне («Благотворит. Общ. изданія книгъ» й «Вік»); бажань — (Рідний Край), натикали міні желихівки («Хмари», «Перші київські князі» й инчі видання галицькі; «Зъ потоку життя і т. д.), так що я сам себе не впізнаю в тіх виданнях... Один зміняє так, другий—инакше. Натикали в оповіданні Старіцького: від, відчепись («Зоря» 1906 р.); Кропивніцькому—від, біля («Рідний Край») і т. д. Це ж показує недостачу щирого джентльменства, а то й нахабність письменську, щиро українську. Трудно й знайти в будлі-які літературі таке неповажання прав людської й письменської особости. І все це роблять ради запроваження в нашому письменстві галицької стародавньої, якоісь ніби *актової* мови, через котру широка публіка... не читає, та й не читатиме наших часописів.

Оттаке поіднання в часописному сьогочасному письменстві скинулось на криловський квартет: „дерутъ, а толку нѣтъ“, хоч затуляй вуха! І справді, цей значковий правопис, ця сила точок та апострофів пригадує якісь стародавні чудернацькі ноти, писані рядками без линій: в'їзд, з'явився, її, біблії, з'їв, поб'є, їх, з'їхався, їж, їв. Тут є й stocatto перед буквою 'я; є й ligato—

ї. Усе це неначе ставляно під смик та скрипку. І цей значковий правопис зветься фонетикою!?

А все таки музики на лад не йдуть, та й не підуть, хоч наші часописні письменики і пересядуть на инчі місьця. Справа погана. Це ж виходе макароничня мова, потрушена зверху і насподі наче маком та перцем.

Поіднання може статись тоді, як покинуть оту значкову плутанину, як я вже казав передніше, та вернуться до простішої давньої кулішівки. Що стосується до мови, то, позбувшись отого клопоту, ніби то поіднання з галичанами в книжні мові, доконешне треба усім часописям вернуться до народньої української *сьогочасної* мови. Треба писать так, як тепер говоре народ на Україні, а не в Галичині та на Поліссі.

Була ж у нас однаковість в мові, доки так звана «радикальна партія» в згоді з галичанами не почала заводить на Україні книжньої галицької мови в виданнях, а потім в часописях. І д. Чернявський, і д. Леся Українка, й Руссов, і Хоткевич, і Єфремов, та й усі писали однаковісінькою українською, щиро народньою мовою, доки не пішла по їх якась письменська пошість з Галичини. Нехай же вони скинуть с своіх писаннів ту пошестну падь (налёт) і... знов настане однаковість і поіднання в українському письменстві.

І теперички куди я не поткнусь с своіми утворами, скрізь (з небагатьома вийнятками) таки щось позмінюють міні по своєму, або наставляють міні таких допотопних падіжів, як — бажань («Рідний Край»), або польських: до оркестру, до народу; або попереробляють навіть народні слова—одмикувать, запагубить на—одникувать, запогубить; або поодрізняють в прикметниках приіменники й поставляють їх окроми од слів—в гору, до гори, в літку (вгору, догори, влітку — «Съ потока життя»); а в Галичині, окрім того, що понаставляють на кінцях—*й*, в прикметниках поставлять дві половині слів нарізно одну од другої, ще й до того натикають желихівских точок та апострофів, неначе потрусять моє писання маком. Видавать та друковати свої утвори пісьля таких

виданнів—це ж истино каторжна робота. За ваготу йіі й нудьгу од неі тільки знаю я. Якої мороки завдадуть тобі! І все таки, як не пильнуй, ніякісіньким способом не викорениш дорешти натиканого хамла й не виправиш, як сьлід, зганжованих усіма моіх виданнів і в знаках, і в саміх словах, навіть народніх, записаних од народа, котріх, надісь, наші усякі ніби-то нехибні папи просто не знають і мабуть думають, що то вигадані мною неологізми.

Про українське пісьменство в оцей час можна сказать, як сьпівала безщасна дівчина в одні пісьні: «Над моіми воротами та чорная хмара;--а на мене молодую безвинная слава. А я тую чорну хмару пером розмахаю: пережила поговори,—перебуду й славу».

Але хто розмахає таким чарівницьким пером оту чорну хмару, що тепериньки несподівано нависла над ворітьми молодого українського пісьменства? Хто поскидає отой намул, оте лушпиння, що засьмітило народню мову? В Великороссіі геніяльний Пушкин розмахав своім чарівницьким пером чорну хмару стародавньоі Ломоносівщини, та й то не одразу, бо ті хмари в мові тоді вже добре затужавіли. Навіть на Гоголя довго ремствували усякі консерватері, псевдоклассики шишковці, Гречі, Булгарини та Сенковські. На Украіні хоч би і зьявивсь свій Пушкин, або другий Шевченко, що писав би вже виробляною вищою мовою, то й той навряд чи спромігся б розмахати ту хмару. Бо в нас через український надзвичайний индивідуализм, недалекий і од деспотизма, кожний видавець, навіть кожний нетяма корректор вважає на себе, як на нехи́бного папу, і через свою ніби-то нехибність поперекручував би й підвернув під свій погляд та вподобу й нового українського Пушкина, і само-по-собі ніхто с пісьмеників не пішов би насьлідці за ним в мові. Кожне йшло б своєю стежкою. В нас в ці мовні справі усі йдуть вростіч с причини без міри великого индивідуализма. А коли оце недавнечко й почали гуртом тягти в один бік і в мові, і в правописові, то може тим, що в цім разі була змова «партійна», була намова збоку, з Галичини, зробляна заздалегідь, вже кільки років

передніше. Але, не вважаючи на таку партійну змову, і тепер в часописах знов усі вже пішли вростіч, йдуть знов нарізно одні од других в питанні... про умовні значки: скільки ставить точок над иже (ії). Чи варта ж уваги ця галицька схоластика?

Можна сподіватьсь, що в нас розмахає чорну хмару в попсовані книжні мові хіба *школа*. Як колись заведуть в школах українську мову та літературу (а йіі доконче треба завести), то тямущі вчителі зможуть виправить українську мову й направить йіі на добру путь в молодчому поколінні, як даватимуть вчити зразці мови в Котляревського, Куліша, Шевченка, де навіть нема таких форм мови, як: від, мені, роздивишся, а є народні форми: мині, міні, од, роздивисся, і т. д., де синтактика народня, українська. Це буде нетрудно зробити, бо наша книжня мова ще гаразд не закоренилась в письменстві й не затужавіла, ще й досі не досягла достиглости й завершіння, хоч можна сподіватьсь, що вона от-от незабаром достигне.

Галицька наукова й часописна мова, кажучи загалóм, дуже пошкодила нашому письменству, а найбільше—сьогочасному часописному українському письменству. Через йіі вплив ця часописна мова вийшла напхана польськими й галицькими провінціяльними й стародавніми словами, ще й подекуди з чудною синтактикою. Вона одхилила од українського письменства широку публіку. Бельлетристика й український театр вже були зацікавили широку публіку, звернули ввагу на занедбане й знехтуване письменство. Вже почали широко росходитьсь навіть дорогі книжки. Як почали виходить перші часописі, публіка кинулась на йіх. «Шершня» брали назáхват в нарізному продажі, бо «Шершень» по змісту стояв врівні с петербургськими сатиричніми виданнями. Публіка кинулась і... опеклась. Часописна мова була чудна, ряба, дивовижна. Навіть ті націоналисти, що пригорнулись з щирим серцем до українського письменства й купували книжки, казали міні, що ціх виданнів, як і декотрих галицьких авторів, виданих в Россії, читати неможна ніяким способом: така в йіх мова чудна й місьцями навіть незрозуміла. Посипались протести й запитання в редакції, просили прислать

словаря, бо без словаря тіх часописів неможна читать. Але вони бідорахи не знали, що для зрозуміння такоі часописноі мови треба користуваться українським словарем сукупно с польським...

Уся та безліч напханих польських слів, нахапаних з галицьких книжок знéзнавки, усякові галицькі чудні слова, усі ті галицькі правописні значки й точки,—це ж справдешні рушниці та гармати, котрими часописні пісьменики одганяють українську широку публіку од українського пісьменства. А така проява, як оті: б'є, б'ю, в'є (вье), з'їзд, або з'їзд, з'їхавсь, пір'я, в сім'ї і т. д.—це ж і справді смалкі та влучні кулі не тільки на широку українську публіку, але й на пересьвідчених націоналистів. Стикнувшись с такими книжніми проявами та поторочами, деякі читалники з досади кидають книжку й часопись. Щиро признаюсь, що кидаю часом таку книжку з досади й я. Бере недоброхіть досада.

Коли мовна справа в сьогочасних часописях вестиметься так і надалі, то можна сподіватся перспективи, шкодливоі й для загального українського пісьменства... На нашому часописному ринкові лежатиме крам, на котрий ні зáпита (спроса), ні споживачів (потребителей) не буде. Часописне пісьменство так и зостанеться партійним, кружковим. Його читатимуть самі ті, що понаписували. Видаючи на Україні навіть галицьких пісьменників, доконешне треба подекуди виправлять йіх мову, змінять деякі чудернацькі провинціяльні слова й перероблювать деякі чудні вірші, бо публіка все одно не читатиме йіх. Коли галичани, видаючи в себе українських авторів, зьмінюють українські форми на стародавні свої, то чом би пак не позьмінювать і в виданих на Україні галицьких авторів йіх стародавні форми й слова на українські? Але українці вже мабуть спокон-віку звикли поступаться та йти сьлідком за ким-небудь. Недурно ж каже приказка: «звикло лошя бігти за возом,—то бігтиме й за санками». Це ж наші часописні пісьменики побігли вже за галицькими санками... переставши бігти за россійським возом.

Якби пак сорок років поспіль не висла над українською пісьменською мовою разуразня заборона, цього б лиха мóже б

і не трапилось. Розвиток книжньої мови йшов би на Україні поволі, ступінь за ступінем, нормальною ходою, як це було і в усіх літературах. Наші письменики потроху виробляли б книжню вищу мову с своєї народньої мови. Але через завсідній гніт та разуразні заборони молодче покоління мусіло обертаться до галицького письменства, добувало галицькі часописі й журнали, начиталось їх і потроху та непримітно вссало в себе ту мову з усіма її словами й стародавніми чудними формами, оговталось с тими формами так, що вони вже навіть не здавались чудними. А як в Россії трохи одлигло в цензурі як роспочалось відоме визвольницьке ру́шення, десь несподівано на Україні виникла теперішня часописна мова, неначе з Юпитерової голови вискочила Афина-Паллада, узброєна в готовісіньку зброю... галицьку. Публіка кинулась на новинку... і тільки очі витріщила з дива, дивуючись, що воно за проява ота дивовижна часописна мова?

Застерегаючи наших часописних письменників, я повинен сказать кілька своїх думок та гадок про галицьке письменство й галицьку книжню мову. Це застереження буде зовсім не зайве в наш час, коли вже галицька письменська мова стала такою уподобною для молодого покоління письменників, що вони ладні завести її на Україні хоч би навіки-вічні, та ще й падкують завзято!

Галицьке письменство й галицька книжня мова в наш час повинна бути для українських письменників тим, чим було українське письменство в XVIII віку для Ломоносова й инчих його сучасників в Петербурзі. З його доведеться взять дуже мало слів. Брать треба вміючи. Два віки вироблялась та стара книжня українсько-славянська мова в Київі на Україні. Вироблялась вона спершу с церковно-славянської мови, а потім згодом, починаючи од волинських літописів та од Іоанна Вишенського (кінець XVI і початок XVII віка), в ту мову все більше та більше промикувалась українська народня мова. Декотрі утвори, як от прикладом: «Лѣтопись самовидца о войнах Б. Хмельницкаго» в XVII віку вже писані перемішкою: рядків зо три українською народньою мовою, а рядків з чотирі далі вже инчою, вироблянною з церковної мови, а як вважати на неї по теперішньому, то

ніби то великоруською теперішньою книжньою мовою, бо там вже трапляються не народні фрази: они заключили мир.., козаки просили перемирія... требовали союза... объявили войну полякам. і т. д. Ломоносов позгрібав ті вищі наукові шарі тодішньої книжньої мови, загарбав собі вкупі з виробляною вже науковою терминологією і прибудував це усе, як верхній етаж до великоруської, правда не народньої, але міської мови, само по собі змінивши українську вимову на великоруську. От і вийшла готовісінька россійська вища книжня, навіть вчена мова. Великоруським письменикам не довелось і морочить голови, щоб видумувати та утворять вищі наукові слова.

Ломоносов взяв вже готовісіньку вищу мову с Киіва, але вибрав с киівської мови тільки ті слова, що були виробляні и виведяні з церковно-славянської мові, і вибрав вдатно, гарно. Він вчився в Киіво-Могилянські академіі і само по собі добре знав, які в ті мові були народні українські, або польські слова. Він їіх поминув і не зачепив, бо все одно їіх не втямили б великоруські книжники. Якби Ломоносов не загарбав собі тіх вищих наукових слів, вони само по собі зостались би в наші українські книжні мові, і нам не довелось би вдруге морочить голови, наново вдруге утворять вищу наукову мову. Українці, утворивши одну вищу мову, загарбану од їіх, і втративши ті скарби, мусять утворяти в наш час ще й другу вищу мову, вже спеціяльно для себе.

В наші часи Галичина, покористувавшись сякою-такою вольністю друку в Австріі, вже виробила нову вищу письменську мову, на котрі в галицько-українських гімназіях і на університецьких кафедрах вже йдуть наукові лекціі. Але нам, українцям, брати ту вищу мову, переймать їіі з усіма словами суспіль (сплошь) і користуваться нею—неможна.

Я вже передніше сказав, з яких елементів склалась сьогочасна галицька письменська мова молодої чи української партіі, та мова, котру в наш час переймають наші надто перейнятливі письменики. Склалась вона з народньої галицької підмови чи говірки, та с старої книжньої мови киіво-могилянського періода

XVII й XVIII віка, котра в Галичині ніколи не виводилась і животіла в письменстві до останніх часів.

На народній старий ґрунт мови покладяно другий книжній шар вищої мови, теж стародавній: це книжня мова XVII і XVIII віка, котра в Галичині ніколи не переводилась і тоді, як на Україні вже Котляревський заводив народню українську мову, а россійське правленство в школах і в канцеляріях заводило книжню великорусько-ломоносівську мову. Окрім того, як ми вже бачили, в неї забрано багацько польських слів. Через те то користуваться галицькою мовою треба дуже обережно. Треба перше од усього знать польську мову, треба мати хист, та письменський досьвід, щоб вибрать і переймати з неї те, що виробляно з народнього коріння й насіння, а що в неї є недоладне, або забране с польської мови, або й виробляно недавно с того старого джерела, з церковно-славянської мови.

В галицьких письменників ще й досі примітна нахильність вироблять книжню мову не з народньої своєї мови, а з церковно-славянської, як вироблювали їїі колись давні київські вчені. Такі нові слова, як от: оголошення, оголосити — виробляні з церковних слів: оглашеніе, оглашати, оглашеніи изыдите; слова: предпріємство, переймленне (переймання), виємок, виємковий (вийнятковий), спадкоємці (насьлідники), подвигненя—виведяні с старого слова — ємлю і т. д. Такий самий процесс творчести мови продовжується ще й досі і в великоруські книжні мові на ґрунті ломоносівщини, це б то на ґрунті тієї ж таки старої київської мови, що зосталась у вживанні і в Галичині, напр. нові слова—пріємлемий, непріємлемий і т. д.

Через те що в сьогочасному галицькому письменстві нам неприємно муляють в очі такі стародавні церковні форми слів, як от приміром: повідомленне, поясненне, значенне, оголошенне і т. д. В сорокових роках, як я ще був малим хлопцем, я чув, як говорили два старі батюшки: благочинний о. Николай Бажановський с села Квіток, канів. пов., та о. Марк Ольшамовський з звенигородського повіта, відомий в околиці під прізвищем: «отче Марку, випий горілки чарку!» бо він все так приказував, держачи

в руках чарку. Обидва вони вчились ще в старі Київо-Могилянські академії в кінці XVIII в., а в 1847 р. я памятаю їх вже старими: їм обом було вже за шістдесять років. Обидва вони добре говорили латинською мовою, багато кращою, ніж мій батько, а «отче Марку» часто любив говорить експромптом віршами до рифми, приказуючи до чарки, або до закуски. Вірші звичайно були юмористичні, бо «отче Марку» був жвавий, веселий і навіть трохи штукарь. Обидва ці старі батюшки ще не вміли говорить по-великоруський, говорили завжди українською мовою, і часом було чую, що вони подекуди вставляють якісь чудні слова: то були книжні вищі слова, забрані Ломоносовим. Вони казали так: повідомління, благоліпно в ваші церкві, треба написати поясненіе, або пояснїння, треба видать засьвідчення. Міні та мова здавалась дуже чудна, і я питав у батька, по якому це вони говорять? Я тоді вже знав, яка то мова великоруська. Батько сказав міні, що вони обидва говорять старою мовою, бо вчились в старі Київські академії. Побувавши потім в Галичині, я чув таку саму мову од старих галицьких сьвящеників і зараз пригадав собі: «отче Марку» Ольшамовського. Як зьявились в нас оце недавнечко часописі з їх галицькою мовою, то я знов неначе почув мову небіжчика «отче Марку! випий горілки чарку». Тільки «отче Марку» ставив над стародавніми словами наголоски по народні вимові. Через те то і нашим часописам треба держаться такого правила, що стосується до писання й вимови тіх слів: коли в їх наприкінці над буквою *е* стоїть на́голосок, тоді в словах цю букву треба змінять на *і*, а коли наголосок подається наперед, на першу половину слова, тоді *е* вдержується: значіння, голосіння, топління, вчіння, вияснїння, а без наголоска буде так: засьвідчення (свидѣтельство), пересьвідчення (убѣжденіе), ру́шення (движеніе) і т. д.

Я прочитав не всі номері «Гром. Думки», прочитав хіба тільки половину «Нової Громади» та «Вольної Украіни»: виходе, що я виписав з їх само по собі не всі польські слова. Перелічку таких слів я подаватиму згодом разураз для застереження, щоб не вживали їх в часописах. Неможна ж справді без потреби засьмічувать українську мову, коли в ті мові є свої од-

повідні слова. Це просто таки робиться «знезнавки та з нетямучести», од незнання польської мови.

Як можна з цього бачить, з галицького письменства нам доведеться переймать мало годящого задля нас. Наші молоді письменики вже одбились од народньої мови, живучи в великих містах, стали міськими, кабінетними людьми, та ще й підвели українську книжню мову під партійну тенденцію. Мова повинна завсіди стоять окроми од усяких тенденцій, бо инакше її можна зробити калікою. Нетреба ні на хвилину забувать, що осередок книжньої нашої мови не в Галичині, не на делекому етнографічньому закутку, а на Україні, по обидва боки Дніпра. А в наш час, коли на Лівобережні Україні народня мова вже вирівнялась в усіх сливе формах з мовою правобережньою, на зразець правобережньої україн. мови, я можу сказаты, що цей осередок вже обсягає сливе усю Україну окрім Черниговщини та вузької смужки Полісся, на півночі, межуючої з Білоруссією. Самим галичанам треба виправлять потроху свою книжню сьогочасну мову на зразець української мови, заводить її форми і, передніше од усього, треба зараз таки повикидать показані польські слова. На Буковині вже запанували українські форми мови, а колись згодом і в Галичині зміниться так-само в народа мова, і хіба тільки в Карпатах ще зостануться може й навіки ніби склади стародавньої мови.

Сказать по правді сама галицька й буковинська народня мова не така вже дуже далека од української, як сьогочасна книжня галицька мова. Самі просьвічені галичани говорять зовсім таки гарною українською мовою, неначе в їх розмові й одлички нема од української мови. Тільки вони звикли писать книжньою стародавньою мовою. Галицькі дрібніші часописі пишуться кращою й більше народньою мовою, близчою до української. Їх певно видають якісь селюки, що недалеко одбились од своєї народньої мови. В цих часописях навіть додаткові мислі ще починаються не з польского заіменника—який, а з заіменника—котрий. В «Рускі Хати» 1906 р. № 2 читаємо: «найшла галичанку, *котра* взялася переплести Сеньоба». Такі селюки, як сільський сьвя-

щеник Бордуляк і д. Наталія Кобринська, котра теж завжди живе на селі, пишуть доброю, сливе українською мовою, більше українською, ніж наші сьогочасні письменики в часописях та журналах. Утвори д. Кобринськоі читатимуть і розумітимуть у нас усі, навіть селяни, як викинути в утворах кільки чудних для українців слів, як от,—приміром, слово—«попівство»—польс. плебанія, це б то попівська оселя, чи садиба. А по-український це значиться—гурт, зібрання попів, як от кажуть: наіхало багато попівства, дяківства ще й сторожівства; було сила жіноцтва, або в Шевченка: «А із Брацтва те бурсацтво мовчки виглядає». Утвори д. Кобринськоі можна видавать і на Україні.

Можна сподіватьсѧ, що колись в недалекім часі потроху виправиться мова і в «Записках Наукового Тов. ім. Шевченка», як тільки редакція посилкується хоч трохи. В обох перших книжках «Записок» за 1906 рік вже есть кільки статтів, як от М. Зубрицького та І. Джиджори, написаних доволі чистою мовою, як пишуть в «Літературно-науковому Вістникові». Статті згаданих письменників можуть читати наші націоналисти, але не широка публіка. Вся решта статтів в обох книжках «Записок», як от статті Ф. Колесси, Зенона Кузеля й инчих написані мовою сливе актовою, і їх на Україні *ніхто* не читатиме. Читаєш ці статті, і все тобі здається, що ніби читаєш якісь «Акти юго-западнаго края», котрі можуть читати тільки вчені историки, звикші до усякоі актовоі мови. В тіх статтях «Записок» є навіть такі стародавні (ще й польські) слова як — увзгляднити, взлядом того (принять во вниманіе, съ этой точки зрѣнія) і т. д., котрі трапляються в козацьких актах, надрукованих небіжчиком Лазаревським в «Кіевс. Стар.». Є оці самі архаізми і в «Вільній Україні».

Галичанам треба доконешне заводить в себе не тільки буковинські й українські такі форми, як от: цей, оце, од, мині або міні (та і в Галичині од Почаева і за Львів народ каже *мині*, а не *мені*, як запевняв мене проф. Пачовський), родисся, дивисся; змінювать потроху чудні форми, як: бачучися, дивлячися, зупиняючися, зустрічаючися, супокій—на: спиняючись,

стрічаючись, спокій, але й позмінювать дивовижну й сьмішну для нас синтактику, як от, прикладом: приглядаешься своій товаришці (до своеі товаришки); вертав в свої права (вертався до своіх прав, вступав в свої права); він вертає домів (вертається додому); він стремить до села, або до правди (в нас—стремить, значиться те, що по-великор. торчитъ; в нас сказали б: він потягується до добра, до науки) і т. д.

Видавці наших часописів, заводячи так падковито галицькі форми й саму мову буцім-то для поіднання українськоі й галицькоі книжньоі мови, здається, й не мали на увазі народньоі популярноі літератури та школьних книжок для народніх школ. Та вони, здається, не дуже то й дбають про цю справу. Хоч наші реформаторі—й демократи по принціпах та пересьвідченнях, але в народні просьвітні справі виступили зовсім не демократично. Чи не ладні пак вони часом і поступиться народньою мовою в цім разі для вищого діла—поіднання книжньоі мови? Видав же «Вік» для нашого українського народа чимало книжечок с стародавніми галицькими формами: сей, ся, насіннє, поколіннє і т. д. «Читайте, мовляв, як знаєте; съліпайте собі. Це нічого, що ви будете читати книжки «с притичинами», наздогад, та полапки. За те ж нам легко читати, бо ми вже оговтались, а ви... як там хочете собі»... Це гарна педагогія! нічого сказать. Та сказати по правді, якби хто підсунув народові народній букварь с ціми галицькими словами: від, біля, піль (полів), і с стенографічніми значками замісць фонетичнього правописа: їх, її, їв, з'їзд, б'є, поб'є, б'ю і т. д., то невже ж можна сказати, що такий букварь був би для українськоі школи придатний? Ні правленський (правительственный) школьний комітет, ні земці, ні комітет духовний само по собі не завів би такого букваря в народні школи. Я навіть вагаюсь, чи приймуть в школи букварі й читанки, видані куліш'вкою...

Великоруські пісьменики „народники“ вносили в свої утвори народню, сільську мову, а наші „народовці“ й демократи роблять навиворіть: нехтують народньою мовою й зумисне одхи-

ляються од неі на користь галицькі мові. В нас робиться ця справа якось навпаки... через тенденцію.

Сказати по щирі правді, я маю мало надіі на усі добутки сьогочасного визвóльницького рýшення в суспільстві, а тим білше на швидке одродіння Украіни, не вважаючи на пануючу направу (настроеніе) в громадянстві. Роспочате рýшення може тягтись та й тягтись, і трудно впередгадать, який буде кінець цієі тягатини, і як вона завершиться. Але все таки можна сподіваться, що незабаром заведуть в народні школи украінські наукові книжки. Чи не думають пак видавці часописів запровадить свою скалічену мову і в народні книжки, як заводив «Вік» в книжки для народнього читання?.. Невже вони вважають за педагогичне діло оте вживання в народніх книжках таких слів, як: від, біля, навколо, сей, отсе, сю, убрань, одяг, піль, весіль, мерщій, хутчій, з'язав, їсти, в сім'ї? в пір'ї, пір'я. А воно щось до того йдеться. Це була б гарна полегкість при вчінні в школах украінських дітей! Міні зазделегідь стає жаль дітвори. А вже такий замах на школу є... Тільки непомірковані й тенденційні люде можуть так думати й мать такий непедагогічній замах на народню школу.

В нових церковних книжках титла вже зняті с слів, а вкорочені с титлами слова вже розгорнуті для полегкости при читанні. Але ті титла й апострофи, єрики й паєрики мабуть дуже живучі: з церковних книг вони перескочили в галицькі,—а звідтіль перебрались на нове жи́тло в украінські часописі; á це вже мостяться, щоб стать настоятелями на місце викинутих з церковних книжок титл і на Украіні. І справді, сільські школярі стикнулись би знов с старими знайомими...

З цього всього виходе, що в часописях для наукового пісьменства в нас готують, або вже й накидають готовісінький ніби «hochdeutsch» свій, доморослий: це б то стару книжню галицьку мову; а для школ і для народньоі літератури нехай би то зостається наш «platdeutsch»: це б то наша украінська мова. Теперички в німців видають книжки для народа на трьох підмовах чи говірках: на швабські (По Рейні та в Швейцаріі), на осередкові німецькі, чи саксонські, і на східньо-німецькі, силезські.

Вчителі, по закону, повинні вчить там дітей в школах і з ними говорити на ціх підмовах. До цього часу усі наші пісьменики на Україні писали щиро-народньою мовою, це б то українським «плятдейтшом». А це несподівано на Україні десь узялась вища, ніби вже паньська книжня мова, свій «гохдейтш», що недавнечко звідкільсь вискочив, як козак з маку... Але в німців нікому і в голову не прийде заводить, прикладом, швабські книжки в народні саксонські школи, або саксонські народні книжки видавати й росповсюднювать між віртемберськими, та швейцарськими й баварськими швабами. А в нас одже ж прийшло щось на це схоже в голову нашим українцям: «Вік» повидавав багато народніх книжок, і своіх, і галицьких, зумисне з галицькими формами, для українського народа. Нема що й казати; це гарна педагогія! А все те зробляно знезнавки та з нетямучести, само по собі, окрім відомої тенденції.

Проти цієї тенденції--провести галицькі форми мови і правопис та галицькі книжки до самого споду, це б то завести йіх в народні школи, можу тільки сказать, як молився якийсь батюшка, тоді як розсьвячував вже посьвячену мужикову хату: «Господи, не благослови, не спосьпішай і не пострічай! і дай вам, Боже, час недобрий! І не во віки, і не віків, і не амінь.

І. Нечуй-Левіцький.

(Далі буде).

Вій, Шолудивий Буняка і Юда Іскаріотський.

В Кіев. Стар. давнійших років був поміщений ряд праць д. Сумцова, Милорадовича та Кузьмичевського про фольклорні паралелі до Гоголевого „Вія“ та фольклорні відгуки літописних звісток про половецького хана Шолудивого Буняка. Сказано було також, що ефектовний опис демона Вія в повісти Гоголя не піддається фольклорному поясненню, тоб то що такої „мітичної“ чи демонічної фигури в українських та й инших людових віруваннях і оповіданнях нема. Додаток до праці д. Кузьмичевського, поміщений у серпневій книжці К. Ст. за 1891 р., де поміщено оповідання, записане з уст одного селянина в Погоні[1]) д-ром Т. Окуневським, міг переконати дослідників, що уявління про почвару з довгими повіками, які цілком закривають очи і які лиш іноді, в надзвичайних випадках постороннї руки підіймають залізними вилами,—що таке уявління есть в устній традиції укр. народа. Що воно первісно не мало нічого спільного а ні з історичним Буняком, а ні з легендою, привязаною до села Погоні і його валів та церков, це доказують цитовані і оцінені покійн. Кузьмичевським книжкові жерела тої легенди, вміщені в „Небі новім“ Галятовського, у львівській краевій табулі та в памятковій записці погонського манастиря, де нічогісінько не згадується про нелюдські повіки Буняки. От тим то пок. Кузьмичевський, перебираючи всі казкові мотиви, злучені з особою Шолудивого Буняки, на цей спеціяльний мотив не звернув зовсім уваги, а дослідники фольк-

[1]) В Галичині.

льорних паралелів Гоголевої повісті опинилися власне перед цею появою, не можучи про її походження сказати нічого певного.

Ось через що я хочу звернути увагу фольклористів і почитателів памяти Гоголя на один твір нашої старої книжкової літератури, доси, скільки знаю, не опублікований і не визисканйй наукою, а віднайдений мною недавно у двох рукописах XVI в. В наших старих Прологах та Минеях під днем 30 червня звичайно кладеться для святкования памяти „собора апостолів“ один або й два реєстри апостолів і учеників з коротшими або довшими звістками про те, де хто з них навчав і потерпів. Ті реєстри, зложені по дослідам новочасних учених із ріжних давнійших, сливе без виємки апокріфічних жерел та місцевих традицій, повстали десь у V—VI віках нашої ери. Розріжнюємо їх кілька редакцій, і авторами тих редакцій церковна традиція робить ріжних авторітетних отців церкви, розуміється, давнійших віків, отже Іпполіта папу римського, Єротея епископа Тирського, Епіфанія еп. Кипрського, та Софронія еп. Єрусалимського [1]). Розуміється, що кождий реєстр, признаваний у рукописах одному з тих авторів, має знов свої відміни й редакції. Дрюкуючи в Памятках реєстр Софронія, я мав під руками, крім дрюку в старих Прологах (московського видання), де кілька рукописів XVII в., в яких цей реєстр був, як показується, в коротшій редакції, що кінчиться памятю ап. Пармена. Тепер у однім рукописнім збірнику з XVI в., що мається в бібліотеці Василіянського Свято-Онуфрейського манастиря у Львові (ч. XII), я знайшов той сам Софронів реєстр з невеличким додатком про Юду предателя. Що цей додаток властиво належить до тексту Софронія, але був долучений до нього пізнійше, може навіть уже на руськім грунті, це доказує той факт, що в грецькім тексті Софроніевого реєстру його нема, тай також те, що поміщене в нім оповідання про Юду далеко давнійше від усіх тих реєстрів і сягає, коли пяти

[1]) Коллекцію тих реєстрів із галицько-руських рукописів див. моїй Памятки т. III, стор. 1—11 і 270—287.

віри редакторові реєстру, кінця першого віку нашої ери та являється може найстаршою христіянською версією людових легенд про Іюду Іскаріотського.

Як відомо, в св. книгах новозавітного канону маємо дві версії оповідання про кінець Іюди Іскаріотського. В тзв. Матвієвім евангелію (гл. XXVII, зач. 3—10) говориться, що Іюда, бачучи, як Христа несправедливо засудили на смерть за намовою старшини, покинув у храмі срібняки, одержані за свою зраду, **«и шедъ оудависа»**. Натомісь у книзі Діяній Апостольських (гл. I зач. 18—20) оповідається, як річ загально відому тоді в Єрусалимі, що Іюда за ті срібняки купив «село», себ то хутір, та, лізучи по драбині, впав так нещасливо, що з нього вискочило все нутро; він умер і його маєтність назвали Акельдама, себ то «поле крови». А що про те саме «поле крови», буцім то куплене за гроші, покинені Іюдою в храмі, згадує також евангелист Матвій, то можемо відразу догадатися, що маємо тут діло з дуже загальним і знаним у фолькльорі всіх країв і народів явищем — пояснення назви оповіданням, ex post дробленим до якоїсь історичної фігури.

Отже уступ, притуляний до Софронієвого реєстру апостолів, інтересний тим, що не знає нічого про те «поле крови» і подає про конець Іюди зовсім инші деталі, без сумніву так само легендові, як і оповідання Канонічних книг, але з одною важною відміною. Подаю тут це оповидання, виписуючи до тексту Василіянського збірника варіянти з тексту празничної Минеї XVI в., яку маю в своїй збірці рукописів і яка також містить у собі Софроніїв реєстр з отцим додатком. На жаль оба тексти досить попсовані і баламутні, та головне, що цікаве для нас тут зовсім зрозуміле, і для того я вважаю зайвим порівнювати цей текст із його грецьким первовзором.

«Июда ж предатель, ѿ немже реує Папіа оуҷнкъ Іѡнна еѵ҃глиста [1]) **въ уетвертый повѣдаа неꙉлескъ словес** (Мин: **исповѣданіа**

---

[1]) Мин: **бл҃говѣстника.**

недалекых словес) баше зрацих его велик, неустію оуказ. егда еще живъ баше в мирѣ сем, иже поутемь колесници прихождахж (Мин: **ѩко ниже како адѣ колесница**), **Июда же тоужде с великою ноуждею едва протаснаше са главнаго ради отока** [1]). **вѣжди же оуїю его толико израстоша са, ѩкож ємж ни весма свѣт възмощи видѣти. оуи же ємж ѩко ни враческомж зелцалж** [sic! зам. **зерцалу**] **ѩвити са, велїю бо ѕѣло глоубинѫ имѣахж ѿ внѣшнаго възора.** (Минея додає тут: **поглад же его въсѣко неоудобьствїа и зла исплънень**). **тайныа ж его оуды, рекше срамна иста, всакого бо стоуда [и] безѡбразїа исполнь.** [Сього реч. в Минеї нема, та минейна вставка, наведена висше, очевидно лише «скромна» перерібка сього реченя). **по всемжж телеси ѩкѣ тещи гною и червїю кипѣти въ досадоу ноужьноую. по многых же моуках и мученїих въ своемъ ємоу селе скончя са, ѩкож ѿ тогда поусто и ненаселено оустави са село ѡно даже и до днсь, ѩко же и доселѣ немощи мимо ити мѣсто ѡно никомоу смрада ради, аще не ржкама ноздри заградить. в толицѣ тѣло его на земли соуда подать, ѩко же и въ боудоущемъ горшаа.**

Що попереду усього інтересне в отцьому оповіданні, так це поклик на Папія. Як відомо, Папій, епископ Єрапольський, належить до найстарших отців церкви, мав бути учеником апостола Іоана і лишив по собі книгу «Виклад слів Господніх» у пяти відділах. Із тоі книги цитатом являється й наше оповідання, так що в висше поданім тексті замісь «**въ четвертый повѣдаа недлескъ** чи **недалеких словес**» треба читати: въ четвертой повѣсти (?) Господскихъ словесъ». Сама книга Папіева давно загубилась; цитували з неі і подали немало уривків Іреней, Евзебій та инші старі історики церкви. Цитат про Іюду одначе в тім числі не

1) Мин: **ниже самаго главнаго его тжка.**

стрічаєтся, але подають його пізнійші цитатові коментаріі (тзв. ланцюги, catenae) до Апостольських Діянь і то звичайно з додатком, що це якийсь Аполінарий виписав із четвертоі книги Папія, як спростовання до Канонічних звісток про Іюду́, бо Папій, ученик Іванів, знає це ліпше [1]).

Лишаємо на боці питання, на скілько автентичний цей відривок і на скілько його авторство належить до Папія; сам хід оповідання вказує, що воно мусить мати за собою досить добру традицію, яка знала про те, що Юда довго ще по Ісусовій смерти жив біля Єрусалима. Та з другого бачимо, що легендова традиція вже й тут попрацювала сильно, щоб із колишнього апостола і вибранця Ісусового зробити страховище як найменше подібне до чоловіка. У нього голова така напухла від товщу, що по таких місцях (згадайте орієнтальні вулички), куди проіжджає колісниця, він ледви може протиснутися зі своєю головою. У нього очи заросли повіками так, що він хоч не осліп, але не може бачити світа. Зрештою ті очи мають якусь таємну недовідому глибінь, «ꙗ҆ко ни врачєвскымъ ꙁръцаломъ мощи ꙗ҆витисѧ», як читаємо в минейнім тексті. Його тіло обкидане струпами, кишить червяками, а по його смерти ширить довкола такий сморід, що його хутір лишається незамешканий і люди «і до сього дня» не можуть ходити біля нього не заткавши собі носа. Легко сказати, що хоч це й легенда, то все таки лежить у ній може ще найбільше фактичне ядро, а її закінчення про Іюдів хутір могло стати вихідною точкою для пізнійших перерібок, що знають про наглу смерть зненавидженого чоловіка.

Та все це хоч і як інтересне з загального погляду фолькльорних студій, уступає на другий плян супроти безсумнівного факту, що в нашім краю, на мові, доступній нашим письменним людям, уже в XVI віці, а правдоподібно ще й давнійше, було

---

[1]) Див. Ad. Kornack, Geschichte der altchristlichen Litteratur bis Eusebius, I, 66—67.

оповідання усвячене повагою Папія та Софронія Єрусалимського з отцим описом зверхнього вигляду Іюди, а спеціяльно його страховинної голови. Думаю, що не помилюся, вбачаючи в тім описі жерело і народної вставки в оповідання про Буняку в Погоні, і ефектовного малюнка демонічної появи Вія в повісти Гоголя.

Іван Ф

Історія української драми.

I.

Історична наука, що має на меті встановити звязокъ межи різними світовими зьявищами, показати їх походження від якогось природничого, чи культурно-історичного осередку, та вплив на зьявища наступні, має значіння не тільки теоретичне. Її остання мета послужити людському життю і зробити його повною гармонією духовного і матеріального розвитку людини. Це досягається тим, що предмету досліду визначається відомий ступінь впливу на життьові обставини і доводиться, що той вплив або взагалі той самий наслідок повториться при тих-же обставинах. Так, напр., дуже велику вагу має знаття походження і прикмет електричества для потреб сучасної техніки, знаття впливу соціально-економічного стану на походження злочинств і т. д.

Но найясніше значіння історії тих зьявищ, що мають цілком практичне призначення, як нпр.—штука, і тим самим однієї з них—драми. Ця остання, належними їй засобами, мусить справляти естетичне вдоволення; тому історія драми є власне історія одного з тих матеріялів, од яких люде одержували естетичну втіху. Розгляд тих матеріялів, власне драми, має часто велике практичне значіння, і навіть розвязання чисто теоретичних питань дає цілком практичні виводи, що так чи інакше можуть спричинитися до зміни характеру естетичного впливу. Таке, нпр., питання про ідеалізм чи реалізм в драмі, яке виплива в ріжні

епохи з світогляду суспільства, а через те й драматургів; таке питання про зміст штуки взагалі: чи повинна штука, а значить і драма, малювати самі соціальні образи, чи все, що належить до матеріального і духовного змісту людини? Таке, нпр., питання про техніку драми: чи ця техника є істотою драми, чи вся річ в доброму, з якого-небудь погляду, змісті; чи техніка драми залежить від розуміння драми і може з часами мінятись, чи вона є суммою непохитних правил, як думали колись псевдо-классіки? Всі ці питання безперечно мають і смисл практичний. Той чи инший погляд на завдання драми неодмінно мусить одбитися на самій драмі, а через те й на естетичному впливі на публичність. Той чи инший погляд може або погубити, або скрилити великий талан, показуючи своє розуміння драми. Той чи инший погляд на неї може врешті дати одповідь і самому актьору, чи може він мати поспіх у якійсь драмі, чи весь його талан марно потратиться на недраматичні і умовні сітуації в пьесі автора. Історична наука веде таким чином до наукової критики, смисл якої міститься не в її учености і цітатах, а в заснованню на засадах спостережень і виводів, узятих з історичної науки і взагалі науки. Такою рисою відзначається ця критика від тії, з дозволу сказати, «критики», що свої присуди закладає на власному індівідуальному смаку та ще й скерованому дуже часто побічними міркуваннями. Наукова критика має для драми, як і взагали для штуки, велику вагу,—вона повинна показати, яким мусить бути нормальний театр чи драма, але цю вказівку вона може зробити не інакше, як покликаючись на історичну науку,—от через що остання набуває першорядної ваги.

Але коли вона важлива для театру зміцнілих націй, де драма давно вже стала на ноги і може розвиватися вільно, то тим потрібніша вона для націи з культурою відсталою по різним причинам,—звичайно і для нас, українців.

Довги роки переслідування або обмеження нашого театру зробили те, що навіть зовсім посередня річ, що яким-сь чудом проскочила через цензуру, набуває собі в очах публічности більшу, ніж треба, ціну. Переслідування загального характеру теж до-

помогли бідності нашої драми, не даючи простору відповідної кількості і вдачі драматичних творів, самих авторів і актьорів,—одно слово, всього того, що складає зміст нормального театру. З огляду на це, не дивно, що оцінка діяльности нашого театру буває часом підвисшена, що присуд про неї обважається всякими побічними обставинами, що в нашій, сливе відсутній критиці, далеко більше ліріки, ніж рефлексії. Все це не може не шкодити і нашим авторам, і нашим актьорам, які мало мають матерьялу—перші для естетичного впливу на суспільство, другі—для розвитку свого хисту.

Незалежно від загальних соціально-політичных умовин, а також чисто специфічних, від яких залежить істнування драми, розвит її може йти нормальним ходом тільки з запомогою широкої критики, опертої на більш менш точних наукових засадах і позбавленої субектівних примішок. Я думаю, що для такої критики української драми давно вже наспів час в різних смислах. З одного боку і західня наука дає досить багато знаряддя для такої справи, як критика, а з другого боку і наша драма, особливо XIX віку, дає для цього досить матерьялу і давно вже чекає на дослідників. Але, як я сказав, ранійш критики мусить стати історія, оперта на порівнюючих данних,—спробу цієї історії, сполученої далі з посильною критикою, я й подаю тепер на вашу увагу.

Великий французський письменник ще більшого письменника Шекспіра називав за його драматичні заходи, як звісно, дикарем. Висловлюючись так гостро, Вольтер, певно, не думав, що він говорить велику істину не тільки про Шекспіра, але й про себе ще в більшій мірі. І це по простій причині: межи драматичною творчостю Шекспіра, а тим паче псевдо-классичного Вольтера, і творчостю дикарів є ріжниця тільки в ступні, а не істоті драматичности. І Шекспір, і дикарь,—як це, може, й не прикро,—стоять, хоч і на ріжних кінцях, але одній дошки—драматичної творчости. Яким-же чином? На це відповіда анализ і розвит змісту поняття «драма». Що таке це слово «драма»? Походить воно від грецького δράω, δρᾶν,—що значить діяти або ділати, і

тим самим належить до категорії діяльности, чи руху, основи всесвітнього істнування [1]). Зветься «драма» так через те, що вона удає дійство. Але на-що вона його удає, для кого воно потрібно і як зароджується цей потяг до драматичности, до змалювання дійства? Діяльність, або рух, ця засада драми, складають разом з тим і засаду нашого життя. Діяльність є саме життя, як висловився німецький історик драми, Августъ Вильгельмовичъ Шлегель [2]). В нашому житті, як і у всій природі, вона є протилежностю статиці, спокою,—але будучи йому протилежностю, вона про-те ним самим і викликається. Як це робиться? Відповідь, що до світу зоологичного, дає фізіологія. „В нервовій сістемі, що слугує підбурювачем для сістеми мускулів, безпосередних органів руху, завжди мається деякий запас схованої або потенціальної енергії. В період діяльности він витрачається на інервацію мускулів або на підбурення належної їм енергії, в період спочинку цей запас знову наростає. Тепер уявимо собі, що період недіяльности довжився значний час. Нервна сістема, цілком поновлена, так сказати, заряжена в цей час найбільшим запасом енергії: ми чуємо найбільшу снагу до діяльности, відчуваємо навіть потребу виявити свою силу в ряді тих чи других рухів. Коли ці рухи вчиняються з метою користи, для задовольнення яких небудь щоденних потреб, тоді вони складають деяку роботу, що в даннім випадку може супроводитись легким почуттям приємности. Але захований запас енергії може виявитися в дійствах цілком безцільних, знаходити для себе вихід в рухах, що не мають прямих відносин до придбання тих чи других користних річей і засобів до життя,— рухах, в усякому разі, приємних, бо вони слугують нормальним проявам цілком відбудованої в своїх силах нервової сістеми... Коли вдовольнення, що виника тільки від вправи нервово-мускульної сістеми, стає більш чи менш сьвідомим мотівом дійству, то ці останні і скла-

---

[1]) Klein. Geschichte des Dramas т. I, стр. 60.

[2]) Schlegel. Vorlesungen über dramatische Kunst und Litteratur. Leipzig, 1846, т. I, стр 22.

дають те, що зветься *грой* [1]). Ця гра і становить перший ступінь в розвиті драми, вона є першим зарідком і драми, яко змісту дійства, або драматичного твору, зарідком і драматичної чи актьорської штуки, що слугує формой, тілом для того дійства. Дозвілля, лишок нервової енергії є головною принукою такої гри, і тільки через цей лишок і можливо її істнування.

Порив до діяльности, руху, являється в такому разі невдержним; запас схованої енергії поривае виявити себе на першому ліпшому предметі, аби він давав привід до показання цїї діяльности. Щоб у цьому пересвідчитись, досить звернути увагу на молодих звірят, що бігають, стрибають, вертяться без усякої очевидної цілі, грають першим ліпшим предметом,—досить поглянути на хлопьят, що вертаються з школи, або згадати своє дитинство» [2]). На потребі в такому русі чи діяльности засновані і наші грища.

Порив до руху—засада всякого грища; звязане з ним вдоволнення—є стімул до грища; але грище мусить мати ще й якийсь зміст, бо інакше самий рух, яко прояв монотонности, може людину втомити і знов повернути заздалегідь до спокою. Одже не просто грають, цеб-то тратять енергію без мети, але грають у що небудь. Що-ж є змістом наших грищ, чим, мимо самого процессу руху, можемо ми себе втішати? Для вияснення цього ми спитаємо,—що, крім руху, є другою основною і звязаною з ним прикметою людського чи взагалі зоологичного життя? Цим є наслідування, імітація. Без наслідування наше життя було-б неможливо; в людській культурі скоїлась-би перерва і обокремлені індівідуальности, віддані самим собі, мусили-б погинути і духово і фізічно.

Тим-же самим є наслідування і для гри або грища. [3]) В останньому ми не просто дієм, але наслідуєм чіесь друге дійство,

---

[1]) Эстетика—проф. А. И. Смирнова. Казань, 1894, стор. 38—39.
[2]) Ibid. стор. 39.
[3]) Поэтика Аристотеля—В. И. Захарова. Варш. 1885, стор. 58.

що являється для нас зразковим. Наслідування тим самим підвисшує нас до того зразка, дає нам якесь придбання, знаття, а все це звичайно справля нам задовольнення і принукує до наслідування. Предметом його, звісно, стає все варте бути зразком, все важливе, або приємне, або близьке та нам рідне. «Розглядаючи грища дітей та дорослих, каже Тейлор [1]), з точки етнологичних виводів, що можуть бути витягнені з них, перш за все нас вражає в тих іграх, що багато з них є тільки жартовливими наслідуваннями поважній життьовій справі», а з-осібна «грища хлопьят зьявляються представниками старовинної культури».

Що наслідування є основа грища, видно навіть у звірів. «Гра в звірів міститься в наслідуванні актам, звичайно користним для їх істнування і життя рода... Кішка і лев підстерегають кульку, стрибають і катають її своїми пазурями: це комічне представлення нападу. Собака переслідує уявну здобич або представляється в бійці з другими собаками: вона в мислях дратується, скалить зуби, ледве торкаючись поверху тіла зубами» [2]). Те само трапляється і з дітьми, що дуже люблять наслідувати дорослим [3]). «Грища дітей з ляльками та в війну зьявляються тільки комичною пародією людських робот» [4]). Те-ж саме і з дорослими. «Сливе у всіх грищах узяти гору над супротивником справляє найбільшу втіху,—мовляв, поривання до звитяги, як і сама перемога, є умова істнування мало не для всіх живих видів: через те ми вічно рвемось задовольнити цій умові. Через брак більш трудної, дійсної звитяги, та чи инша гра спритности задовольняє нас. Якийсь сумирний грач у шахи, не сьвідомий того, кориться і в цьому занятті войовничому духу своїх предків. В усіх нас є потреба битися: в вітальнях вона виявляється в ущіпливостях і дотепах, а в других місцях—в рухах рук, на взір того, як у звірів

---

[1]) Тейлор—Первобытная культура—Спб. 1897, стор. 65, 66.
[2]) М. Гюйо—Задачи современной эстетики—Спб. 1899, стр. 12.
[3]) Schlegel. Vorlesungen. стр. 24.
[4]) М. Гюйо. стр. 13.

вона виявляється въ легких рухах зубів та пазурів, з якими вони один на одного нападають без гніва» [1]).

Таким чином можна ствердити, що гра, або грище, цей перший зарідок драми, виникають в часи нашого дозвілля, складаються з пориву до виявлення нашої енергії (суть рухом, що наслідує другому руху або діяльності. Тут відзначається поривання добровільної вдачи, від лишка енергії, поривання внутрішнього стати внішним. Але цей рух, це внішне, може викликатися і протилежним шляхом—через вплив чужого внішнього на наше внутрішне, як, наприклад, при почутті страха. Ми бачимо щось страшне (чуже внішне), чуємо страх (наше внутрішне) і виявляємо в своїх рухах (наше внішне) це почуття страха. Весь цей процесс також засновано на законі фізіології.

«У людини, та й у всякої свідомої звірини, сильне внішне роздражнення завжди пориває впливати на всю нервову сістему. У звірини, в дитини, в первітної людини і т. д. по сильному внішньому роздражненню здебільша слідкують безпосередно ріжні рухи тіла, в залежности від того, який орган тіла підлягав йому. Звичайно, в істоти, розумова діяльність якої мало розвинена, нервове зворушення виявляється, головно, в мускульних скороченнях, в рухах тіла, жестами й криком; останній представля не що инше, як скорочення звьязок гортані. Але за відомою межею ці зьяви цілком міняються. Коли якесь внішнє роздражнення виклика звичайно певний жест чи крик, то досить зробити самому, або побачити жест другого, счинити, або почути крик, щоб зазнати те нервове збудження, що їм відповіда. Таким чином, людина може по своєму бажанню відтворяти, викликати в кліточках своєї або чужої свідомости відоме число вражінь та почувань. Це й складає основу естетіки,—замикає свій виклад звісний соціолог Ш. Летурно“ [3]). Це, додам я, складає й основу

---

[1]) М. Гюйо.

[2]) Klein-Gaschchte des Dramas—Leipz. 1865, т. I. стор. 8.

[3]) Ш. Летурно. Соціологія, Спб. 1895, 104.

штуки і вносить новий додаток до елементарного зарідку драми—цеб-то гри або грища.

В грі ми справляємо втіху тільки собі чи тим, хто грає. Хто не грає, теж може од нашої гри одержати приємність, але справлення її не ставиться нами, яко завдання, і, по істоті грища яко самовдовольнення, нас не обходить. Зовсім не те виходить при зрозумінні людиною значіння внішних ознак, яко прояву внутрішнього. Коли вона завважа, що ті чи инші рухи тіла неодмінно звязані з відповідними рухами души, і своє спостереження перевіря на власному досвіді, то в руках людини одержується нове знарядля для нової діяльності і впливу. Людина, беручи різні внішні вигляди, може штучно викликати в других потрібні йому почуття,—таким чином зароджується нова фаза естетичної діяльности, те, що зветься штукою,—і між иншим драматична штука.

На цім ступні естетичного розвою людина бере на себе завдання впливати на других. Мета цього впливу натхнути їм бажаний настрій, або просто передати відповідним способом якусь подію. Очевидно, тут ходить перш за все о те, щоб роздвинути естетичні засоби цій передачи. Які-ж є ті засоби? Органом тій передачи відомого змісту зьявляється тіло, яким перші грачі-штукарі користуються в повній цілості. Таким побитом перш за все створюється міміка, заснована на рухах тіла; нею пробують передати якийсь духовний зміст, і відповідна йому пантоміма есть першим і росповсюдненим виглядом цій передачи. Продовженням міміки є танець; істота його—рітмічні рухи тіла. Ця рітмічність, що лежить в основі всього світового руху, надить людину і сама по собі, але ріжні відміни рітмічности дають змогу застосовувати її, яко засоб до передачи внутрішнього світу. «Засада танців,—каже Летурно [1]), скільки небудь щирих, що ми їх знаходимо у первітного дикаря чи в простого народу наших европейських громад, міститься в тому, щоб передавати цікаві сцени, споруджуючи ніби живі картини».

---

[1]) Ш. Летурно—стор. 108—9.

Для тієї-ж мети людина користується голосом і створює вокальну музику, що таким чином «виявля тільки штуку віддавати або викликати умислові представлення, більш чи менш грубі або піднесені, тілесні чи аффективні» [1]). Для тії ж мети слугувала музика і інструментальна. Такі, головно, були ті естетичні засоби, якими користувалися для цілі вираження свого внутрішнього світу первісні люде. Звісно, що на початку розвою людськости всі ці засоби були дуже примітивної вдачі, і як не був нескладний духовний світ дикаря, про те ні один з цих засобів з-окрема не міг досить повно задовольнити потребі передачи свого внутрішнього. Пройшло раніш дуже багато часу, поки кожна з паростів штуки здолала стати на високостях такого завдання і обходитись без запомоги другої. З цього ясно, що всі вони мусили бути в неподільній спілці, слугуючи одночасно одній і тій-же меті.

Так воно було і в дійсності. Ми маємо точні данні, що як у первітних народностів, дикарів, так і на низшому ступні розвою народів культурних, всі ті засоби естетичного впливу — міміка, танець і музика—злиті були воєдино. «Обертаючися до найдавнійших часів, каже Г. Спенсер, ми знаходимо, що дійства богоцарів уславлялись і удавались в пантомімах, що супроводились танком біля вівтаря». [2])

«В еврейських книгах ми читаємо, що побідний гімн, зложений Моісеєм на честь одоління Єгиптян, виспивувся при супроводі танців і кимвалів. Ізраеліти співали й танцювали при свяченню золотого тельця. Думають, що культ золотого тельця був наслідуванням Апісу та його таїнствам, що танці перед золотим тельцем були повторенням египетських танців, що виникали з такого-ж приводу». Що року справлявся танець під час релігійного святкування на Сілое—і Давид танцював перед ковчегом. Те саме скрізь бачимо ми і в Греції». [3]) «В Спарті танці супро-

---

[1]) ibid— стор. 110.

[2]) Спенсер. Основныя начала. Кіев 1886 стор. 205.

[3]) ibid. стор. 201, 2.

водились гімнами і піснями, і взагалі у всіх греків не було релігійних святкувань чи зібрань, які не супроводились-би співами і танцями». [1]) Теж саме було і в Римлян і те саме було і в часи християнські, коли «ті, що молились, співали і танцювали в честь святого». «Історія пізніших часів і народів дає нам факти такого ж значіння; так напр., середневічні мінестрелі, що співали під супровод арфи героічні оповідання, ними ж самими зложені чи переложені на музику, сполучали, таким чином, в одній особі цілком різні функції поета, композітора, співця і музики». [2])

Теж саме зьявище стрічаєм ми і в житті сучасних народів Азії, Африки та Америки. По свідоцтву Клейна, заснованному на відчитах вандрівців, у арабів ми знаходимо «музику, танці, перевдягання, все, що характеризує некультурні народи, не виключаючи й диких». [3]) Є вказівки на істнування у китайців народних пес, схожих з балетом, які теж супроводились танцями і були схожі з такими ж хоро-танечними пєсами грека Тесписа». Такі ж танечні пєси стрічаємо ми і в старих Мексіканців,—і в цих вони були тільки танцями з характером пантоміми». Те саме знаходим ми і в Перуанців; теж саме, додає Клейн, стрічаєм ми і у всіх диких народів [4]). Таким чином, не може бути сумніву, що танці, поезія і музика були колись вкупі, і що вони навіть, як каже Спенсер, «вийшли з одного спільного коріня» [5]).

Але всі ті елементи естетичного впливу, і разом і поодиноко, були не чим иншим, як рухом, рітмічним рухом тіла, і мали також на меті вдати тільки рух, тільки дійство, тільки якусь подію, цеб-то те, що зветься драмою, драмою одначе вельми прімітивного тіпу, і до того переплутаною другими, також прімітівними, штуками.

---

[1]) ibid.
[2]) ibid.
[3]) Geschichte des Dramas стор. 91.
[4]) ibid.
[5]) Основныя начала. стор. 203.

Тому, на останок, ми не можемо не згодитись із характеристикою, данною цьому періоду драматичної штуки відомим французьким істориком штуки Карьєром. «Коли дикарь, каже він [1]), виспівуючи слова, супроводить їх танцем і другими рухами свого розмальованого тіла, то ми бачимо, що й на цьому чисто природному ступні побута для виразу внутрішнього почуття спершу разом зьявляються мова, співочий тон і наочний рух тіла, що значить—в спільному зарідку лежать тут, лише нерозгорненими, початки поезії, музики і пластичної штуки. Першим завжди являється ціле, але ще замкнене в собі самому; органічний дальший хід є вже розвит, цеб то самостійне розвинення одиночних членів, які й зложуть потім знов організм.

Супроводжена музикою драматична вистава віщує собою останній цей період, як вищу точку та повний розцвіт культури в лагідній згоді розвинених уже незалежно штук».

Але ця пора наступа, як звісно, в житті народів нешвидко, і, як ми побачимо далі, для деяких з них, по різним причинам, не наступа зовсім.

Таким чином розвит чистої драми і драматичної штуки виявляється в відокремленню її від инших паростів штуки—музики і танцю чи взагалі міміки. Це повстає тоді, коли орган драми—слово стає гідним виражати відповідні деталі драматичного руху. Що спонукає драму до такого відокремлення? Звичайно, потреба суспільна: бажання бачити розширений сюжет з одного боку і найбільша відповідність для цього тільки слова, з яким можна перепроводити перед очима слухача і виразити самі широкі і самі тонкі картини душевних рухів. Відділяючись від звязку з другими штуками, штука словесна, а зосібна драматична, не стає через те цілком дифференціованою; навпаки, вона й тоді видає з себе складне ціле, але тільки обмежене гранью одного слова. Але це слово, що виража собою духові рухи, має ріжні відміни відповідно вдачі тих рухів і тому призначенню, для якого

---

[1]) Карьер—Искусство с общим развитіем культуры. М. 1376 т. II стор. 182.

воно вживається. Слово може виражати почуття людини, слово може оповідати про ряд чиїхсь чужих подій, слово, нарешті, може виявляти діяльність, або дійство духове. Відсіля отримуються різні парости поезії—лірічна, епічна, драматична,—і всі ці парости, навіть після відділу їх від несловесних штук, живуть іще вкупі: драма остільки ще тісно звязана з недраматичними елементами, що може назватися своїм імьям тільки з великим застереженням. І треба, щоб пройшло досить часу і драматичний елемент в поезії розвинувся досить високо, щоб почулась потреба відокремлення драматичного слова від близьких його словесних родичів. Тим то, коли ми заглянемо в до-гомеровську поезію, то побачимо скрізь мішанину, напр., ліричних і епічних елементів, похожу на індійські Веди; тим то навіть в драматичному по своїй вдачі дельфійскому культі Аполлона ми бачимо, поруч з епічними елементами, «зарідки ліричної та драматичної поезії» [1]). Тому то Карьер мав право сказати, що «драма виникла із хорової пісні і епічного оповідання» [2]), тому грецький діфірамб, біля якого й розгорнулася грецька драма, він цілком уважає «кінцем ліріки і початком драми» [3]). Але таке одокремлення драматичного елементу і утворення цілком драматичних творів могло статись тільки при такій умові, при якій одбулося одділення поезії від штук других. З одного боку мусила нарости потреба бачити якусь подію в дійстві, а не в оповіданні про неї, а з другого,—що власне ми й хочемо підкреслити,—обидві другі нарості поезії—лірика та епос, мусили досягти належитого ступня розвою. Вони мусили стати цілком гідними того, щоб послужити матерьялом для драми і щоб, при окремому її існуванні, ніхто не пожалкував, що драма загубила багато через відокремлення від епосу та ліріки. При виконанні такої умови, попереднього розвиту епоса та ліріки, жалкувати про це людскості не довелось; навпаки, тепер приходиться скаржитись на друге, що дуже багато

---

[1]) Карьер—Искусство—стр. 79.
[2]) ibid.—стор. 187.
[3]) ibid.—стор. 183.

драматичних творів являються ніби драматичними, що твір, який мусить бути дійсною драмою, являється швидче лірікою чи епосом, а в багатьох випадках не є ні тим, ні другим. Відокремившись від епосу та лірики, драматичність в слові не порвала одначе звязку з ними зовсім, так само, як не порвала вона цілком з рідними їй штуками, музикою і танцем, а тим паче з мімікою. Ілюстрацією цього може особливо служити сучасна українська драма, що так багата на ці різні естетичні знаряддя, і зовсім не на мінус собі, як думає де-хто із українських і неукраїнських ригористів, що дивлються на штуку тільки як на засоб для инших соціально-політичних мет, а не як на самостійне ціле, гармонію змісту і форми, а то й перевагу форми, або техніки над змістом, як цього вимагає естетіка.

Але про це мова буде окремо.

Не порвавши зовсім з иншими штуками, драма тим паче не могла порвати і з найблизшими до неї епосом та лірікою.

Останні складають головну частину матерьялів драми, і без них не могла б вона навіть істнувати. Та й справді, з чого складається внішний, формальний бік драми? Або з такого словесного матерьялу, що висловлює різні почуття дієвих особ, або з такого, що трактує про якісь події, ідеї, питання і т. и. Але ж перше, відносне до почуття, є ліріка, а друге, відносне до різних обектів, або й субектів, есть епос; хоча, звичайно, і та й другий входять в драму, хоч і в массі, але з легким колорітом, і не закривають дійсної спеціальної форми драматичного утвору. Ця спеціальна форма яскраво вирізується межи других словесних матерьялів і навіть, коли остання не має внутрішнього драматизму, зьявляється характерною її відзнакою. Що ж це за спеціальна форма і як вона розвивається, або, иншими словами, як в формальному, незалежному од зміста драми, смислі відокремлюється остання від других форм поетичної творчости?

Коли ми обернемося до ліпшого драматичного твору, то спеціальну його форму побачимо на-віч. Ця форма є тим, що зветься діалогом, або розмовою. Скоро поезія вдається до цієї форми, зараз вона одержує повну можливість стати формально

драматичною. Діалогична форма творчости є одною з основних форм людського життя взагалі. Ця форма є наслідком соціальних відносин, вона є сімволом зносин людей межи собою і питання з одповідью на нього є найпростіша її засада. Все життя людей збудовано на вживанні цій форми, і народня поезія, цей відбиток життя людського, звичайно, користується нею на перших порах свого розвиту.

Елементарним тіпом діалога в народній поезії єсть, як звісно, загадка, що й складається тільки з питання про якусь річ та одповіді [1]) на нього. Найцікавішим поясненням цього може стати скандинавська Едда, що має в собі цілий великий діалогічний уривок, зложений власне з загадок. Істота цього тіпу діалога міститься в тому, що він ведеться лише межи двома особами і таким чином далекий ще від справжнього вигляду широкої по діалогам драми. Крім того, як очевидно, діалог загадки має в змісті чисто епічний характер і в цьому смислі гостро протилежний діалогу дійсної драми. Значить, формальний розвит діалога в драму провадиться, з одного боку, поширенням його сфери, а з другого—набуттям собі внутрішньої драматичної вдачи. Нас поки що займає не друга, чисто псіхологічна риса драми, а перша, чисто літературна. Як-же вона розвивається? Найкращою іллюстрацією цього слугує грецька драма, де ми бачимо повільне розширення діалога через додавання до дії нових дієвих особ. Ми бачимо спершу, як в діфірамбі в честь Діоніза бере участь тільки хор, як потім додаються Теспісом, Фрініхом, Софоклом і т. и. окремі дієві особи, а сам хор, відходить на задній план і, нпр. в Евріпіда, гра ролю тільки якогось останку старовини. Тільки мимоходом скажемо, що з цим занепадом ролі хора ішов занепад і ліро-епічного елементу в драмі, бо раніш про відповідну подію виспівував і висловлював свої почуття хор, а нині сама подія малюється перед нами в діалогах дієвих особ драми.

---

[1]) Лѣтописи русской литературы и древностей издав. Н. Тихонравовымъ 1861, т. III стор. 7.

Але, звичайно, від однії зьяви в творі багатьох особ і їх діалогів, він ще не робиться драматичним в дійснім смислі цього слова, цеб то псіхологічнім. Таким він стає тільки тоді, коли виведені в ньому тіпи показують справжне драматичне, а не епічне дійство, показують ту духову боротьбу, що й складає власне істоту драми і про що ми говоритимем потім.

Нині лиш хочу зазначити, що драмі, яко діалогу, знов надходить час великої роботи, щоб стати не тільки самим діалогом в драмі, але дійсною драмою в діалозі. І ми побачимо далі, як довго драматична творчість мусить працювати сама над собою, щоб досягти того високого ступня, який ми бачимо особливо у Шекспіра; і як трудно їй буде держатися на тому становищі і не спадати до того рівня, з якого вона так недавно вийшла,— власне з рівня творчости епічної.

Але не спиняючись тепер на тих дальших фазах розвою драми, ми задовольнимось поки ствердженням факту, що з давен-давен драма, яко форма штуки, одділилася не тільки від других штук, але і від рідних своїх паростів — ліріки та епоса. Важливо при цьому підкреслити, що ми мали весь час на увазі тільки формальний розвит драми, як специфічного вигляду людської творчости. Нині мусимо спогадати питання,—що ж власне привело ту форму до такого розвиту і через що перший невеликий діалог повернувся на широку драму? Ми вже сказали, що приводом до цього було бажання подати більш простору картину чийогось поступування, ніж це можна було зробити при первітних, хоч би й сполучених, знаряддях штук — музики, танцю і т. и.

Висловлюючись таким чином, ми приходимо тим самим до питання про зміст драми і про значіння останнього для її розвиту. Ми сказали, що драма відзначається відносною шириною картини чийогось життя... Але цікаво знати, нащо-ж і кому потрібні ті картини, чому людина не вдовольняється першими проявами своєї творчости, або інакше—для якої мети слугує розвинена драма? На це пробує дати розьяснення в поіменованій уже праці Шлегель. Більшість людей, каже він, замкнена в круг незначної діяльности. Їх дні повторяються по снотворному закону

звички, життя їх точиться непримітно... і обертається в болото. Щоб вийти з такого поганого становища, вони шукають рятунку в грищах, з яких драма найцікавіша. Коли ми самі не можемо вчинити чогось значного, то хоч бачимо його на сцені» [1]). Це пояснення занадто просте і... невірне. Пояснення любови до драми нудом та бажанням його розважити, справді, має значіння і може бути влучним для першого ступня розвою естетічної діяльности, що виявляється в звичайних грищах, але не більше. Ми граємо, або граємось, справді, від нуду, але коли грища можуть його розважати, то зовсім нема тоді потреби в вищій естетичній формі, якою є драма.

Та й крім того, в грищі ми задовольняємо себе сами, а в драмі для такого задовольнення потрібні другі особи, що ускладняє діло, бо вимагає нового інституту актьорів. І коли навіть в простому грищі, де ми втішаємось не власною грою, а виставою грачів других, ми потрібуємо чогось особливого, як це було в Олімпійських грищах,—то тим паче треба це сказати про драму. Люде первітні і взагалі люде старовинної культури, коли боротьба за істнування відограє значну ролю, не так-то лехко і не по мотівах нуду, вдаються до заснування і підтримання нових інституцій. Треба, щоб остання займала видатне місце в його житті, треба щоб вона варта була тії ріжноманітної уваги, що на неї народом тратиться. Таким чином поява і розвит драми мусять умовлюватись важливими причинами, і їх то власне й треба шукати в змісті драми. Той зміст мусить бути найважливіший для народу, бо тільки на це важливіше він захоче потратити свою увагу. Щож при появі драми було в житті первітних народів найважливішим? Колиб ми сказали, що боротьба за істнування, то, звичайно, не помилились би, хоча разом з тим завважилиб, що боротьба за істнування лишається найважливішою й доси, але зміст драми тепер инший, як в часи старовинні. Значить, річ не в самій отій боротьбі, але в силах, що ій або

---

[1]) Vorlesungen. стор. 22.

шкодили, або помогали, і коли ми спитаємо про ці сили, то, звичайно, мусимо обернутися до світогляду первітних народів. В чім істота цього світогляду? В уклоненні природі. В перші часи свого розвиту, людскість од неї залежить цілком і мається під її кормигою. Але в чому міститься людська залежність? В тім, що природа, на думку людей, втручається в їх життя і ними керує. Про те природу первітна людина не уявля собі єдиною,—навпаки, її видима ріжноманітність цілком задурює людскість і примушує її думати, що кожна річ в природі має над людьми владу, може робити й дійсно робить добро і зло,—відсіля виходить фетішізм та боготворення всіх предметів природи.

«Уяві низших рас здається, — говорить Тейлор,—що всю природу оживлено, заселено і наповнено духовими істотами» [1]: небо, земля, дощ, грім, вода й море, вогонь, сонце, місяць ... обожуються самі по собі або як оживлені їх спеціальними божествами» [2]. При цьому «могутні божества утворено на зразок людськоі душі: їх почуття і симпатії, їх вдача й звички, їх воля й вчинки, навіть самий вигляд і матерьяльний склад їх, не вважаючи на всі украси, побільшення та перекручування, подають ознаки, в значній мірі позичені в людської душі» [3]. Таким чином створюється епос—так звана мітологія, що, своїм чередом, дає початок ліріці, а потім драмі. Другим кроком словесної творчости взагалі є ліріка. Людина, особливо первітна, вражена всіми величезними зьявищами природи, часом для неї вельми шкодливими, шукає засобу до їх вблагання. Відтіля походить молитва, гімн і т. и., що виявля почуття души людськоі. І тільки згодом вироста з цього драма. Щож її покликає до істнування? В епосі людина має на увазі росповісти про чиїсь події; на першім ступні розвиту, релігійному, в епічно-мітологічних оповіданнях розсказуються пригоди богів для навчення всіх вірних.

---

[1]) Первобытная культура—стор. 275.
[2]) ibid.—стор. 298.
[3]) ibid.—стор. 292.

Але, крім викладу різних подій з життя божеств, автори оповідань, чи взагалі всяких засобів до вдавання чогось релігійного, мали на увазі більший вплив, а для цього прямували до більшої наочности. Для релігійних мет вживались, як ми знаємо, танці, музики і т. и. Але всі ці засоби були нічим в порівнянні з епосом, що росказував у подробицях про ті чи инші події і здіймав цілі їх картини в уяві слухачевій. Це бажання наочности повело словесну творчість і далі. Замісць того, щоб розсказувати події богів, найкраще ті події показати навіч: таким чином створюється драма, цей кристал вчинків, ці самі вчинки, про які не росказується кимсь, а які самі відбуваються на сцені.

Ясно, що зміст первітньої драми мусив бути й був перш за все релігійно-мітологічний. Релігія була основною рисою в світогляді первітньої людини; релігія була найважливішою річью для тії людини, і коли остання вдавалась до творчости, коли вона вживала всі можливі засоби до утворення і виконання драми, то річ природня, що ті засоби і потрачена на них енергія мусили вжитись на щось найважливіше в житті,—а тим самим, звичайно, на релігію. Факти историчні, факти тії доби, де ми тільки й стріваємо вперше драму, не лишають в цьому смислі ніякого сумніву.

Обожуючи сили і зьявища природи і виявляючи їх собі в вигляді людському, шануючи навіть неживі речі,[1])—первітня людина тим паче, звичайно, мусила туж саму шану віддавати і звірам, тіж самі людські риси наддавати і їм. Дикі звіри і тепер можуть робити людім багато шкоди,—відтіля їх обожування; звірі взагалі найближче стоять до людини,—відсіля легкість їх уподоблювання людям.

«І коли рослини поділяють з звірями зьявища життя і смерти, здоровля і хвороби, то досить чрироднo було накинути їм також рід душі», каже Тейлор[2]). Тим паче мусило це статись

---

[1]) ibid—стор. 51., Тейлор.—стор. 89.

[2]) Первоб. культура—стор. 50.

відносно звірів. «Поняття про абсолютну ріжницю межи людиною та звірем, так росповсюджене в світі цівілізованому, навряд чи може знайтися у низчих рас. Люде, яким крики звірів та птиць здаються схожими на людську мову, а їх вчинки також скермованими думкою, як і в людини, цілком логічно припускають істнування души у звірів, птиць і плазуватих, зарівно з людьми» [1]). Таке представлення утворюється тим легче, що «в різних пород звірів, як завважає Карер,—відомі духові одзнаки втілюються як навмисне поодиноко» [2]). Такий нахил людськоі уяви до наділювання звірів своіми рисами привів ту уяву до створіння так званого звіриного епосу, де росповідається про різні вчинки звірів. Порив же до обожування звірів веде людськість до створювання цілих культів звірів, як ми це бачимо у різних навіть культурних народів в поганський період їх розвиту, нпр.: у Єгиптян з їх биком Апісом, у Євреєв з золотим тельцем і т. д.

Відтіля й звичай перебирання в звірів. Мати людині звірячий вигляд, очевидно, було великою шаною; бо тоді людина приймала «образ і подобенство боже». Таким чином, шанування звірів знаходило собі місце в епосі і мало значіння релігійне. А «раз звірина байка,—говорить Тіхонравов,—утрімувала в собі народні вірування поганського періоду, то й свята, сполучені з перебиранням у звірів, теж мали колись смисл релігійний» [3]). Таким чином, поставивши попереду питання, що було змістом первітньої псіхіки людскости, ми дійшли до цих взагалі виводів: тим змістом було обожування всіх сил природи і видимих її річей; невидимим божествам—силам природи—давався вигляд і істота людські; з видимих живих предметів найбільшу шану мали звіри. Цей зміст первітньої псіхіки був змістом і первітньої драми, найкращим доказом чого слугує драма Єгипетська. Про неї ми дізнаємося з так званої «Книги мертвих», частина якої

---

[1]) ibid—стор. 45.

[2]) Карьеръ—Искусство, т. I стор. 52.

[3]) Лѣтописи русской литературы—т Ш, стор. 8.

клалася в труну останніх. Зміст драматичної її фабули складається з пригод души мерця в її мандруванні по світах підземних.

В цій драмі головним діячем є сам мертвий, а другими різні боги. С початку говорить царь вічности Тот, обертаючись до Озіріса, потім бере участь хор, далі вступає в дію сам мрець з похвалою Озірісу, потім він сіда в байдак, і починається його мандрівка в країну сонця з заходу на схід. В цей час він виносить цілий ряд обертань, щоб врешті, як каже Клейн [1]), вийти «в вигляді кібця з людською головою,—сімволом ясної, очищеної души», і дійти до «праджерела всякого матерьяльного і духового життя». В цій драмі, що має характер цілком релігійний, легко побачити всі ознаки первітної релігійної псіхіки людини. Тут і обожування сили природи сонця—в Озирисі, тут і змалювання подій божеств, тут і вшанування звірів в прикладі кібця.— Взагалі, релігійна основа драми виявляється тут навіч. Перші драми другого культурного народу старовини, еллінів, доводять нам теж саме. Досить, нпр, згадати дельфійське святкування в честь Аполлона за його перемогу над потворою-драконом. Герць бога з потворою вдавався навіч, в трьох актах, і «обраний юнак виображав навіть особисто саме божество, як вбиває воно дракона, і потім чинив над собою очищення за гріх пролитої при тому крові, щоб вдати людім на зразок власний наочний приклад» [2]). Опис цього святкування мається в Плутарха [3]). Тут бачимо теж уривок з мітології, який має змістом один з вчинків цій уособленої сили природи—Аполлона. Але найвиразніше доводить про релігійний зміст драми, цей чинник до її створіння, факт елевзинських містерій, де вдавались уособлені сили і зьявища природи: Деметра—земля, Персефона—засівок, Плутон—мертвість природи і т. д.

Драматичне святкування спогаду про мітичне захоплення Персефони богом смерти, належало до одного з видатних в Греції по своєму урядженню і впливу на публичність.

---

[1]) Geschichte des Dramas—т. I стор. 35.
[2]) Карьер—Искусство т II стор. 79.
[3]) Klein—Geschichte т I, стор. 56.

В тій грецькій первітній драмі наочно вдавалось захоплення Персефони чи Прозерпіни, і сам нарід приймав участь у її відшуканні, блукаючи з лихтарнями по тих місцях, де ходила колись Деметра. Потім всі вертались до храму, де жрець показував їм трупу і кошик з овочами,—символ смерти й життя. Потім ішли в льох—пекло, де матір знаходила свою дочку, і коли знов повертались до світла, жрець давав їм колос і вінок, яко ознаку перемоги і стиглости. Потім з Аѳін приносили образ Діоніса, ставили поруч з богинями і танцювали, при світлі лихтарень, в честь Деметри цілу ніч, святкуючи тим самим перемогу життя над смертю. І вся ця драма призначена була для одного: вплинуть на душу і «розгорнути перед нею картину блаженного буття, яку вона мусила непорушно хоронити в схованці релігійної віри» [1]).

Таким чином релігійна мітологія і кебета наслідування утворили собою релігійну драму. Але утворюючи, вони її собою й умовили; вони стали тією засадою, без якої означена драма була б неможливою. Тому то в тих народів, що або не мали відповідної релігійно-мітологічної сістеми, або не могли розвинути наслідування різним мітологічним тіпам, первітня релігійна драма не могла й зьявитись. І це навіть трапилось з народами культурними, що вже показали естетичну свою кебету в створінні різних примітівних штук, як, нпр., з евреями. В святих їх писаннях ми стрічаємо сливе всі форми творчости, крім драматичної... Обидві істотні моменти драми—наслідування та дію—забороняє їхня віра,—бог бо не мав, по їх представленню, жадного образа [2]). Єврейську віру «засновано було на самому чистому понятті про божество» [3]), що виключало всякі мітології. Таким же робом не було тії релігійної драми і в семитьских родичів Єврейв—Арабів; таким-же чином не було її і в Персів, бо

---

[1]) Карер.—т. II стор. 85.

[2]) Klein. Geschihte. т. I, 88.

[3]) Історія поэзіи. Ст. Шевырева. т. Спб. 1887 стор. 184.

їх релігійна сістема не виносила «жадного драматичного виображення» [1]).

Установивши, що перша драма мала релігійну вдачу, ми цим самим показали, що, тільки дякуючи цьому змісту, і могла зьявитися і взагалі істнувати людська драма.

Говорючи про релігійну її рису і весь час маючи розмову про зміст драми, ми одначе розглядали той зміст лише поверхово, лише натяком на те, чим власне був зміст тії драми або її релігійности. Мало сказати, що тут росповідалося в дії про вчинки богів,—важливо підкреслити, про які власне вчинки і в чім містився зміст знов таки релігійного впливу, що мав тією драмою робитися на слухачів. Розгляд цих пунктів змісту знов приводить нас до уважнїшого аналізу псіхіки первітньої людини.

Придивляючись до сил природи, людина бачить, що шкода від них діється не тільки їй, людині, але що й сама природа теж стражда від когось. Така зьява, як умирання природи в осени та в зімку, не може не здатися первітній людині за справжнє її страждання; ці зміни в природі, ці її страждання, відбуваються з постійностю і ретельностю, і ці спостереження людини доводють її до важливих виводів. Людина чує страх до сили, що примушує страждати природу, і спочуття до самої страдниці-природи,—з цього випливають засадничі почування для впливу від самої драми: ці почуття мусять нею будитися. Далі, рэтельність повторювання страждань природи будить переконання в їх необхідності і, значить, потребі для якоїсь мети. Ця ретельність мусить, очевидячки, бути зразком для людини, щоб коли не самими стражданнями, то хоч виглядом її очиститись від своєї гріховности. І нарешті, відживання природи дає привід до прояву веселощів.

Весь цей хід первітної психіки має важливий вплив на істоту й розвит старовинної драми, вказуючи дійсні її пружини. Яко відбиток цієї складної мішанини построїв старовинного су-

---

[1]) Klein. стор. 91.

спільства, перш за все утворюється і росповсюджується драма про людське страждання—так звана трагедія.

Героями її стають різні частини природи, яко уособлені божества. Такими трагедіями являються перш за все єгипетські містерії про Озіріса, розідраного Тіфоном, де показувалися в мімічно-драматичній формі страждання Озіріса [1]).

Трагічний культ Озіріса дав початок таким-же культам Загрея на Криті і Діониза у орфіків-фракійців, що вславляли Загрея-Діониза, розідраного Тітанами [2]). Одправа Діонизу перейшла потім і в Грецію, знайшовши драматичне виображення в малих Елевзинських містеріях, але перейнятий з Фрігії бурхливий, оргіастичний колоріт культа Вакху було випрацьовано прилученим сюди культом Аполлона.

Той-же самий елемент страждання божества знаходимо і в середне-вічних містеріях, що говорили про муки Христові. Одно слово, цей елемент проходить червоною ниткою через історію всії первітньої, а в той же час релігійної драми народів культурних. Скрізь проводилась ота ідея спокутування. Що всі ці містерії, ці сказать би, таємности, мали на увазі власне очищення слухача, доводиться дослідом всіх наведенних літературних прикладів. Розуміння «очищення» є орфічного або єгипецького походження [3]), і його ідея стрівається перш за все в єгипецьких похоронних сценах, смисл яких і є власно очищення для життя нового. Перейнятий у орфіків культ Діониза мав прямі відносини до очищення души [4]) і розвинене в елевзінських містеріях «виображення страждань божества підвисшувало душу над всяким спочуванням і страхом перед людськими напастями» [5]). Уложене спершу в форму звичайно-фізичного очищення від бруду, як це є в Аполлоновій драмі, зрозуміле потім в формі духово-релігійного очищення, це

---

[1]) Klein. т. I, стор. 43.

[2]) ib.—і Карер т. II, стор. 81—3.

[3]) Klein, т. I, стор. 18.

[4]) ibid. стор. 141.

[5]) Карер, т. II стор. 86.

останнє, в вигляді Арістотелевого катарзіса, перенесено було і на всяку іншу, а не тільки релігійну драму. І данний факт, освічений історичними ствердженнями, важливо запамятати для того часу, коли взагалі нам прийдеться говорити про психологічний вплив кожного драматичного твору. Але перш за все, і при тому в смислі релігійному, воно мало значіння для колишньої трагедії-містерії. Як звісно, протилежности в світі стикаються,—через те трагичне мусить бути завжди в звязку з комічним, і здається, цього психологічного пояснення досить було б для зрозуміння комедії. Але в лагоді з релігійним взагалі джерелом походження драми може бути зьясовано й істнування цього другого її вигляду—комедії. В релігійних трагедіях за смертю божеств слідкувало й їх воскресення,—тим самим виникали з цього й радощі. В елевзинських містеріях святкування закінчалось веселощами; в святкуванні Вакха без впину раділи всі участники свята; тому й потім, ніби по інерції, до грецьких художних трагедій додавались сатировські комедії. Тому, як ми побачимо, і в містеріях, могли зьявитися і потім обокремитися в цілі комедії так звані інтермедії. Але й крім того, релігійне походження комедії, яко протилежности трагедії, доводится дослідом над різними, власне грецькими культами, з огляду на характери їх катарзісу, цеб-то очищення. В трагедії воно досягається страхом та спочуттям, — створінням Діониза; в комедії він досягається веселою ясностю, яка виходить від світлого бога — Аполлона. Одже релігійне походження обох паростів драми, як в смислі змісту, мети і форми, не підляга жадному сумніву. Середневічна містеріальна драма особливо це стверджує і показує навіч, оскільки всевладним та живущим був отой релігійний фактор для драми; оскільки він, і тільки він, міг довести її до високого ступня розвиту і постановити перед великою і широкою дорогою.

Але створивши драму, релігія, звичайно, не могла завжди лишатися її охоронницею та навчителькою. Релігія є тільки одним з чинників та ступнів людського розвою; але в житті людському надходить час, коли первітня релігія-мітологія руйнується, коли гору беруть инші ідейні та побутові стімули, і релігія одсо-

вується з колишнього першого плану. Для драми це своїм чередом має велику важливість. За довгий час служення релігії драматична творчість досяга великого формально-техничного розвиту і після трощіння релігії ніби мусить лишитися без змісту. Але цього, як ми знаємо, не трапляється. Поривання до драматичності, хоч і засноване на природній людській кебеті—наслідування, має і штучне призначення: служити якійсь ідеї. По знищенню релігійної ідеї лишається досить важливих ідей других — политичних, соціальних і т. д. І драма стає служити новому призначенню, стає служити новим ідеям, — а для цього вона повинна воображати все окольне життя, повинна малювати не якісь небесні сили в вигляді людськім, а саму дійсну людину.

І. Стешенко.

(Далі буде).

Бунтъ черкасцевъ и каневцевъ въ 1536 году.

(Эпизодъ изъ жизни украинскихъ городовъ въ XVI в.).

Внутренняя жизнь южно-украинскихъ городовъ въ XVI столѣтіи мало изслѣдована. Между тѣмъ, этотъ періодъ исторіи Украины и, въ частности, украинскаго города представляетъ выдающійся интересъ какъ по богатству и разнообразію еще неиспользованнаго матеріала, такъ и по тѣмъ характернымъ особенностямъ мѣстной жизни, которыя впослѣдствіи сдѣлались типичными для всего украинскаго народа.

Конецъ XV и начало XVI в.в. въ исторіи южно-украинскаго города являются эпохою борьбы городского населенія съ мѣстною правительственною властью—старостами за сохраненіе во всей его неприкосновенности стараго общиннаго строя жизни. Между тѣмъ быстрое развитіе литовскаго государства, а также политическія и въ особенности военно-стратегическія условія Украины, какъ пограничной области, настойчиво требовали измѣненія этого строя на новыхъ, болѣе выгодныхъ для государства началахъ. Столкновеніе противоположныхъ интересовъ мѣстнаго населенія и центральной власти повело къ долгой и упорной борьбѣ, которая дала совершенно неожиданные результаты, а именно— вмѣсто полнаго подчиненія городовъ правительственной опекѣ, вмѣсто коренного измѣненія стараго строя городской жизни на желательныхъ для правительства началахъ, борьба эта привела къ полному почти освобожденію городского населенія

отъ какого бы то ни было вліянія правительственныхъ агентовъ, къ «непослушенству» и «сваволѣ». Съ обѣихъ сторонъ борьба велась очень упорно. Правительство, пользуясь всѣми преимуществами своего положенія, цѣлымъ рядомъ законопроектовъ и административныхъ распоряженій уничтожало одну за другою вредныя для его цѣлей формы городской жизни. Дѣлалось это большею частію не открыто, со ссылкою на необходимость тѣхъ или иныхъ мѣропріятій для общегосударственной пользы, а скрыто, путемъ секретныхъ распоряженій и указаній. Въ тѣхъ же актахъ, которые подлежали обнародованію, какъ, напримѣръ, въ разнаго рода грамотахъ и уставахъ, при всѣхъ правительственныхъ мѣропріятіяхъ подчеркивалось желаніе «старины не рушать и новины не вводить». Въ противоположность правительству, населеніе въ большинствѣ случаевъ открыто стояло за свою «старину», «стародавныи обычаи», боролось противъ «новины» путемъ жалобъ господарю великому князю на притѣсненія старостъ и намѣстниковъ господарскихъ, путемъ всякого рода ходатайствъ. И только въ тѣхъ случаяхъ, когда исчерпывались чисто легальные способы борьбы, горожане прибѣгали къ способамъ нелегальнымъ, — къ «противенству» и «збуренню», т. е. къ неповиновенію мѣстной власти и возстаніямъ.

Различные эпизоды этой почти столѣтней борьбы служатъ обычной темой сохранившихся до нашего времени историческихъ документовъ.

Одинъ изъ этихъ эпизодовъ—«збуренне» черкасцевъ и каневцевъ противъ своего старосты Василія Тышкевича—является предметомъ настоящаго очерка.

Послѣ смерти извѣстнаго въ исторіи старосты Черкасскаго и Каневскаго пана Остафія Дашкевича (1535 г.), на его мѣсто былъ назначенъ панъ Василій Тышкевичъ. Къ этому времени взаимныя отношенія между мѣстной властью и населеніемъ Черкасъ и Канева особенно обострились. Покойный староста, выдающійся военный дѣятель, своими административными мѣро-

пріятіями и излишнимъ усердіемъ въ соблюденіи общегосударственныхъ, а въ особенности своихъ личныхъ выгодъ, успѣлъ вызвать сильное недовольство среди мѣстнаго населенія. Воспользовавшись перемѣною главы мѣстной администраціи, черкасскіе мѣщане отправили къ королю и великому князю Сигизмунду I депутацію съ челобитной, въ которой подробно изложили всѣ притѣсненія, «кривды» и «новины», введенныя покойнымъ старостой Остафіемъ Дашкевичемъ. А поводовъ къ жалобамъ и нареканіямъ за свыше чѣмъ 20-ти лѣтнее управленіе Дашкевича Черкасскимъ староствомъ накопилось достаточно. Группируя изложенныя въ 17-ти пунктахъ дошедшей до насъ грамоты короля Сигизмунда I новому старостѣ Василію Ташкевичу [1]) жалобы черкасцевъ, приходится констатировать, что Дашкевичъ успѣлъ нанести городской общинѣ смертельный ударъ. Общность интересовъ, общинное пользованіе городскими имуществами и совмѣстное выполненіе государственныхъ податей и повинностей, установленныхъ старинымъ обычаемъ, словомъ все, на чемъ до того времени держалась городская общинная жизнь, было уничтожено или измѣнено въ интересахъ мѣстной власти. Неудивительно, поэтому, то крайнее негодованіе, съ какимъ посланцы черкасцевъ докладывали королю о «великихъ кривдахъ» своего старосты. «Присылали до насъ, говоритъ грамота, войтъ и вси мѣщане мѣста нашого Черкасского, чоломъ бьючи намъ о томъ, штожъ дей якъ держалъ отъ насъ тотъ замокъ Черкаскій небожчикъ панъ Остафей Дашкевичъ, ино дей въ тотъ часъ крывды ся великіи имъ отъ него стали». Не будемъ здѣсь подробно перечислять всѣ эти «великіи крывды», такъ какъ это заняло бы много мѣста. Въ краткихъ чертахъ «крывды» состояли въ томъ, что Дашкевичъ, вопервыхъ, собственною властью освободилъ многихъ изъ мѣ-

---

[1]) Грамота напечатана въ Архивѣ Юго-Западн. Россіи ч. VII т. 2 № XVII, но съ неполной и мѣстами искаженной копіи. Мы пользуемся текстомъ, имѣющимся въ Варшавской копіи Литовской метрики (кн. № 28, стр. 74—79). Исправленный текстъ грамоты даемъ въ приложеніи, возстановивъ литовско-русскій алфавитъ.

щанъ—общественниковъ («потужниковъ») отъ общихъ повинностей, разрѣшивъ имъ въ то же время пользоваться городскими землями, водами, лѣсами и т. п., что, само собою разумѣется, очень ослабило городскую общину; вовторыхъ, значительную часть городскихъ имуществъ роздалъ своимъ слугамъ и приближеннымъ, а также новымъ поселенцамъ, не привлекая ихъ въ то же время къ несенію общегородского тягла; въ-третьихъ, наконецъ, увеличилъ въ нѣсколько разъ старыя дани и подачки и, кромѣ того, обложилъ населеніе новыми налогами въ свою пользу. Резолюція короля Сигизмунда на челобитье черкасцевъ, изложенная въ вышеупомянутой грамотѣ, была въ общемъ въ пользу черкасцевъ, но составлена она въ такихъ неясныхъ выраженіяхъ, что могла вызвать, и дѣйствительно впослѣдствіи вызвала, недоразумѣнія и новыя распри между населеніемъ и старостами.

Правда, король отмѣнилъ почти всѣ «новины», установленныя Дашкевичемъ, и разрѣшилъ населенію платить и исполнять только то, что было установлено раньше «подле давнего обычая»; однако, уже одна ссылка на старину, на давніе обычаи, существованіе которыхъ всегда могло быть заподозрѣно, заключала въ себѣ достаточно поводовъ для будущихъ споровъ и разногласій. Помимо этого, въ резолюціи короля на первый планъ было выдвинуто не желаніе дать населенію тѣ или другія облегченія отъ податей и повинностей, а напротивъ, требованіе сохраненія финансовыхъ мѣропріятій Ост. Дашкавича и возстановленія утраченныхъ источниковъ доходовъ. «Про то, што ся дотычетъ,—говорится въ резолюціи,—захованнѧ стародавнего старостъ Черкаскихъ, якъ ся они къ мѣщанамъ тамошнимъ справовали и которую уставу у службахъ и подачкахъ замковыхъ чымъ мѣвали, и естъли будутъ першыи старосты Черкаскіи што такового потребного замкового, на нихъ прыслухаючого, небачностью своею упустили и досмотрѣти того не хотѣли и за которыми рожными прычынами то ся похибило, и панъ Остафей, о чомъ ся справедливе довѣдавши, першои справы поправилъ и къ замку нашому пошлины давніи прывернулъ, мы такожъ хочемъ по тобѣ мѣти и прыказуемъ, яко старостѣ тамошному, аж бы еси пожит-

ковъ нашихъ, што будетъ здавна на замокъ нашъ прыслухало, и всякихъ пошлинъ повинныхъ ничымъ не впущалъ и того пыльне смотрѣлъ, жебы никоторои службы и дачкы и иншихъ повынностей и пожитки наши звѣчистыи одъ замку нашого ничимъ не сходили а ни ся уменьшали, и такъ бы еси въ томъ ся справовалъ, ижъ бы оный замокъ нашъ въ потребахъ своихъ не былъ ничимъ нарушенъ и вщербенъ, и намъ бы господарю теперъ и на пришлый часъ жадноі шкоды въ томъ не было, а тымъ бы поданни наши никоторого обтяженя въ речахъ незвычайныхъ, што будетъ ку тяжкости имъ установено, большей того не мѣли и съ тое Украины ся не росходили».

Такое рѣшеніе высшей правительственной власти поставило новаго старосту въ весьма затруднительное положеніе. Съ одной стороны отъ него требовали сохраненія всѣхъ прежнихъ податей и повинностей, а съ другой—предлагали не отягчать населенія излишними поборами. Единственнымъ выходомъ изъ этого положенія, и притомъ самымъ выгоднымъ для мѣстной власти, было—продолжать политику своего предшественника. Дѣйствительно, дальнѣйшая исторія борьбы населенія съ мѣстной властью за свои права свидѣтельствуетъ о томъ, что ни Василій Тышкевичъ, ни бывшіе послѣ него старосты и не думали уничтожать установленные Дашкевичемъ повинности и поборы; напротивъ, съ теченіемъ времени нововведенія, сдѣланныя Дашкевичемъ, были узаконены долголѣтнею практикою, какъ бы давностью, на которую могли сослаться старосты, и въ люстраціи 1552 года онѣ уже фигурируютъ въ качествѣ установленныхъ закономъ государственныхъ податей и повинностей.

Все это, конечно, не могло успокаивающе дѣйствовать на городское населеніе. Потерявъ надежду добиться правды легальнымъ путемъ, черкасскіе и каневскіе мѣщане перенесли борьбу на нелегальную почву. Вскорѣ послѣ полученія королевской грамоты случилось событіе, оставившее замѣтный слѣдъ въ мѣстной исторіи, а именно—населеніе двухъ сосѣднихъ городовъ, Черкасъ и Канева, находившихся съ давняго времени подъ управленіемъ одного и того же лица (старосты Черкасскаго и Ка-

невскаго), открыто возстали противъ новаго старосты Василія Тышкевича. Къ сожалѣнію, до настоящаго времени не опубликованъ документъ, въ которомъ были-бы описаны подробности этого событія; можно думать, что такой документъ и не сохранился до нашего времени. Имѣющіеся въ нашемъ распоряженіи документы, часть которыхъ уже была опубликована, описываютъ лишь послѣдствія этого бунта. Во всякомъ случаѣ, насколько можно судить по этимъ послѣднимъ документамъ, дѣло представляется въ слѣдующемъ видѣ. Въ 1536 году, вѣроятно вскорѣ послѣ возвращенія депутаціи отъ короля и полученія королевской грамоты, черкасцы взялись за оружіе и выгнали изъ города старосту Василія Тышкевича; къ нимъ присоединились и каневцы. Волненіе охватило всѣ классы мѣстнаго населенія — мѣщанъ, козаковъ и даже бояръ. Такъ, напримѣръ, въ бунтѣ были замѣшаны и признаны виновными черкаскіе бояре Иванъ Зубрикъ, Берендей, Янъ Малыкъ-баша, Семашковичъ, Познякъ и Васько Ремень. Въ грамотѣ короля Сигизмунда Августа, данной 24 мая 1546 года черкасскому боярину Ивану Зубрику, говорится о томъ, что учрежденный для разсмотрѣнія дѣла о бунтѣ королевскій судъ призналъ поименованныхъ выше бояръ виновными и опредѣлилъ имъ наказаніе.

Впослѣдствіи Зубрику и другимъ боярамъ удалось доказать непричастность къ бунту; они были оправданы и наложенное на нихъ наказаніе снято[1]). Сильное подозрѣніе въ агитаціи въ пользу возстанія пало на проживавшаго въ это время въ Черкасахъ и имѣвшаго какія-то порученія отъ короля пана Яна Петровича Пенька. Къ нему было предъявлено обвиненіе въ томъ, что «якобы мѣлъ онъ того причиною быти и къ тому бунтованью ихъ (черкасцевъ) подводити» [2]). Однако Пеньку также удалось впослѣдствіи оправдаться предъ королемъ. [3])

---

[1]) Акты Южной и Западной Россіи. т. II. Приложеніе № 127.
[2]) Архивъ Юго-Западной Россіи, ч. 3. т. I, № III.
[3]) Тамъ же.

Возстаніе вспыхнуло совсѣмъ неожиданно для представителей мѣстной власти и повидимому грозило серьезными послѣдствіями не только для администраціи, но и для всей области. Поэтому рѣшено было снарядить настоящую карательную экспедицію и отправить въ Черкасы для усмиренія мятежа. По приказанію короля, изъ Кіева былъ высланъ въ Черкасы отрядъ служебниковъ кіевской роты подъ командою ротмистра. Когда отрядъ приблизился къ Каневу, каневцы сейчасъ же изъявили покорность, приняли отрядъ, снабдили провіантомъ и подводами. Напротивъ, черкасцы оказали упорное сопротивленіе, такъ что отрядъ, при наличности имѣвшихся у него средствъ, не въ состояніи былъ одержать побѣды надъ мятежниками и принужденъ былъ возвратиться въ Каневъ за артиллеріей. Въ это именно время произошло событіе, послужившее потомъ (въ 1542 г.) предметомъ судебнаго разбирательства. По словамъ представителя потерпѣвшихъ, служебниковъ кіевской роты, товарища ихъ Малженскаго, часть отряда была послана въ Каневъ за «стрѣльбою». Каневскіе мѣщане впустили ихъ въ городъ, а затѣмъ бросились на нихъ, начали бить и грабить. Въ результатѣ служебники потеряли убитыми 8 человѣкъ, ранеными 2 и кромѣ того у служебниковъ Мартина и Лаврина Кравцовъ, Милкаша Кобыльника и Якуба Барверы пропали «ручницы, мечи и иншыи речи». Это, такъ сказать, оффиціальная версія. Совсѣмъ иначе происходило это дѣло, если вѣрить разсказу обвиняемыхъ—каневскихъ мѣщанъ. По ихъ словамъ, когда отрядъ проходилъ въ первый разъ черезъ Каневъ въ Черкасы, каневцы «имъ доброволенство чинили и стацыи давали». Спустя дня два служебники, вмѣстѣ съ служебниками В. Тышкевича, возвратились снова въ Каневъ въ полночь, «кгвалтовне, обычаемъ неприятельскимъ, острогъ проломили, ворота выбили, сторожовъ побили и всихъ насъ (мѣщанъ) сонныхъ безъ вѣсти наскочивши збили». Въ это время мѣщане, бывшіе въ замкѣ, прибѣжали на помощь своимъ потужникамъ и «выперли зъ острога кгвалтовниковъ тыхъ, а такъ, естъли имъ што въ тотъ часъ стало, то за ихъ початкомъ а нерадностію ихъ стало». На судѣ представители мѣщанъ—«потужники ихъ», войтъ Панко

Бродовичъ и Милко Зенкевичъ, обязавшіеся «достояти за нихъ права», сослались на давность, говоря, что «вже тому часъ немалый минулъ», а также и на то, что ни король, ни «врядники» его не признавали ихъ виновными до сего времени ни въ чемъ. Когда же Малженскій пытался опровергнуть показаніе Бродовича и Зенкевича тѣмъ, что служебники приходили не ночью, а «порану, на свѣтанни» за «стрѣльбою», то послѣдніе сослались на свидѣтелей—«ставили шапку до светковъ и мяновали шесты мѣщанъ кіевскихъ, которыи на онъ часъ тамъ въ Каневѣ были и видѣли то, што вышей менено, яко ся то дѣяло отъ служебныхъ оныхъ обычаемъ непріятельскимъ, въ ночи»; Малженскій же «шапку прыставити не хотѣлъ». Послѣднее обстоятельство, равносильное признанію своей неправоты, рѣшило дѣло въ пользу мѣщанъ. Судьи нашли «каневцевъ въ томъ правыхъ, и вжо то служебныи оныи Боевъ а ни Головщынъ а ни шкодъ тыхъ поискивати на нихъ не мають». [1]) На судѣ выяснилась очень характерная не только для того далекаго времени подробность: отрядъ, посланный на усмиреніе, усмиряетъ не бунтующихъ черкасцевъ, а изъявившихъ покорность каневцевъ и учиняетъ настоящій погромъ.

Такъ закончился одинъ изъ эпизодовъ долголѣтней борьбы городского населенія южной Украины съ мѣстной правительственной властью. Возстаніе было подавлено, но такъ какъ причины, послужившія поводомъ къ неудовольствію и открытому возмущенію, не были устранены, то усмиренные при помощи оружія мѣщане не долго оставались спокойными. Ближайшимъ результатомъ возстанія былъ уходъ старосты Василія Тышкевича. На его мѣсто былъ назначенъ панъ Янъ Петровичъ Пенько, игравшій, повидимому, во время возстанія роль если не агитатора, то ужь навѣрное—провокатора. Но и при новомъ старостѣ отношенія населенія и мѣстной власти продолжали быть враждебными. Уже въ 1539 году, по приказанію короля, кіевскій воевода Ап-

[1]) Варшавская копія Метрики Литовск., кн. № 43 стр. 369—371; см, Приложеніе № II.

дрей Якубовичъ Немировичъ съ дворяниномъ господарскимъ Маркомъ Васильевичемъ выѣзжали изъ Кіева въ Черкасы разбирать жалобу черкасскихъ мѣщанъ на Яна Пенька.

Подобныя жалобы населенія на дѣйствія мѣстныхъ старостъ непрерывно продолжаютъ поступать къ высшей правительственной власти вплоть до 70-хъ годовъ 16 столѣтія. Къ нимъ, какъ особый видъ протеста, присоединяется бѣгство изъ Черкасъ цѣлыхъ мѣщанскихъ семействъ. Число недовольныхъ управленіемъ мѣстныхъ старостъ къ концу 16 вѣка все увеличивается; населеніе все чаще и чаще начинаетъ прибѣгать къ нелегальнымъ способамъ борьбы за свои стародавніе права и обычаи, и въ концѣ концовъ, громадное большинство мѣщанъ отказывается признавать надъ собою власть старосты и переходитъ въ разрядъ «непослушныхъ», которые никакихъ податей не платили и никакихъ повинностей не несли.

Андрей Яковлевъ.

ПРИЛОЖЕНІЯ.

I.

Грамота короля Сигизмунда I черкасскому старостѣ Василію Тышкевичу объ освобожденіи черкасскихъ мѣщанъ отъ новыхъ пошлинъ, введенныхъ Евстафіемъ Дашкевичемъ.

«До Василія Тышкевича. Пришли (*присылали* [1]) до насъ войтъ и вси мѣщане мѣста нашого Черкаского, чоломъ бьючи намъ о томъ, штожъ дей якъ держалъ отъ насъ тотъ замокъ Черкасы (*Черкаскій*) небожчикъ панъ Остафей Дашкевичъ, ино дей въ тотъ часъ крывды ся великіе (*великіи*) имъ отъ него стали: напервей въ томъ, ижъ которая братія ихъ весполокъ (*восполокъ*) зъ ными въ послугахъ и податкахъ нашихъ тягнули, тыхъ дей всихъ панъ Остафей у свою моцъ взялъ, оныхъ послугъ и подачокъ ихъ повинныхъ вольными вчинилъ и подводы подъ гонцы и послы казалъ имъ самимъ давати и кожного дня на себе робити, дрова возити, сена косити, неводы и иншыи дей роботызны (*роботы ими*) замыслялъ, чого они передъ тымъ съ

---

[1]) Слова въ скобкахъ курсивомъ взяты изъ Варшавской копіи Литовск. Метрики, а текстъ—изъ копіи, напечатанной въ Архивѣ Юго-Западн. Россіи, часть VII, т. 2, № XVII.

продковъ своихъ не повинни були (*были*) робыты; а хто дей зъ ныхъ звѣрь соби тамъ уловитъ або где ѣхавши рыбы добудетъ и бобра убьетъ, и онъ дей съ того всего половину собѣ беретъ, чого передъ тымъ не бувало; а къ тому дей которыи уходы свои звѣчистыи, на имя Звонецъ Ботаръ (*Болгаръ*), они къ мѣсту мѣвали и того ужывали, и на Суле рыбы вольніе ловливали и зверь по всему Днѣпру бивали, и панъ Остафей дей тыи вси доходы ихъ и пожытки ихъ отъ нихъ отдалилъ и иншимъ дей людьомъ общимъ того вжывати допущалъ и зъ того соби поклоны биралъ; а котори зъ нихъ кадью меду або рыбы добудетъ, и онъ дей не допущалъ имъ до Кіева возити того продавати, и за то соби жита и иншыхъ живностей куповати, и то все соби биралъ, якъ дей схотѣлъ, (*хотѣлъ*) такъ имъ то платилъ; и при томъ дей которыи входы свои за Днѣпромъ они мивали и того за первыхъ старостовъ тамошнихъ уживали (*вживали*), то дей вси панъ Остафей соби прывлащилъ; а што дей они передъ тымъ кораванъ гостей возивали, ино дей панъ Остафей уставилъ (*собе зъ нихъ*) брати отъ (*чолну по золотому, а того дей передъ тымъ*) зъ стародавна николи не бувало; а колы дей они (*людей непріятельскихъ*) поганства татаръ зъ старостою Черкасскимъ погромятъ (*тогды дей*) выемка на нього бувала: панцеръ або конь, або татарынъ, (*а онъ дей*) все на себе биралъ; а што дей тежъ козаки тамъ добывали, иншыи (*ино дей*) здавна нѣкоторой выимокъ старосте даивали, а иншыи соби брали, а панъ Остафей на себе привлащилъ; а коли дей хто зъ нихъ пріедетъ къ сторожнимъ воротамъ зъ поля або хочетъ выѣхати зъ мѣста на дѣло свое, и онъ дей не казывалъ ихъ въ мѣсто въ часъ подобный въпущати, и въ томъ дей они не малую тяжность мѣвали; а къ (тому) дей которая корчма ихъ мѣсткая звичистая за отца нашего Казимира и брата Александра славное памяти королей ихъ милости въ Черкасѣхъ бивала, а онъ дей тую корчму моцне у нихъ отнялъ и къ рукамъ своимъ ее держалъ; и за тымъ дей тотъ обычай у нихъ бивалъ: коли пріидетъ день Божого Нароженя,

ино дей передъ тымъ они, пьять або шесть парсунъ собравшися, одну куницу шерстью старосте нашивали, а панъ Остафей зъ кожного зъ нихъ и зъ наймиковъ (*наймитовъ*) ихъ и зъ козаковъ по куници або по лисици биралъ, а хто бы куницы або лисицы не далъ, тогды зъ кожное головы по 12 грошей, а то дей все имъ есть было; и который дей мѣщанинъ тамошни умреть або его татарове везмуть, онъ дей весь статокъ его отъ жоны, отъ дѣтей соби биралъ. А што ся дотычетъ роботы городовои, передъ тымъ дей здавна на замокъ дрова воживали и воду ношивали особныи есочники на имя Шашко а Бедей (*Бебей*) и село Ирновы Мошны, а другое Домонтово село, тыи дей вси по недѣли годъ до году оную службу на замокъ служивали, а онъ дей тыи вси службы, чого они передъ тымъ николи не знавали, на нихъ уложилъ, въ чомъ же ся имъ крывда и тяжкость великая дѣетъ. При томъ они жаловали намъ на слугу Черкаского Яска Тышкевича, штожъ дей онъ, будучи и насъ при боку нашимъ (*въ насъ панъ Остафій*) упросилъ соби уходы (*ихъ звѣчистые на Тясьмени тридцать пасѣкъ*), а то дей здавна пасѣки ихъ звѣчистыи (*мѣсткіи бывали и теперь*) дей (*онъ то къ рукамъ*) своимъ держитъ, а они жадного пожитку въ томъ соби не маютъ. Другий дей мѣщанинъ Черкаскій Зубриковичъ также пасѣки мѣщанскіи (*мѣсткіи*) на себе забралъ и того имъ уживати забороняетъ; а къ тому дей которыи поданыи наши тамошніи Черкаскіи, будучи ихъ поплечниками (*поплечники*) (*и передъ тымъ*) здавна посполъ зъ ними всякіе повинности мѣсткіе (*тягнули*), а теперъ дей отъ нихъ ся откинули, а передъ ся посполу съ ними всякихъ пожитковъ мѣсткихъ уживаютъ, а ихъ (*онихъ*) тяглей повинныхъ посполъ зъ ними полнити не хотятъ (*хочутъ*); и еще дей передъ тымъ тотъ обычай межи ными бивалъ, ижъ который чоловѣкъ прихожий, або слуга старосты, у которого мѣщанина дочку поиметъ, тыи дей вси мѣли всякихъ пожитковъ мѣсткихъ зъ ними уживати и во всякихъ службахъ и подачкахъ ровную часть имъ помогали, а тыми дей разы тыхъ

пожитковъ посполу зъ ними уживаютъ, а въ службахъ и дачкахъ мѣсткихъ жаднои помочи имъ не дѣлаютъ; и тежъ дей которыхъ купцовъ Калинскихъ (*Кафинскихъ*) и иншихъ они провоживали и съ того соби проводное мѣвали, то дей все панъ Остафей на себе обернулъ.—И били они намъ чоломъ, абыхмо милосердіе наше надъ ними учинили, при старинѣ ихъ зоставили и не казали имъ надъ обычаи стародавніи кривду чинити и новинъ уводити. Про то што ся дотычетъ захованнѣ (*Захованнѣ*) стародавного (*Стародавного*) старостъ (*Старостъ*) Черкаскихъ, якъ ся они къ мѣщаномъ тамошнимъ справовали, и которую уставу у службахъ и подачкахъ замковыхъ чимъ мѣвали, и естли будутъ першіи старосты Черкаскіи што такового потребного замкового на нихъ прислухаючого небачностью своею упустили и досмотрѣти того не хотѣли и за которыми прычинами то ся похибило, и панъ Остафей о чомъ ся справедливе довѣдався (*довѣдавши*), першои справы поправилъ и къ замку нашому пошлины давніи повернулъ (*привернулъ*), мы такожъ хочемъ по тоби мети и прыказуемъ, яко старосте тамошному, ажъ бы еси пожитковъ нашихъ, што будетъ здавна на замокъ нашъ прыслухало, и всякихъ пошлинъ повинныхъ ничимъ не вступалъ и того пильне смотрѣлъ, же бы никоторои службы и дачки и иншихъ (*инши*) повинностей (*повинности*) и пожитковъ (*пожитки наши звѣчистыи*) одъ замку нашого (*ничимъ не сходили а ни ся уменшали*) и такъ бы еси въ томъ ся справовалъ, (*ижъ бы оны*) замокъ нашъ въ потребахъ своихъ не былъ ничимъ нарушеный (*нарушенъ и вщербенъ*) и намъ бы господарю теперъ и на пришлый часъ жаднои шкоды в час небытности (*въ томъ не было, а тыи бы*) поддании (*поддани*) нашои (*наши*) никоторого обтяженя въ речахъ незвычайныхъ, (*што будетъ*) ку тяжкости имъ установлено (*установовно*), большей того не мѣли и (*съ тое Украины*) прочъ ся не росходили; которыхъ людей поплечниковъ ихъ панъ Остафей въ свою моч взялъ и одъ послугъ и податковъ мѣсткихъ повинныхъ ихъ вызволилъ, (*а тыхъ бы*)

еси всихъ къ мѣсту прилачилъ (*прилучилъ*) и казалъ имъ тыи вси потребы мѣсткіи посполъ полнити, абы они одни тяжкости и шкоды въ томъ не прыймовали; а бовѣмъ и рыба (*которыи зверъ и рыбы*) они соби уловять и бобра хто убьетъ, въ томъ бы еси къ нимъ справедливе заховалъ подле давного обычая и входовъ ихъ звѣчистыхъ вжывать имъ не заборонялъ, а кому будетъ што оныхъ входовъ ихъ роздано, тыи бы нехай въ службахъ и дачкахъ имъ помочныи были, а естли бы помагати въ томъ имъ не хотѣли, абы еси тыи входы къ мѣсту привернулъ и мѣщаномъ подалъ; тежъ которыи мѣщане Черкаскыи похочатъ соби медъ або рыбу и инчыи речи свои до Кыива на продажу провадыти и съ того соби живности тамъ купити, того бы еси имъ не заборонялъ и жаднои крывды и трудности въ томъ имъ не чинилъ; а што ся дотычетъ воженія коровану, въ той речи бы еси ихъ по старому заховалъ и тяжкости и драпежства въ томъ бы имъ не було. Къ тому што бы еси въ иншихъ речахъ, яко въ добыткахъ татарскихъ и выемкахъ и въ той корчми мѣсткой, если будетъ передъ тымъ которая на мѣсто прыслухала, и въ оныхъ куницахъ и лисицахъ, што они о Божимъ Нарожени даютъ, и въ есочнистви, (*есочнистве*) постарому ихъ заховалъ. А который мѣщанинъ тамъ замретъ а жону и дѣтей зоставилъ, въ тыхъ бы еси змерлыхъ статки не казалъ никому ся уступати и самъ не уступалъ. А што ся дотычетъ пасѣкъ ихъ звѣчистыхъ на Тясмени и на иншихъ мѣсцахъ, хто будетъ ихъ держати, а потребъ мѣсткихъ зъ ними не полнити, съ таковыми бы еси справедливость учинилъ и крывды никому въ томъ имъ чинити не допущалъ. Далей если бы которыи поддани нашии Черкаскии, або люди прыхожии и слуги тыи, што у небожчика пана Остафія служили и жоны соби въ Черкасѣхъ поимовали, уживаючи входовъ ихъ мѣсткихъ, и въ пошлинахъ тамошнихъ мѣсткихъ помагати имъ не хотѣли, (*таковымъ бы не*) росказалъ (*казалъ*) тыхъ входовъ (*вжывати, тотъ нехай посполъ зъ ными повинности* мѣсткіе полнитъ, Што ся тежъ (*ткнетъ тыхъ купцовъ, которыхъ они будутъ*

провожати) и который пожитокъ съ того соби мѣти (*мъли*), въ той бы (*еси речи также по давнему*) ихъ заставилъ и во всякихъ обычаяхъ и справахъ справедливе (*слушне ихъ*) ся заховалъ и такъ радилъ и поступовалъ, яко бы вси повинности (*пожитки наши*) господарскіи не были заронени и тыи поддании нашии мѣста Черкасъ (*нашии мъщане Черкаскии къ*) до жаднои тяжкости и убозтва (*убозтву*) не приходили и намъ бы большей того докуки не чинили конечно».

(Варшавская копія Метрики Литовской, книга 28, стр. 74—79. Даты нѣтъ. Помѣщена между документами 1536 г. 28 янв. и 3 февраля. Напечатана была съ показанными въ текстѣ измѣненіями въ Архивѣ Юго-Западн. Россіи, часть VII, т. 2, № XVII).

II.

Справа людей служебныхъ роты Кіевское зъ поддаными Каневскими о побите на смерть и иншыхъ поранене слугъ ихъ и ихъ самихъ и о побране въ тотъ часъ немало речей.

«Жаловалъ отъ служебныхъ оты Кіевское товарышъ ихъ Малженскій на подданыхъ господарскихъ Каневцовъ, а въ головахъ на Брода старого и на двухъ сыновъ его и на Жолудя и на Костю сына его и на Василія Лучника, на Онишка Керебердя, на Конашка Жедковича, на Дыдыну и на Сергеянки въ тотъ обычай: Перво сего кгды некоторая противность повстала была отъ Черкасцовъ противъ державцы ихъ пана Василя Тышкевича, и мы з розказаня господарского ходили тамъ на ретунокъ, и Каневцы гды есмо к ним пришли, нас ко тобе (себе) въ острогъ упустивши и въбезпечывши, побили, поранили, и речи наши побрали, и забито тамъ ротмистру пахолка Юрка, а товарышу Лукашу поручнику пахолка Яна, Влостывскому пахолка Яна, Лаврину Калинѣ пахолка Высоцкого, Каспору пахолка Крышофа, Ярошу пахолка Мартина, Крыштофу Антоневичу брата, Чырвенскому пахолка Щепана, Станиславу писарю ранено двухъ пахолковъ, а Мартину а Лаврину кравцомъ, Милкашу Кобыльнику а Якубу барверу ручницы, мечы и иншыи речи побрано.

На тр отъ Каневцовъ потужники ихъ Панко Бродовичъ войтъ, а Милко Зенкевичъ, стоячи отъ всѣхъ потужниковъ своихъ Каневцовъ и подвязавшыся достояти за нихъ права, поведили въ тотъ обычай: гды служебники оныи шли на Каневъ до Черкасъ, мы имъ доброволенство чинили, и стацыи давали, и минуючи Каневъ, зобравшися зъ служебники пана Васильевыми Тышкевича, вернулися къ намъ третее ночи, и пришедши на посадъ нашъ о полуночи кгвалтовне обычаемъ непрыятельскимъ острогъ проломили, ворота выбили, сторожовъ побили и всихъ насъ сонныхъ безъ вести наскочывши збили; а потомъ неколько мужовъ нашихъ, которыи были въ городѣ, выскочивши намъ на ретунокъ, и вышерли зъ острога кгвалтовниковъ тыхъ, а такъ естли бы имъ што въ тотъ часъ стало, то за ихъ початкомъ и нерадностію ихъ стало, а вже тому часъ немалый минулъ; а которую противность на онъ часъ учинили были Черкасцы, ино которыхъ зъ тыхъ винныхъ найдено, тыхъ тогдыжъ скарано, а насъ въ томъ не находили виннихъ, и до сего часу нехто, а ни господаръ его милость, а ни врадники его милости, которыи на тыи часы были тамъ надъ нами; и Малженскій противъ отпираючы мовилъ: не вночи, але порану на свитани прыходили есмо тамъ по стрельбу, хотячи взяти стрельбу тамъ зъ Канева зъ собою до Черкасъ; и Каневцы Панко а Митко ставили шапку до светковъ, и мяновали шесты мѣщанъ кіевскихъ, которыи на онъ часъ тамъ въ Каневѣ были и видѣли то, што вышей менено, яко ся то дѣяло отъ служебныхъ оныхъ обычаемъ непріятельскимъ вночи, а Малженскій шапку прыставити не хотѣлъ. Панове ихъ милости порозумѣвши, ижъ такъ нерадне а неслушне служебныи оныи на замокъ украинскій находили, про то знашли ихъ милость Каневцовъ въ томъ правыхъ и вжо то служебныи оныи Боевъ ани Головщынъ а ни шкодъ тыхъ поискивати на нихъ не маютъ».

(Варшавская копія Метрики Литовской, книга № 43, стр. 369—371. Даты нѣтъ. Помѣщенъ между выроками начала 1542 г. 9 или 10 марта).

Никандр Василевич Молчановський.

(Некролог).

4 декабря о 12 годині в день українське громадянство зазнало тяжкої втрати: умер Никандр Василевич Молчановський, постійний, енергичний співробітник і член редакції журн. «Кіевская Старина». Колись згодом ми подамо в журналі докладнішу характеристику небіжчика, яко чесної, надзвичайно симпатичної і талановитої людини, і яко діяча на користь рідному краєви,—в цьому ж коротенькому некролозі ми обмежуємося поки що на найголовніших біографичних звістках про нього та подаємо докладну бібліографію того, що умістив небіжчик в «Кіевской Старинѣ» за 15 літ близької участи його в цьому журналі.

Никандр Василевич Молчановський народився р. 1858 в родині протоерея на Поділлю. Спочатку оддано було його в науку в уманську бурсу, але незабаром перевели його звідти в Київську 2 гімназію, яку він і скінчив в 1876 році Вищу освіту здобув він у Київському університеті на історично-філологичному відділі, який скінчив аж року 1884, бо примушений був перервати науку та цілих $2^1/_2$ роки пробувати в далекій Вятській губернії. Року 1881 повернувся Н. В. у Київ і знову вступив до університету. Та не судилося йому пійти тим шляхом, який був йому найлюбіщий і на якому він виявив ще в університеті себе, як видатну, велику наукову силу,—шляхом науковим Довелося шукати притулку в инших сферах, і того ж таки р. 1884,

коли він скінчив університет його призначено за секретаря мирового зїзду. Через 6 літ (15 сентября р. 1890) він вже був секретарем Київського окружного суда, а 31 грудня того ж таки року, з наказу начальника края, він обнімає посаду заступника начальника „отдѣленія“ цієї канцелярії, і з цього часу розпочалась його служба в Миніст. Вн. Справ. 2 квітня 1891 року Н. В. обнімає посаду начальника „отдѣленія“, а 14 червня того ж року — діловодчика канцелярії генерал-губернатора. 14 січня 1902 року Н. В., призначено було непремінним членом Київського «губ. по городск. дѣламъ присутствія», а 6 липня того року 1902 — управителем канцелярією київського, подільського та волинського генер.-губерн., на якій посаді і був він до смерти.

За 16 літ своєї служби на всяких посадах в канцелярії київського, подільського та волинського генер.-губернат. Н. В. брав участь у всяких комісіях, доконував усяких доручень, щоб розвязати по містах південного краю яке-небудь непорозуміння, на грунті зловжитків,—наїзжав в міста нашого краю, щоб дати лад усяким питанням про міське господарство, коробочний збор, розміщення по квартирах війська, дорожні справи і т. и.

Року 1898 з доручення комитету для розбору давніх актів, Н. В. виряжено в наукову подорож на 1 місяць у Стокгольм, щоб він обзнайомився з матеріалами, які зберігаються у шведському державному архиві та дотикаються українсько-руської історії. Року 1899 Н. В. для того ж висланий був у Стокгольм вдруге. За час цих двох подорожів він зібрав новий маловідомий матеріал для того, щоб вияснити темні досі сторінки з історії Украіни—пересправи Богдана Хмельницького з шведським урядом про взаємний союз та утворення одної союзної держави. Матеріал цей, ще за його життя, видруковано під його доглядом для «Архиву Юг.-Зап. Россії», але розвідки на підставі цих матеріалів докінчити він не встиг.

На літературне поле виступав небіжчик ще року 1880 на засланні в Котельничі, Вятск. губ., уміщаючи статьї в журналі «Слово» (в р.р. 1880—1881). Статьї ті, а між иншим уривок з

романа під загол. «Гореніусъ» (частина його надрук. в «Кіев Сбор. въ пользу голодающ.» р. 1892) звернули на нього увагу громадянства і викликали ряд статьів про нього. В р. 1884—5 в «Университет. Извѣстіяхъ» видруковано було його дві видатних праці «Очеркъ свѣдѣній о подольской землѣ» та «Цеховая система въ Пруссіи XVIII в.». Йому ж належить декілька додаткових розділів до «Історіи новаго времени» Зеворта' (збірник під редакц. Н. Кареєва та І. В. Лучицького), для чого він вивчив венгерську мову. В р. 1893 якийсь час брав участь в газеті „Кіевское Слово", що почав був видавати гурток поступових киян. Але найбільш цікавився Н. В. історією рідного краю і розвоем українського руху, і їм він присвятив значне число наукових і критичних статьів, дрібніших заміток та рецензій, які уміщав в «Кіевской Старинѣ». Подаємо їх в хронологічному порядку.

Статьї та замітки.

1889. Кіевское гор. управленіе въ 1786 г. (май, іюнь, іюль).

— Подсудокъ. Очеркъ изъ волынской хроники Николая Сарнецкаго. (Переводъ съ польскаго). Н. М. (декабрь).

— Англійское извѣстіе 1736 г. о запорожцахъ. (ноябрь).

1890. Беата и Гальшка. Ист. разсказъ изъ польско-русской жизни XVI ст. Як. Каро. (Перев. съ нѣмецкаго). Н. М. (январь).

— Отъ Случи до Буга. Путевыя замѣтки Эд. Хлопицкаго (съ польскаго). Н. М. (май).

— Побожье въ XVII и XVIII в. Къ исторіи польскаго землевладѣнія въ Брацлавщинѣ. (Переводъ съ польскаго). Н. М. (сентябрь, ноябрь и декабрь).

1893. Изъ семейныхъ архивовъ. (Выдержки изъ писемъ малор. генералъ-губернаторовъ кн. Лобанова-Ростовскаго и кн. Репнина 1811—1819 гг.). Сообщилъ Н. М. (іюль).

1894. Женщины при Чигир. дворѣ во 2-й полов. XVII в. Д-ра Антонія І. (Перев. съ польск.). Н. М. (янв., февр. и мартъ).

1896. Лѣвобережная Украйна въ XV—XVII ст. Очеркъ колонизаціи. (Перев. съ польск.). Н. Н. (май, іюнь).

1897. Письмо діакона Іосифа Симашки, впослѣдствіи митрополита Литовскаго, къ своему брату 25 февраля 1821 года. Сообщилъ Н. М. (январь).

— Выборы въ кіевскіе войты Григорія Пивоварова. Жалованье кіевскихъ войтовъ. Сообщилъ Н. М. (февраль).

— Публичныя увеселенія и позорища въ Кіевѣ сто лѣтъ тому назадъ. Сообщ. Н. М. (апрѣль).

— Правныя книги и руководства кіевскаго магистрата и борьба за должность писаря въ 1763—1773 гг. Сообщ. Н. М. (апрѣль).

— Польскій король Янъ Казиміръ, Хмельницкій и греки. Сообщ. Н. М. (апрѣль).

— Благодарственное письмо кн. Меншикова кіевскому дворянству 6 ноября 1709 г. за поздравленіе съ полтавской побѣдой. Сообщилъ Н. М. (май).

— Продажа кіевскою дворянкою своей дочери въ крѣпостное состояніе. Сообщ. Н. М. (май).

— Странствованіе чумака, бурсака и раба. Сообщ. Н. М. (октябрь).

— Бюджеты г. Кіева въ срединѣ XVIII в. Н. Молчановскій. (январь).

1898. Пререканія вѣдомствъ по поводу Запорожья въ 1751 г. Сообщ. Н. М. (ibid.).

1899. Три письма кошевыхъ атамановъ къ шведскимъ королямъ. Н. Молчановскій. (январь).

— Арестъ Т. Г. Шевченка въ 1859 г. (матеріалы для біографіи). Н. М. (февраль).

— Письмо къ редактору изъ Стокгольма (о бумагахъ Шведскаго государств. архива по исторіи Малороссіи). Н. М. (апрѣль).

— Матеріалы для новѣйшей исторіи юго-западнаго края. I. Проектъ поручика Нечая 1832 г. объ улучшеніи быта крестьянъ. Съ предисл. Н. М. (іюнь).

1900. Донесеніе венеціанца Альберта Вимина о козакахъ и Б. Хмельницкомъ (1656 г.). Н. Молчановскій. (январь).

— Памяти Н. И. Гулака. Н. М. (февраль).

1901. Бюджеты г. Кіева въ срединѣ XVIII в. Н. Молчановскій. (январь).

— Пререканія вѣдомствъ по поводу запорожцевъ 1751 г. Сообщилъ Н. М. (январь).

— О происхожденіи слова «кацапъ». Н. М. (декабрь).

1903. Нѣсколько данныхъ о смерти и наслѣдствѣ Мазепы. Н. Молчановскій. (октябрь).

— Нефтяная промышленность въ Галичинѣ. Н. М. (декабрь).

Рецензіі.

1888. Гульдманъ. Справочн. кн. Под. губ. Н. М. (январь).

1889. Исторія Кіев. Институт. благород. дѣвицъ М. М. Захарченко. Н. М. (ноябрь).

— A. de-Gubernatis. Dictionaire international des écrivaines du jour. 1—X. A—Gui. Florense, Paris, Leipzig, 1888—1889. Edit. L. Nicolai Florence. Н. М. (декабрь).

1899. «Кіевъ теперь и прежде». Сост. М. Зах. Н. М. (янв.).

— A. Szarłowski. Stanisławów i powiat Stanisławowski pod względem historicznym i geograficzno-statystycznym. Н. М. (апрѣль).

— A. de-Gubernatis. Dictionaire international des écrivaines du jour. Livraisons XI et XII. Н. М. (апрѣль).

— Józef Tretiak. Historia wojny Chocimskiej 1621 r. Н. М. (май).

— Tadeusz Sternal. Obłężenie Kamieńca w powieści i historyi. Н. М. (май).

— Е. Сѣцинскій. Бакота, древняя столица Понизья. Н. М. (іюнь).

— Ф. Щербина. Земельная община кубанскихъ козаковъ. Н. М. (августъ).

— Dr. I. L. Pič. De. (Д-ръ И. Пичъ. Исторія русскаго народа (чешское). (августъ).

— Tadeusz Ierzy Stecki. Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki. H. M. (сентябрь).

— Konst. Górski. Wojna Rzeczypospolitej Polskiej z Turcyą w latach 1672 i 1673. H. M. (октябрь).

— Dr. Tadeusz Rutowski. Klęski elementarne Galicyi. H. M. (октябрь).

1891. Архивъ Юго-З. Р. ч. V, т. 2 (Евреи, Каманина). H. M. (мартъ).

— Regestr złoczyńców grodu Sanockiego 1554 — 1638. Wydał Oswald Balcer. H. M. (декабрь).

1892. Al. Czołowski, Z przeszłości Iozupola i okolicy. H. M. (ноябрь).

— Изданія Общ. Юго-Зап. жел. дорогъ. Экономич. изслѣдованіе района Новоселицкихъ вѣтвей. О постройкѣ Херсонскихъ вѣтвей. H. H. (ноябрь).

— Dr. Cornellus von Paygert. . H. M. (декабрь).

1894. M. Bobrzyński i St. Smolka. Ian Długosz, jego życie i stanowisko w piśmien nictwie. H. M. (іюль).

1895. Три съѣзда подольск. сахароваровъ. H. M. (январь).

— Труды I-го съѣзда врачей Кіевск. г. H. M. (январь).

— Архивъ Юго-Зап. Р. ч. VIII, т. I и II. Акты Барскаго староства, Грушевскаго. H. M. (мартъ).

— Al. Czechowski. Samuel's von Skrzypna Twardowski „Wójna Domowa". H. M. (май).

— Сѣцинскій свящ. Городъ Каменецъ-Подольскъ. Историч. описаніе. H. M. (іюнь).

— Eu... j Heleniusz. Wspomnienia polskich czasów dawnych i późniejszych. т. I—II. H. M. (августъ).

— Записки Наукового Тов-ства, частина I, томи I—VI. H. M. (ноябрь).

— Записки Наук. Тов. т. VII, H. M. (декабрь).

— Подольскіе архипастыри. (декабрь).

— М. Грушевський. Виймки з жерел до історії України Руси до полов. XI віку. Н. М. (декабрь).

1896. Записки Науков. Товар. т. VIII. Н. М. (февраль).

— Записки Науков. Товар. т. IX—X. Н. М. (май),

— Juliusz Starkl. Łowictwo. Zygm. Fischer. Rybactwo. Н. М. (май).

— И. Филевичъ. Исторія древней Руси. т. I. Территорія и населеніе. Н. М. (сентябрь).

— Записки Наук. Тов. т. XI—XII. Н. М. (октябрь).

— Кіевъ и университетъ св. Владиміра при Императорѣ Николаѣ I. Н. М. (декабрь).

1897. Dr. Iohann Polek. Josephs II Reisen nach Galizien und der Bukowina und ihre Bedeutung für letz. Provinz. Н. М. (январь).

— Записки Наук. Тов. т. XIII. Н. М. (январь).

— Baron de Baye. Kiev—la mère de villes russes. Н. М. (февраль).

— Dr. Alfred Halban. Zur geschichte des deutsch. Reiche in Podol., Wolyn und der Ukraine. Н. М. (февраль).

— Филипченко. Мошногородищское имѣніе Е. А. Балашевой, кіевск. губ. Описаніе имѣнія. Н. М. (мартъ).

— И. В. Лещенко. Описаніе Шпиковскаго имѣнія Н. П. Балашева въ подольск. губ. Н. М. (мартъ).

— Памятная книжка кіев. г. на 1897 г. Н. М. (мартъ)

— Мемуары, относящіеся къ исторіи Южной Руси. Вып. II. Н. М. (мартъ).

— В. С. Драгомірецкій. Галицкая Русь и русско-польское отношеніе. (мартъ).

— П. Я. Армашевскій и В. Б. Антоновичъ. Публичныя лекціи по геологіи и исторіи Кіева. Н. М. (май).

— Записки Наук. Товар. т. XIV—XV. Н. М. (май).

— Труды перваго съѣзда сельск. хозяевъ подольск. г. (іюнь).

— Записки Науков. Тов. т. XVI—XVII (іюль-августъ).

— Обзоръ дѣятельности министерства земледѣлія и госуд. имущ. за третій годъ его существованія Н. М. (октябрь).

— И. Л. Сикорскій. Эпидемическ. вольныя смерти и смертоубійства въ Терновскихъ хуторахъ. Н. М. (октябрь),

— Юго-Западный Край. Статистич. Обозр. т. I. Восточное полѣсье. Н. М. (октябрь).

— Powszechna wystawa krajowa 1897 r. Н. М. (декабрь).

— «Койросъ Подолія» (судьбы Подоліи) и исторія тамошнихъ евреевъ. Н. М. (декабрь).

1898. Записки Наук. Тов. т. XVIII—XXI. Н. М. (апрѣль).

— О. Кониський. Тарас Шевченко—Грушевський. Н. М. (апрѣль).

— Х. Сарисун. O cudownym obrazie Najsw. Maryi Berdycz. Н. М. (апрѣль).

— Profess. Alexander Barwiński. Das Volkleben der Rutenen. Н. М. (октябрь)

— П. М. Юдинъ. Къ біогр. Т. Г. Шевченка. Н. М. (апр.).

— Десятилѣтіе харьков. обществ. библіотеки. Н. М. (май).

— В. Ляскоронскій. Иностранные карты и атласы XVI и XVII в. Н. М. (сентябрь).

— Józef Dunin-Karwicki. Ze starego autoramentu. Н. М. (сентябрь).

— А. Я. Конисскій. Жизнь украинскаго поэта Т. Шевченка. Н. М. (сентябрь).

— В. Ц—овскій. Кіевскій Политехническій Институтъ Императора Александра II. Н. М. (октябрь).

— А. М. Кіевскій храмъ св. апостола Андрея Первозваннаго. Н. М. (октябрь).

— Зап. Н. Т. ім. Шевч. т.т. XXII—XXIV. Н. М. (ноябрь).

1899. О. А. Мончаловскій. Литература и политическое украинофильство. Н. М. (апрѣль).

1900. Maryan Dubiecki. Kodak, twierdza kresowa... Н. М. (сентябрь).

— Краткій историч. очеркъ Кіевской губ. типо-литографіи за столѣтній періодъ 1799—1899. Н. М. (ноябрь).

1902. Józef Dunin Karwicki. Z moich wspomnień. т. I—II. Н. М. (январь).

— Богдан Барвінський. Зїзд галицького князя Данила з угорським королем Белою IV. Н. М. (январь)

— Проф. И. Филевичъ. По поводу теоріи двухъ русскихъ народностей. Н. М. (апрѣль).

— Д. Иловайскій. Вторая дополнительная полемика по вопросу варяго-русскому и болгаро-гунскому. Н. М. (ноябрь).

1903. Władysław Pobóg-Górski. Powiat Mohilowski w gub. Podolskiej. Н. М. (октябрь).

— Dr. Ludwik Boratynski. Stefan Batory i plan ligi przeciw Turków. Н. М. (декабрь).

— Поправка (до рецензиї на працю Wł. Górsk'ого въ книжцї X). Н. М. (декабрь).

БІБЛІОГРАФІЯ.

Господа Нашого Іисуса Христа Святе Євангеліе від Матѳея, *славянською й українською мовою.* Москва, Синодальная типографія. Изд. 3-ье, стр. 1—160 іп. 16⁰ ц. 25 к.

Минулий 1906-й рік дав таки нам змогу побачити прилюдно випущену в світ книжку святого письма на українській мові, а до цього часу можно було читати такі книжки тільки, сором сказати, крадькома, бо їх доводилось получати не інакше як в загряничніх виданнях, та і то перевізши десь потай в кишені через кордон. Тепер, «по благословенію святѣйшаго правительствующаго синода», почалось дрюкованнѣ євангелія, якого поки що виготовлена і випущена в світ перша частина — євангеліе від Матѳея, та. як чутно, зовсім готове теж і вже дрюкується євангеліе від Марка. Будемо сподіватись, що в протязі цього року побачимо і останні два євангелія.

Поперед усього треба сказати, що переклад євангелія, який тепер видається, не є зовсім новий, а тільки виправлений давній переклад небіжчика Пилипа Семеновича Морачевського, зроблений їм ще в 1860 році, та довелось цій роботі його пролежати мало не пів-віку, не тільки не бачучи світа, а навіть мало не зовсім забутій та загубленій. Не буду знов пересказувати в подробицях усієї історії цього перекладу Морачевського, а покажу тільки тім, що зацікавляться нею, дві статьї, які були надрюковані в «Кіевской Старинѣ» 1902 року в № 9 («Свѣдѣнія о че-

твероевангеліи въ переводѣ на малорусскій языкъ Ф. С. Морачевского»—передрюк замітки В. И. Срезневського в «Извѣстіяхъ Академіи Наукъ», т. XVI, № 4-й 1902 года) та в №№ 11—12 («Ф. С. Морачевскій и его литературная дѣятельность»—В. Науменка), де ця історія рукописа переклада була подана більш-меньш просторо. Тепер нагадаю тільки, що в сентябрі 1860 року, коли у Морачевського готовий вже був переклад евангелистів — Матфея та Іоанна, він послав свій рукопис до петербургського митрополита Исидора разом з листом, в якому між інчим писав так: «Знаю, какой великости дѣло переводъ евангелія; знаю также, что безъ особеннаго покровительства изданіе и самаго удовлетворительнаго перевода можетъ встрѣтить сильныя препятствія. При мысли, у кого искать мнѣ и совѣта, и покровительства моему дѣлу, Ваше ВП. представились моему уму въ самомъ благотворномъ для надеждъ моихъ свѣтѣ... Пусть евангеліе на малороссійскомъ языкѣ, содѣйствіемъ Вашего ВП. изданное въ свѣтъ, будетъ достойною памятью, хотя недолгаго, но приснопамятнаго для нашего края архипастырскаго пребыванія В. ВП. въ странѣ, говорящей языкомъ малороссійскимъ—и Малороссія благословитъ Ваше ВП.» В одповідь на цей лист митр. Исидор дуже скоро подав Морачевському таку звістку: «По частномъ совѣщаніи съ свѣтѣйшимъ синодомъ, увѣдомляю Васъ, что переводъ евангелій, сдѣланный Вами *или другимъ кѣмъ-либо*, не можетъ быть допущенъ къ печатанію». Вже один цей додаток—*или другимъ кѣмъ-либо*—показував, що діло все зводилося не на те, чи гарно зроблений переклад, але на самий пріпціп переклада евангелія на українську мову. Зовсім інакше глянула на це діло Академія Наук, куди Морачевський в 1861 році звернувся з просьбою переглянути його роботу та, коли знайде її гарною, допомогти одібрати дозвіл надрюковати її. Академія доручила розглянути переклад академикам А. Востокову, А. Никитенку та И. Срезневському, які нарешті подали в Академію свій погляд на це діло і між інчим писали так: «Евангеліе, переведенное на малороссійское нарѣчіе г. Морачевскимъ, есть въ высшей степени трудъ замѣчательный и съ учено-филологической стороны, и со стороны ре-

лигіозно нравственной. Въ первомъ отношеніи прежде всего представляется вопросъ: способно-ли малороссійское нарѣчіе, на настоящей степени своего литературнаго развитія и разработки, къ внушенію тѣхъ божественныхъ и величайшихъ истинъ, какія содержитъ въ себѣ евангеліе? Вопросъ этотъ переводомъ, по нашему мнѣнію, разрѣшенъ какъ нельзя болѣе удовлетворительно. Малороссійское нарѣчіе въ немъ, можно сказать, блистательно выдерживаетъ испытаніе этого рода и уничтожаетъ всякое сомнѣніе, многими питаемое, въ возможности выразить возвышенныя идеи разума, возвышенныя чувства сердца, не впадая въ вульгарность, не огрубляя ихъ, не парализуя». Після цього присуда, Академія зробила таку постанову: «Отдѣленіе, увѣренное въ несомнѣнной духовно-нравственной пользѣ этого перевода для края, для коего онъ назначается, просило своего президента употребить ходатайство передъ святѣйшимъ синодомъ о дозволеніи напечатать переводъ г. Морачевскаго». Потім, разом з цим присудом Академії, рукопис переклада був переданий до Синода, але там довелось йому впізнати таку свою долю, що в протязі 45 год він дальшого ходу не мав.

Ми зупинились на цьому моменті знарошне для того, щоб, з одного боку, показати, як високо цінила роботу Морачевського така авторитетна інстітуція, як Академія Наук, більш 40 год назад, а з другого—щоб звести в одну линію історію цього переклада, бо і тепер, через 45 год, та ж сама інстітуція — Академія Наук—в новім складі учених сил так само дала свій присуд про цей переклад, як про найкращий од всіх інших. Дякуючи сучасним академикам, вже при нових обставинах життя, виникло знов питання про потребу видати святе письмо на українській мові, і знов з забуття виплив рукопис Морачевського, який і ліг в основу виданого тепер евангелія, про яке ми скажемо де кілька слів.

Ще в 1905 році, коли повіяло вже кращим духом в загальному життю Россії, питання про українське евангеліе вийшло на світ і, дякуючи Академії Наук, счастливо перейшло через всі перепони, які стояли ранійше на дорозі. Святійший синод на цей

раз згодився на те, щоб випустити в світ евангеліє, перекладене українською мовою, і, звичайно, тільки і міг порішити взять за основу переклад Морачевського. Але ж, не глядючи на присуди Академії, треба було все ж таки текст Морачевського перевірити, де-що поправити. Цю роботу доручено було синодом зробити преосв. Парфенію, еписк. Камянець-Подольському, який сам родом українець, гаразд знає рідну мову і кохається в їй. Разом з ним працює над редакцією переклада і другий знавець української мови—свящ. Сіцінський та ще де-хто з наших учених сил, як напр.: П. І. Житецький, О. І. Левіцький. Дякуючи їх роботі, переклад Морачевського виходить обставленим як найкраще; хоч робота посувається помалу, бо багато часу потрібно на те, щоб все усім розглянути, та ще держати коректуру в ріжних містах, а друковати в Москві в сінодальній друкарні.

Перша частина — евангеліє від Матѳея — вийшло в світ влітку минулого року. Видано евангеліє в параллельнім тексті—славянськім та українськім. Читається переклад легко і ніде не губить поважності стіля, при всій простоті своїй. На всі 160 сторінок друкованого тексту я знайшов може десятків з два, не більш, таких виразів, які, на мою думку, треба було б змінити; але це все такі дрібниці, про які нема чого турбуватись. Зазначу їх тільки для того, що може для дальших виданнів цього евангелія згодяться зо мною редактори і де що ще раз обсудять.

1) *В гл 1-ій, 19 вступ* — славян. текст: *восхотѣ тай пустити ю*, а український — *наважився тайкома відпустити її*. Треба замітити, що це місце в рукопису Морачевського, який есть моєю власністю і який мені здається рівнозначним автографу, висловлено так: *порішив пустити її потайком*. На мою думку, це останне краще ніж *наважився тайкома*, бо *наважитись* далеко не те значить, що *восхотѣ*, а слово *тайкома* складене по аналогії *з крадькома*, між тим як частійше стрічається народня форма *пóтай*, *пóтайком*, — і я дав би перевагу одному з цих двох слів. *Тайкомá*, оскільки мені відомо, вжито тільки в евангелії Куліша, між тим як *потай*, *потайком* вживається в

народній мові, що бачимо в етнограф. записях (Зап. о Южн. Р., Метлинск.).

2) *В гл. 2-ій, 6 вступ.* — слав. текст: *иже упасетъ люди моя Израиля*, а украінский — *що упасе народ мій Ізраіля.* В рукопису Морачевського стоїть: *що пановатиме над моїм народом Ізраілем. Упасе народ мій* тільки тим і краще, що ближче до славянського тексту, але ж само слово *упасти* зовсім в народі не вживається в такому стілю. Я знаю його в виразі: «синку, чи впасеш свинку?».

3) *В гл. 2-ій, 8 вступ* — слав. текст: *испытайте извѣстно о отрочати;* в украін. — *пильно розвідайте про Дитя.* Цеє ж слово *пильно* стоїть і в рукопису Морачевського, але мені здається, що *пильно* тут не на місті, бо воно більш прикладається до таких глаголів, як *дивитись*, бо і слово *пильнувати* вживається в значінні *доглядатись.*

4) *В гл. 3-й, 11 вступ* — славян. текст: *ему-же нѣсмь достоин сапоги понести*, в украін. — *я не годен і обувя Йому понести*, а в рук. Морачевського: *я і чобіт йому подати не достоїн.* Тут тільки я хочу замітити з приводу слова *обувя*, яке дуже мало вживається в народі. Воно зустрічається в евангелії Куліша.

5) *В гл. 3-й, 15 вступ* — слав текст: *остави нынѣ*, а в украін.—*зостав тепер.* В рукопису Морачевського, мені здається, сказано далеко краще: *не перечь*, бо *зостав* — це чисто польський вираз в цьому значінню. Так само не згожуюсь я в цим самім 15-м вступі з виразом: *тоді допустив Його* замість славянського — *тогда остави его*, але ж це залишилось так, як було і в рукопису Морачевського.

6) Не думаю, щоб доладу було поставлено слово *на крилі (церковнім)*, бо це слово *крило* нічого не дасть для розуміння міста, де саме знаходиться крило при церкві, цеб-то так само для простого чоловіка незрозуміло буде це місто, як і в славянському тексті — *на крилѣ церковнѣмъ* (гл. 4, вступ. 5). Не можу признати, що у Морачевського гарно передано словом *на ганку*, бо це вже взято з правобережних слів, а скрізь замітно, що ре-

дакція переклада додержувалась лівобережної мови, і найбільш полтавської. Краще всего, мені здається, було-б поставити *на крильці*.

7) Так само не згожуюсь я з тим, що замість слова *невід*, яке стоїть у Морачевського, поставлено слово *мережі*, мабуть тільки через те, що і в славянському тексті есть це слово (гл. 4, вступ 18).

8) Через що теж признала редакція кращим вираз *осягнуть землю* замість *наслідують землю*, як стоїть у Морачевського і як бачимо і в славянському тексті — *наслѣдять землю* (гл. 5, вступ 5).

9) Ніяк не можу згодитись і з тим, що вираз *будьте ви звéршені як звéршен Отець ваш Небесний* гарно передає славянський текст *будите убо вы совершени, яко-же Отецъ вашъ небесный совершенъ есть* (гл. 5, вступ 48). У Морачевського вільно перекладене це місто: *будьте ж ви чисті*.

10) Не подобається мені і слово *велемовство* (слав. *многоглаголаніе*), яке бачимо теж і у Морачевського, бо це слово — все одно не народне (гл. 6, вступ 8).

11) *В гл. 6-й, вступ 34-й* — слав. текст *довлѣетъ дневи злоба его* (при чому тут-же пояснюється слово *злоба* словом *попеченіе*) по українськи переданий так: *доволі кожному дневі свого лиха*, а у Морачевського замість *лиха* вжито слово *клопіт*, що мені здається ще більш зрозумілим.

12) *В гл. 7-й вступ. 3-й і 4-й* — вжито слово *скіпочка* (слав. *сучецъ*). У Морачевського стоїть теж не гарно — *спичка*. Чи не краще було б поставити *скалочку, скалку?*

13) *В гл. 10-й, вступ. 10-й* — славян текст: *достоин бо есть дѣлатель мзди своея*, украін. текст: *бо робітник достоен свого куска хліба*; у Морачевського — *бо стоїть робітнік свого куска хліба*. Коли вже треба замінити славян. слово *мзда* зовсім другим виразом, то навряд гарно сказати *куска*, коли есть чисто народне *шматок*.

14) Слав. слово *вретище* передано таким же незрозумілим для на народа — *веретище* (гл. 11-а, 21 вступ). У Морачевського стоїть більш виразне: *волосяниця*.

15) *В гл. 13-й, вступ 57* — слав. текст: *нѣсть пророкъ безъ чести, токмо во отечествіи своемъ и въ дому своемъ* — по-українськи переданий так: *не буває пророк без чести, тільки в своїм краю і в своїй господі*. Мені здається, що це місто краще передано у Морачевського: *ніде нема пророкові менше чести, як у своїм краю і у своїй господі*.

16) *В гл. 24-ій, вступ 1-й* — славян. текст: *зданія церковная* у Морачевського був перекладений — *будинки церковні*. Згожуюсь, що слово *будинки* не зовсім одповідає величності *зданій церковныхъ;* через це редактори добре зробили поставивши слово *будівля*, але навіщо було виробляти слово *будівля церковне* (singul), коли просто можно було вжити *будівлі церковні* (plural), як стоїть і в славян. тексті.

17) *В гл. 27-ій, вступ 50-й*, як відомо, є місто, де стоїть два варьянти: 1) *друже, твори, на неже еси пришелъ;* 2) *друже, на сіе-ли пришел еси?* Український переклад Морачевського бере другий варьянт, через що у нього поставлено так: *друже! чи на те ж ти прийшов?* Редактори зробили з цього міста щось середнє, через що воно вийшло не дуже зрозумілим: *друже, (чини) на що ти прийшов?*

Подаючи ці наші замітки, я зовсім не думаю їми докоряти редакторам, бо добре почуваю всю свою непевність в тому, що мої враження безсуперечні: стілізація книжньої мови така трудна, особливо ж коли вона ще не розроблена гаразд, що тут можно покладатися тільки на естетичне почуття, а відомо всім, який хисткий грунт являє з себе це почуття. Через це ніхто не наважиться сказати, що він з своїм почуттям мови безсуперечен, але кожен має право заявити, що йому здавалось би краще сказати, так, а не інакше. Так роблю і я: не обстоюю за свої замітки, а тільки подаю їх до загального розсуду, та разом з тим, так мало подаючи ціх заміток, тим самим показую, наскільки високо ставлю цей переклад евангелія, за який кожен з нас українців тільки й може воздати хвалу славним робітникам, що приложили своєї праці для цього святого діла.

Не можу нарешті не висловити однієї своєї думки: чому ніде в цьому виданні святого письма не згадано імья небіжчика Морачевського, переклад котрого, як-ніяк, все ж таки ліг в основу? А щоб бачити, наскільки в дрюкованному тексті задержується основи Морачевського, я привожу в паралелі на вибір кілька уривків, де одчинится.

Дрюков. текст.

І сталося, як скінчив Ісус навчати дванадцять учеників Своїх, то перейшов звідтіля, щоб учити й проповідувати в городах їх. (Гл. 11, вст. 1).

Того ж дня Ісус, вийшовши з дому, сів над морем.

І зійшлось до Нього багато народу, так що він увійшов у човен та й сів, а ввесь народ стояв на березі. (Гл. 13, вст. 1 и 2).

Подібне бо Царство Небесне до чоловіка господаря, що рано вранці вийшов наймати робітників у свій виноградник. (Гл. 20, вступ 1).

Бо багато їх прийде в имя Моє й казатимуть: я Христос, і багато облестять.

Почуєте ж і про войни, й про чутки воєнні; глядіть же, не жахайтесь, бо повинно всьому тому бути, але не тоді ще кінець. (Гл. 24, вст. 5 и 6).

Морачевського текст.

Як кончив Исус заповідувати дванадцятьом ученикам своїм, то перейшов звідтиля, щоб учити і проповідувати у городах їх.

Того ж дня Исус вийшовши з дому, сів над морем.

І зійшлося до Його багато народу, так що він мусив увійти у човен та сісти, а увесь народ стояв у березі

Царство Небесне похоже на домохозяїна, що рано вранці вийшов наймати робітників у свій виноградник.

Бо багато прийде у Моє імья і казатимуть: я Христос, і багато вони зведуть.

Почуєте тож і про войни і при вісті воєнні; глядіть, не жахайтесь, бо повинно усьому тому бути, та не тоді кінець.

В. Н.

Українська драматургія. *Збірка бібліографічних знадобів до історії української драми і театра українською (1815—1906).* **Зібрав і впорядкував М. Комаров.** Одесса, 1906, VI—230, in 8°.

Д. М. Комаров давно вже працює над українською бібліографією і ще в 80-тих роках друковав він покажчик української літератури в «Кіев. Старинѣ» та в додатку до збірника «Рада» на р. 1883. Пізніще, під час ювилейного свята (одкриття памятника І. П. Котляревському) склав він бібліографичний покажчик писань про І. П. Котляревського (надруковано в збірнику «На вічну памьять Котляревському», Київ, 1904), а перед тим незабаром видав він покажчик «Т. Г. Шевченко въ литературѣ и искусствѣ»; видруковав він також і покажчик композіцій М. Лисенка, з приводу 25-літнього ювилею його діяльности (в «Кіевск. Стар. 1903). Нарешті тепер видав він покажчик до української драматургії, з приводу 25-ліття українського театру.

Ця остання книжка складається з 3 відділів. В 1-му відділі—твори (драми, комедії) надруковані (стр. 3—90, №№ 1—566), далі—недруковані (стр. 91—120, №№ 567—928) і перелік пес по алфавіту (стр. 121—132); в 2-му відділі—писання про українську драму і театр (стр. 135—168, №№ 1—349), і в третій—(«українська драматургія») — «показчик імен, згаданих в сій збірці, з короткими звістками про українських драматургів, композиторів, перекладачів та де-яких сценічних діячів» (стр. 171—228, №№ 1—330); нарешті — пояснення скорочень і оглав (стр. 229—230).

В 1-му відділі ми бачимо поважне число драматичних творів: *566* надрукованих та *362* ненадрукованих (всього *928*), але це не значить, що український театр справді має стілько пес: в цьому числі полічено усі окремі видання пес, або збірників їх, а крім того де що й таке, що, на нашу думку, зовсім зайве і до драми має досить проблематичне відношення. Самих же українських пес, оригінальних та перекладних, український театр, як бачимо це з покажчика на стр. 121—132, має *861*,—

число досить поважне для того, щоб український театр вважати за річ серьозну. Ріжниця між числом пес въ 1 розділі (928) та числом в покажчику (861) сталася не через те тілько, що в 1 розділі де-які песи показано в ріжних виданнях, а ще й тому, що шан. впорядчик керувався в роботі своїй методою, з якою тяжко погодитися, — він заводить у свій покажчик української драматургії усякі збірники, як нпр.: «Сцены изъ малорусскаго народнаго быта» — П. Раєвського (№№ 88, 91, 105, 138, 144, 154, 167, 183, 194, 225, 323), «Юмористическіе сцены и разсказы изъ малорусскаго быта»—В. Жуковскаго (№ 151), «Украінськи юморыстычни сцены и оповидання»—Пущанського-Кривого (№ 475), які до драматургії стосуються дуже не багато, а так само до українських пес залічує россійські, як напр. «Панъ Сотникъ. Комическая опера в 2 д. Сюжетъ заимствованъ изъ Кобзаря Т. Шевченка. Текстъ и музыка Георгія Козаченка. Спб. 1902» (№ 467). Коли стати на такий грунт, то до українських пес треба було б завести і «Царицині Черевички» Рим.-Корсакова, і «Мазепу» та «Кузнеца Вакулу» Чайковського, і «Аскольдову могилу» Верстовського, і «Князя Игоря» Бородіна, і «РогнѢду» Серова...

Це увага що до методи роботи... Щож до виконання, то крім помилок в правописові, а часом і в заголовках пес (напр. № 157: Капрал Тымко або про нас (зам. *що* нас) губить», а також переіначених по-де-куди призвищ авторів (як напр. А. Корсунов зам. А. Корсун (№ 12 в 1 розд. і 124—в 3-му), О. Молчановський (аж двічі,—№ 177 і 183), зам. О. Мончаловський), можна виказати такі хиби, які кидаються в вічі при побіжному навіть перегляді книжки: до № 4 («Сватання на Гончарівці»)—не згадано про книжку Б. Грінченка «Народний театр» (про постанову цієї песи на селі); цю ж саму увагу прикладаємо і до № 8 («Наталка Полтавка»), № 43 («Назар Стодоля»), № 162 (Збірник творів М. Кропивницького»), 179 («Збірник драмат. творів І. Карпенка-Карого) та до инших пес, які згадуються в тій книжці. Не зазначено рецензії Б. Грінченка на «Малороссійскій театръ» М. Старицького» (№ 232) в «Зорі», 1897 р. та рецензії С. Томашів-

ського на драму Б. Грінченка «Ясні зорі» в Л. Н. В. 1901 р. (стаття «Маруся Богуславка» в українській літературі»); неправдиво показано заголовок під № 474, — треба: «Б. Грінченко. Драмы и комедіи»». А вже найприкріша помилка — це те, що збірник поезій І. Франка «Зівяле листє» аж двічі (№ 319 та 333) залічено до драматичних пєс, — через те тілько, очевидно, що в заголовку збірника стоїть: «Зівяле листє. *Ліричнa драма*». Ще одна значна помилка—під № 597: «Остапова правда», драма въ 3 д. Л. Глибова», до якого впорядчик показчика додав таку примітку: «В передмові від видавництва «Викъ» до книжки: «Творы Л. Глібова» (К. 1904 р.) про «Остапову правду» згадується як про поезію, а не драму, але не пояснено—чи видавництво мало рукопис Глібова, чи може то пояснено по якому переказу». Не відаю, через що д. Комаров, не даючи віри редакторові видавництва «Вік», таки залічує «Остапову правду» до драм,—тим часом як це не тілько не драма, а вірш, та ще й россійський вірш, з приводу проходу россійського ополченія через Ніжин р. 1855 (відрукований він у «Черниг. Губ. Вѣдом.» 1855, № 46).

В перелікові пєс українських (стр. 125) не згадано про пєсу Сластина «Куди кінь з копитом»... Нарешті в іменному показчику (в 3-му розділі) про Волика (№ 42) говориться, що він учився в Спб. Технологичн. інстітуті — тим часом, як треба «в Інституті Граждан. Інженерів»; про І. Котляревського (№ 129) говориться, що помер 29 декабря — тоді як треба *октября*; про Модеста Левицького (№ 149)—що «тепер сільський лікарь, живе у Київі»... Одначе коли у Київі, то вже, очевидно, не «сільський»; Сластин М. Ф. (№ 259) тепер не тілько не «служить земським лікарем Богодуховського повіту Харьківськ. губ.», а вмер ще р. 1904 в с. Яблочній, Богодухов. пов.; на стр. 223 повинно стояти не *Хаканов*, а *Хаханов*. Дуже не багато сказано про Хоткевича Гната (№ 306), про його діяльність в Харькові на драматичному полі, про талановиту гру його на бандурі; нічого не говориться про Цертелева...

На цьому кінчаємо наші незначні уваги. Безперечно, коли б взятися до докладнішого розгляду драматичної літератури, то

можна було б винотувати в багато разів більше помилок,—найбільш, розуміється, проминутих впорядчиком літературних матеріалів, але винуватити його за те, що він не зміг обняти усієї літератури, не можна. Такі праці, як отся, можуть стати добрими тілько з помічю критики... У всякому разі ми повинні бути вдячні д. Комарову за його працю, і при цій нагоді не можемо не побажати, щоб розпочата їм давно вже праця «Бібліографія нової української літератури» нарешті побачила світ хоча б в тому вигляді, в якому вона зараз є, бо дуже сумно було б, коли б побоювання д. Комарова, що «може й зовсім не доведеться доробити те діло уповні» (передмова, стр. I), дійсно справдилося...

В. Д—ий.

В. Грінченко. *Народні вчителі і вкраїнська школа. Видання „Громадської Думки“.* У Київі, 1906, 1—50, in 16⁰.

В. Грінченко. *Тяжким шляхом. Про українську пресу.* У Київі, 1906, (вийшло 1907), стр. 1—96, in 16⁰.

Обидві брошюри д. Б. Грінченко варті уваги. В першій брошюрі автор, сам колишній сільський учитель, знавець шкільної справи, спиняється на тому, чим повинен бути сільський вчитель на Вкраіні і що він має робити, щоб школа народня стала українською: мусить і практично, і теоретично вивчити вкраінську мову, познайомитися з українською літературою, з історією рідного краю, з історією просвіти на Вкраіні попереду,—взагалі повинен приготуватися до того, щоб потім і народ готувати до того ж діла, щоб зробити село своє національно-свідомим. В книжечці подано, що́ вже зроблено на літературному та науковому полі в Галицькій та нашій Украіні, які есть популярно-наукові книжки, придатні для школи, і висновок з того такий: «учебного і літературного матеріалу вкраінською мовою вже тепер есть стільки, що вкраінську школу можно було б завести зараз же» (стр. 43—44).

Написана популярно, зрозуміло і цікаво, особливо для того, хто не обзнайомлений зовсім з українським літературно-просвітним рухом, брошюра ця стане у великій послузі національній українській справі.

Друга брошюра «Тяжким шляхом» (одбитка з газети «Рада», з додачею двох листів при кінці, які в «Раді» не були видруковані) має ще більший інтерес, торкаючись важного питання про українську пресу на Вкраїні, про становище її в році 1906 та про те, якою вона мусить бути, щоб міцно стати на ноги та задовольняти потреби як найширших кругів громадянства. Для і люстрації своїх тверджень автор, що стояв близько до редакцій «Громадської Думки» та «Ради», подає цінні документи—листи, які надійшли в редакцію в протязі цілого року. На основі цих листів—і прихильних, і лайливих—автор і будує свій прогноз для дальшого істнування української преси. Взявши за виходну точку слова Драгоманова («Громада», № 1, р. 1878), що «письменний українець здебільшого працює для кого вгодно, тілько не для своєї Вкраіни і її мужицтва», що треба, мовляв, не сходити з українського національного грунту, бо тілько тоді українські письменники «стоючи міцно на землі своій, можуть говорити не тілько за себе, а й за неї», д. Грінченко на цьому будує свій погляд на будучність української преси, і гадає, що не кепська мова, не новий правопис та инші причини спиняють ширення преси, а те, що вкраінська преса «розглядає питання здебільшого не з погляду інтересів нашого краю й народу, а з того загально-россійського погляду, з якого можуть писати і в кожній петербурзькій чи московській газеті» (стр. 79—80), — треба, каже автор, «щоб усі (загально-політичні) справи розглядалися з погляду інтересів нашого краю й народу, щоб справам місцевим з-за меж нашого краю не надавалося ваги загальнодержавної і щоб поперед усього обмірковувалися потреби свого краю, своєї національности, свого хлібороба, свого робітника, свого інтелігента і показувалося, як ці потреби можна задовольнити» (стр. 83)... «Незрівняно важніше вияснити справу про школу, ніж дати спеціальну статтю, наприм., про те, що петер-

бурські пани не допустили в свою залу англійської депутації до д. Муромцева» (стр. 82).

З цим ми не можемо цілком погодитися. Безперечно, українська газета, як *українська*, мусить дбати про те, щоб національні справи не було занедбано, але розглядати усе тілько з свого національного погляду, завше думати тілько про «свою хату»—було б великою помилкою і, може бути, що преса наша тоді не тілько не придбала б ще більшого числа читачів, а втратила б частину й тих, що до того були. Коли д. Грінченко бере за тезу до свого висновку слова Драгоманова, то я позволю собі поклйкатися в цій справі на того ж таки Драгоманова, узявши цітату з його листа до І. Франка з часів трохи пізніщих (р. 1885). «Націоналісти помиляються, коли думають, що публіка може жити що дня націоналізмом, завше думати про «свою хату». Звичайний чоловік перш усього дума, яка хата, а потім вже, чи своя, чи найнята, та й *своя* хата тим найбільш інтересна людям, що її я можу зробити такою, *яка* мені подобається. В житті громадськім чоловік частіше пан, чи мужик, ліберал, чи абсолютист, раціоналіст чи клерикал і т. д., а дуже рідко Русин чи Поляк, москаль і т. д. От і од літератури чоловік бажа перш усього навчитись чи господарства, чи політики, чи релігії, і т. д., а потім вже вдовольнити своє національне почуття, навіть коли воно в його збужено,—і через те він буде читати охотно *чужі* видання, коли вони будуть його навчати тому, що йому цікаво. *Ідеал національної газети—щоб вона давала той щоденний, в основі космополітичний матеріал, котрого потрібує чоловік* [1]), в національній формі. А національних (як і сектанських в роді соціалістичних) газет через те ніхто й не читає, що вони не дають такого матеріалу. От через що я боюсь за будучність газети, котра поставить на перший план національне питання, а надто ще, коли вона зовсім промовчить про другі, в суті найці-

[1]) Тут курсив мій. В. Д.

кавіщі для звичайного чоловіка питання [1])». Очевидно, що ця цітата, як пізніща і крім того не в загальних висловах, а ясно направлена як раз на те питання, якого ми тут торкнулися, дає яскраве свідоцтво того, який погляд мав М. Драгоманов на питання про українську пресу. На цьому погляді, здається нам, і повинна стояти українська інтелігенція в справі з українською пресою.

Взагалі ж книжечку д. Грінченка, як інформаційну працю, можна лишень щиро вітати і радити зазнаємитися з нею кожному.

В. Д.

Świt, tygodnik polityczny, społeczny, ekonomiczny i literacki. Kijów 1907 №№ 1—2.

Тижневик під цим заголовком почав виходити в Київі з кінця минулого грудня.

До цього часу тутешнє польське суспільство мало один орган—«Dziennik Kijowski» народово-демократичного напряму, що, як відомо, мало чим відріжняється від «Кіевлянина» і «Новаго Времени». Таким чином демократична частина поляків досі не мала змоги висловлювати свої думки. Новий орган «Świt» має заповнити цю прогалину. Він ставить своїм завданням—боронити інтереси робочого люду. А як робочі масси виступають тут українські, то «Świt» визнає за свій обовязок піддержувати їхні змагання, їхні політичні лозунги, як лозунги масс, «що найбільш мають права на широку політичну акцію». В двох номерах, що вийшли досі, редакція силкується виконати поставлені завдання. В передовій статьї першого числа докладно виложено програму Świt'y: «Виступаючи до боротьби в час широкого визвольного руху робочого классу, в час, коли ідеали демократії захоплюють

---

[1]) М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка і інших. 1881—1886. Видав Іван Франко. Львів, 1906, стр. 69.

що раз ширші кру́ги громадянства, ми хочемо знайомити з завданнями і цілями того руху, бо визнаємо його головною умовою поступу».

Висловлюючи бажання служити інтересам робочих масс, редакція не могла обминути національної української справи, розвиток і відповідне розв'язанне якої так тісно зеднане з інтересами тих масс. В першому і другому числі ми знаходимо статьї, що торкаються політичного і культурного життя українського громадянства. Стаття з приводу ювилею Антоновича в першому числі подає його біографію і знайомить з ролею, яку він грав в розвитку української самосвідомости. В спеціальному розділі «Z Ukrainy» подаються найважнійші звістки з нашого життя.

З других статьів слід зазначити ті, що торкаються життя працьовників в нашому краю. Це статьї «Mejscowe związki zawodowe», «Pracownicy na fabrykach cukru» і «Współzawodnictwo czy współdzialanie». Перші дві інформаційного характеру; одна знайомить з розвитком професіонального руху в Київі, друга подає факти про життя кваліфікованих робітників-техніків, то що, в цукроварській промисловості. Стаття «Współzawodnictwo czy Współdziałanie» торкається історії професіональних спілок, які заклалися серед осіб, зайнятих в сільському господарстві: „Спілки взаємної запомоги працьовників“ і „Товариства осіб, що служать в сільському господарстві і сільско-хазяйственній промисловості“. Виявляється, що статут другого товариства признає можливим приймати у члени не тільки служащих, але й їх панів. Автор статьї піддає цей пункт заслуженій критиці.

З других статьів звертають увагу присвячені критиці націоналістичних і клерикальних течій в польському суспільстві. Між иншим стаття „Rad uwag o polityce grup narodowosciowych i czasie campanii wyborczej“ обговорює пропонований „Dziennikiem Kijowsk'им“ план виборчої кампанії для місцевих поляків.

Цей орган народової демократії радить еднатись всім полякам для переведення виборів і потім робити блок з тією непольською партією, яка буде давати полякам найбільш місць в Думі, хоч би та партія була і чорносотенною. Автор статьї слу-

шно зауважає: „для народньої польської справи який небудь, скажем, чесний і здібний (uczciwy i zdolny) українець, еврей або росіянин, може бути більш годящий в певних випадках, ніж поляк".

Окрім цих статьів в тижневику знаходимо ряд статьів політичного характеру, літературний одділ, бібліографію—всі ті одділи, які звичайно стрічаємо в тижневиках такого типу. І перший і другий номер складені дуже старанно і роблять приємне враженя. Що до напрямку, то, зрозуміло, що українська демократія може тільки вітати зьявленя органу, який стає до боротьби за інтереси робочого люду, який ставить своїм завданням боротьбу з націоналістичними та клерікальними течіями. Українській демократії вже давно доводиться працювати на тому полі, на яке тепер ступає новий орган, і нового спільника в боротьбі вона може тільки вітати. Особливо важно зьявленя його в теперішній час, коли зростає національна ворожнеча, коли пропаганда національної зненависти йде в народні масси,—в такий час важний кожен новий спільник.

Але разом з тим в такий час важно, аби ті, що ставлять своїм завданням оборону працюючих масс, пильно стежили за кожною думкою, за кожною ідеєю, яку вони несуть в масси; всякий необміркований виступ, всяка неправдива думка багато лиха можуть заподіяти массам въ такий критичний час, який саме переживаємо ми. Тому нам здається необхідним вказати на два місця, які перечать демократичним гаслам, які виставляє „Świt". В передовій статті першого числа ми стрічаємо місце: „Ми—не заступники ні одної партії". На наш погляд, поставивши завданням служити інтересам робочих масс, орган повинен памятати, що інтереси тих масс вимагають партійности, одмежування од усього того, що їм вороже, що до них байдуже: тільки зріст цього одмежування, зріст класової боротьби може забезпечити щастя масс. Треба памьятати, що про безпартійність як раз говорять ті, з якими має боротись „Świt". Далі,—неприємно вражає те спочуття, з яким цитується уривок з „Przeglądu Porrangego" про відокремленя Холмщини. В цьому уривкові говориться,

що національний склад людности не говорить за те, щоб треба було відокремлюватися, і з сумом згадується про нове зменьшення історично-політичної території Польщи. Статьї пр. Грушевського докладно вияснили, як стоїть справа в Холмщині і яке відношення до цього питання може зайняти демократ. Ці місця якось не вьяжуться з усім щиро демократичним змістом „Świt'a". Ми надіємось, що на далі не стрінемо таких дізгармонічних місць, що „Świt" піде тим шляхом, на який ступив. Бажаємо йому щастя в його дорозі,—ми знаємо, що вона не лехка.

В. Садовський.

Нові книжки.

Вазилевич О. *Рідна мова. Український букварь.* Полтава, 1907. Видання книгарні Г. І. Маркевича., стр. 76, 8°. Ціна 20 к.

Веретельник А. Оповідання про Вука Караджича. Вид. «Благотв. Общества изд. общепол. и дешев. книгъ», № 49, ц. 5 к.

Веселка. *Календар української соціял-демократичної партії на рік 1907.* Накладом «Землі і Волі». Чернівці, 1907 стр. 143, 8° + оповістки.

Герої росийської революції. *Характеристика революційних діячів у Россії.* (Передрук. з «Гайдамаків). У Львові, 1907, 64 стр. 8°, ціна 30 сот.

Грінченко В. *Українська граматка. До науки читання й писання.* У Київі, 1907., 1—64, 8°. ц. 15 к.

Домаиицький В. Смерть за правду (про Івана Гуса). Спб. 1907. Вид. «Благотворит. Общ. изд. дешев. и общепол. книгъ», № 50, стр. 1—31, ц. 5 к.

Кащенко А. *Запорожська слава.* (Діеписне оповідання). Полтава, 63, 8°.

Коваленко Гр. *Оповідання з історії українського народу од найдавніщих до нових часів.* Полтава, 1907, стр. 202, 16° (з портретами), ціна 30 коп.

Обух Клим. *Наступає чорна хмара.* Львів, 1907, стр. 48, ц. 20 коп. (Одбитка з «Громадського Голосу»).

Олесь О. З журбою радість обнялась. Вірші. Т.: I, Спб. 1907, ц. 1 р. 50 к.

Мих. Петрицький. *Польсько-руські відносини в Галичині і австрийське правительство.* Слово до бесідника з польського кола, посла Скаржинського. Переклав з німецького Ів. Сологуб. (Видання редакції «Гайдамаків»). У Львові, 1907. Друкарня уділова. Ст. 32. 8°, ціна 2 сот.

Підручний календарик на рік звичайний 1907. Львів 14, 32°.

Півень Александръ, «*Ой, куме, куме, добра горилка!*» Малороссійскій пѣсеникъ. Москва, 1—80, 16°, ц. 15 к. (вид. Д. Сытина).

Півень А. «*Козацька розвага*». Сборникъ малороссійскихъ веселыхъ разсказовъ, пѣсенъ, стихотвор., басенъ и т. д. Малорусскій дивертисментъ для сцены и дома. Москва, 1 — 204, 16°, ц. 50 к. (вид. Сытина).

Півень Александръ. «*Нашымъ дитямъ на забаву*». Збирныкъ оповиданнивъ, байокъ, казокъ и т. д.—Москва, 1—61, 16°. Ц. 12 коп. (вид. Д. Сытина).

Україна в 1906 році.

(Місце 1906 року в історії громадського життя на Україні. Визвольний рух кінця 1905 року і його «ліквідація». Здобутки визвольного руху для українців. Українська пресса. Українське Євангеліє. «Просвіти». Вибори до Думи. Український парламентський клуб. Справа українських кафедр у Київському університеті. Дозвіл української мови по гімназіях. Українська мова в народній школі Вибори до другої Думи і українські партії. Ювилеї В. Антоновича і Б. Грінченка. Справа памятника Шевченкові. Зміна в українській пресі з кінцем 1906 р. Початок тіснішого духовного єднання Галичини з Україною).

1906 рік в історії громадського життя на Україні займає зовсім виключне, сказати б, епохальне місце. І не тому, що в цім році склалися такі події, які повернули б колесо історії в той чи инший бік, які б вивели наш народ з його дотеперішнього становища шляхом грунтовних політичних та соціяльно-економічних змін, розкривши перед ним ширші горізонти вільного громадського життя; ні, поворотний момент належить більше останнім місяцям попереднього року, коли загальний всероссійський рух, хвилі якого докотились до широких українських степів, глибоко зворухнув всі верстви українського народу, до самого його «дна». На зверхній вигляд, 1906 рік на Україні, як і по всій Россії, був поки що ліквідацією всіх подій кінця 1905 року, ліквідацією, яка вилилась в формі реакції. Для історика культурного розвитку України являються безмірно важними

обьяви того внутрішнього процессу «учета» старого ладу й переходу до нових форм думання, звичок, світогляду, а в де-якій мірі й самого життя, який не переривався весь час і відбував свою невпинну еволюцію, яка мусить продовжитись ще чи один рік, аж поки не убье в душі сучасників усі переживання старого світогляду й не виведе на громадську сцену нове покоління, виховане під впливом нових вражінь, чуже старим, спорохнілим традіціям. Для того історику незвичайно цікаво простежити, як зорієнтувались в нових обставинах круги свідомої, української інтелігенції, що в часи найгіршого утиску леліяли й переховували ідею національної української самобутности й вільного національного розвитку; цікаво зазначити, як скористалося українське громадянство новими обставинами політичного життя для того, щоб поширити свої ідеї в народні маси й перевести свої постуляти в життя; цікаво оглянутись, який з рештою був культурно-політичний «доробок» українського народу, по цілім році запроводження основ «конституційного» ладу.

Коли брати обьяви життя минулого року з чисто формального боку, то безперечно найвидатніщим фактом цього життя за увесь рік буде Державна Дума, вибори до неї, її сесія й роспущення. Обєкт надій, глибокої віри й прихильности, з одного боку, і страху й ненависти—з другого, вона як в фокусі злучила по біля себе всю увагу народів Держави й заняла найперше становище в ряді зьявищ 1906 року, поруч з яким бліднуть всі инші зьявища й події. Про значіння її спеціяльно для Украіни поговоримо нижче, а тепер постараємось пригадати ті обставини, серед яких Україна вступила в 1906 рік.

Україна в останніх місяцях 1905 року стала ареною цілого ряду грізних катастроф, які, з одного боку, були звернуті проти визвольного руху, в формі еврейських та інтелігентських погромів, з другого ж, як раз були обьявами або наслідками того руху; ми маємо на увазі політичні повстання по більших центрах, як от у Харькові, Одесі, в Донецькій окрузі та в цілому ряді селянських розрухів, що приймали здебільшого форму дикої жакерії, з руйнуваннем панських економій, нищенням худоби й т. ин.

Де тільки був вплив дійсних поступових політичних партій з їх закликом до організації, до планомірної боротьби за свої інтереси, там розрухи не мали характеру руїнного вандалізму, але роботі цих партій не давалося проявити себе через те, що швидко наступив час побільшеної охорони та воєнного стану, на якому опинилася трохи не вся територія України з початком 1906 року. Лехко собі уявити, як могло відбуватись в таких умовах громадянське життя, як можна було провадити культурні заходи, як почувала себе преса, яка тільки що вирвалась з цензурних пут і замість давньої «езоповської» мови заговорила вільним, одвертим словом.

Особливі репресії посипались на організації т. зв. «селянської спілки», яка почала робити значні успіхи в масах сільської людности на Україні, одночасно із зростом громадської свідомости. «Октябрьська революція,—говорить публіцист з «Укр. В.»,—і маніфест про свободи значно розворушили селянські маси. Вибухи радости й шумні мітінги революційно-настроєних елементів городської людности здавались спочатку селянам і міщанам чимсь незрозумілим. Але потім ідеї свободи й протеста проти гніту й безправства почали доходити й на села. Сільська інтелігенція, чутлива й жадібна живого діла, з жаром принялась, як висловлювались селяне, за «пояснення маніфесту», і скоро многолюдні селянські зібрання стали звичайним зьявищем сільського життя в богатьох місцях України. І тут земські губернії, що мали значний контінгент ідейних і чесних робітників в особі т. зв. третього елементу, йшли попереду неземських. Одночасно почались зібрання і в малих повітових городах, куди сходились не тільки місцеві люде, але й селяне з околиць, що приїздили часом за десятки верст. В Чигирині, Черкасах, Ушиці, Літині, Переяславі, Сумах, Лохвиці, Прилуках і в десятку инших глухих повітових кутків, залунали сміливі промови про землю та волю. В Прилуках, наприклад, де зібрання відбувались особливо вдатно, ще вночі перед неділею вся площа вкривалась возами дядьків, що приїздили з сіл та хуторів на зібрання. Ранішній поїзд привозив ще сотні слухачів. Жадне помешкання не могло

вмістити всіх тих, що бажали слухати. Ісправник, бачучи тисячну юрбу, мусів дозволити збори під голим небом. І до пізньої ночи з ганку лунали перед юрбою гарячі, палкі промови... Ідея необхідности організації для дальшої участи в політичнім життю краю досить швидко захопила село, і де тільки траплялись здатні люде і укладались щасливі обставини, там селянська спілка мала надзвичайний поспіх, як наприклад, у Лохвицькому та Сумському повітах. Мало не кожне село в цих повітах мало свій виборчий комітет, регулярно відбувались зібрання, доволі часто влаштовувались волосні й межі-волосні зїзди селянських комітетів при участи вчителів, земських служащих і навіть членів управи (в Лохвицькому повіті). Де-які повітові земства почали робити, при участи виборних од усіх сіл повіту, аграрні наради, на яких обмірковувано аграрну справу і заходи для її розвязання» [1]). Особливий інтерес і значіння для розвитку національно-політичної свідомости українських сільських мас мала організація «Української селянської спілки», організація якої зародилась на Полтавщині і незабаром поширила свій вплив і на инші українські губернії. Організація ця, яка змагалась перетворитись в партію і мала навіть свої органи («Хлібороб» і «Запоріжжя»), розповсюдила величезну масу відозв і готовила український селянський зїзд у Київі, призначений на 5 січня, але адміністрація не дозволила зїзду, і скоро головніщих діячів спілки уряд почав переслідувати. Під впливом агітації «селянської спілки» селяне складали на своїх сходах дуже інтересні постанови—«приговори», в яких поруч із загальними економічними й політичними постулятами виступають й постуляти національного характеру, а подекуди й вимога автономії України. Цілий ряд таких інтересних постанов друковано було в часописях «Хлібороб», «Полтавщина», «Кіевскіе Отклики», «Рідний Край» та ин.

Зріст селянської свідомости й организації, так само як і всі взагалі паростї визвольного руху, скоро спинився. «Ме-

[1]) «Украинскій Вѣстникъ», № 10, ст. 720—21.

довий місяць» свободи рантом обірвався. 1-го грудня, день, коли обьявлено кілька українських губерній на воєнному становищу, можна вважати рішучим зворотом до реакції. Почались масові, арешти висилки, воєнні експедиції... [1])

Коли Україна мала ставати до виборів, то скрізь уже було «тихо». Політичне життя знов мусило піти в «подполье», а для культурної діяльности повставали часами цілком неможливі умовини.

Дуже здавна вже бюрократичний лад, в своїм змаганню до централізму й нівеляції всяких національних осібностей ріжних народів, які живуть в межах россійської Імперії, усим своїм важким механизмом паліг на обрусіння недержавних народів, нищачи усякий культурно-національний рух, і з найбільшою завзятістю переслідував національне життя на Україні. Що до українського слова, то тут було вжито найтяжчих заборон, які знайшли собі класичне сформулювання в указі 1876 року. Россійський уряд не робив українству найменших концесій ні на одному пункті громадського життя, так що українське громадянство, яке не мало школи і преси, обмежене до останньої степені в уживанні рідної мови в літературі, відрізане від можливости легального впливу на народні маси до самого останнього часу, не могло розвинути якийсь ширший рух. Живіщий і активніщий елемент української інтелігенції (переважно — молодіж) віддався революційній агітації й боротьбі; решта мусила займатись теоретичним угрунтованням своїх програмових тез, скріпленням й підготовленням запасу культурних сил, які б, коли б було можна, стали на чолі оновленого культурно-національного життя, одно слово, — мусила обмежуватись внутрішньою, органічною роботою. Політична воля прийшла для українського громадянства скоріще, ніж той процес закінчився і привів до вироблення більш-менш значних кадрів свідомої інтелігенції. Визвольний рух, який своєю елементарною силою змів те, що заважало культурно-національній роботі, висунув на порядок денний цілий ряд постулятів, які

---

[1]) «Украинскій Вѣстникъ», № 10, стр. 722.

ще рік-два тому назад здавались належними хіба до максімальних програм найкрайніщих партій. Щоб стати на чолі громадського руху на Вкраіні свідома українська інтелігенція, через свою малочисленність і надзвичайну фракційну розбитість, не могла й марити, ставши на перший план хіба там, де не було ніякої серьозної конкуренції. Але в українського суспільства не вистарчило сил (або відповідного вміння й енергії) для того, щоб використати громадський рух нате, щоб задоволити власні національні потреби і поширити ідеї культурно-національної автономії в ширших кругах своєї суспільности, а ні,—що так потрібно, вважаючи на наші відносини, — зазнайомити з українською справою россійське громадянство. Слабість і неактивність свідомих національно елементів українського суспільства привела до того, що з того здобутку, який випав на долю народів імперії, українцям вдалось заполучити мінімальну дозу. На початку 1906 року проф. М. Грушевський в своїй статі «З біжучої хвилі» мав повне право сконстатувати малозначність здобутків українства, коли порівняти з надіями, які покладали на переломову хвилю революції українці в Россії. «Ця диспропорція викликає у більше вражливих почуття якоїсь тяжкої неудачі. Життя йде бурною хвилею—і мов минає український нарід з його змаганнями до вибореня собі своїх національних прав. Так багато змінилося в порівнанню з тими обставинами, в яких жив він перед двома-трома роками, навіть перед роком, а так мало позитивного, конкретного принесли з собою ті зміни для нього. Переживши незвичайні завірюхи, нечувані страхи й живучи далі серед небувалої дезорганізації—він не може в своїх активах вказати нічого певного й по цей день». [1])

Одиноким конкретним здобутком українства в кінці 1905 року було придбання преси, а також можливости друкувати книжки українською мовою — на загальних підставах з книжками россійськими. На молоду українську пресу зразу по-

---

[1]) «Літературно-Науковий Вістник», кн. I, стр. 143.

кладалися великі надії, і українська інтелігенція, не обрахувавши своїх сил, не виробивши собі ясно плану, як і для кого видавати українські часописи, взялась засновувати органи не тільки по більших центрах, як от Київ, Харьків, Одеса, Катеринослав, Полтава, але й по меньших. Було помітно бажання видавати органи певних партійних напрямків, але більшість українських видань, що почали виходити з початку 1906 року, мусили скоро зникнути через нещасливі обставини, — як зверхні, — в формі конфіскат і заборон, так і внутрішні: недостача матеріяльних і літературних сил, непідготовленність й т. ин. Незабаром перестали виходити (здебільшого спиняючись на перших числах): одеські «Народня Справа» й «Вісти», катеринославські «Запоріжжя» й «Добра Порада», харьківська «Слобожанщина», а також і другі часописи, з великими симпатіями до українства: уманська «Народная Польза», чернигівська «Десна» та инші. Удержались і виходили в протязі усього 1906 року полтавський тижневик «Рідний Край» і київська щоденна газета «Громадська Думка»,—обидві почали виходити спочатку під прапором української демократично-радикальної партії; одначе партійний напрям був в них видержаний дуже слабо, собливо що-до «Громадської Думки», яка нарешті прийняла характер межипартійної поступової газети. Ще два-три роки перед тим, коли в повітрі стало чутно гомін грядущої полегкости для українського слова, в українських кругах почали носитися з проектами видавання часописей, і до уряду подавалися прохання про дозвіл на видання з ріжних місць,—і малося на увазі видавання інтелігентського органу, (зрештою, не покладаючи великих надій на прихильне відношення до прохань в урядових сферах, не дуже конкретно укладались плани українських часописей). Вже в 1905 році, коли розпочався рух щоб знищити заборону українського слова — всі ті петіції, заяви, листи до редакцій, кампанія в прихильних до нас россійських газетах—почали доходити голоси з села про потребу популярних українських газет. Одначе, коли явилась змога справдити давні укохані мрії про свою пресу то вибрано було середній шлях, — видання, які були б

по змозі доступні для ширших кругів громадянства, і разом з тим трактували б теми, інтересні для освіченого читача. І виявилось на ділі, що українська інтелігенція не здобула собі ні одного провідного органу, народні ж маси не здобули популярних газет, так потрібних для них в наші бурхливі часи. Одинока, дійсно популярна й доступна викладом і мовою тижнева газета, яка регулярно виходить досі й зуміла придбати собі сімпатії сільських читачів, заснована групою осіб, що стоять осторонь від українського національного руху; це — «Світова Зірниця» в Могилеві Подільському. Молодша генерація української інтелігенції, згуртована побіля кругів української соціял-демократії, з початком року почала видавати в Петербурзі політичний місячник «Вільна Україна», який в половині року перестав виходити, знемігшись у боротьбі з конфіскатами. Заслугою молодих публіцистів «Вільної України» було те, що вони порушили справу автономії України, угрунтованої на соціяльно-економічних потребах українських робочих мас, виясняючи національне питання в програмі й тактиці соціял-демократії. Слабшим місцем була полеміка з иншими українськими напрямками (головним робом—українськими радикалами), не викликана в дійсности життєвими практичними потребами, подіктована в значній мірі особистими рахунками. і яка врешті не вийшла на користь самому напрямку, який взявся обороняти автор тих полемічних статей—д. К. Н-ея. Була проба (в маї місяці) видавати ще й популярну агітаційну газету в Київі—«Боротьба», яку вели досить живо й інтересно, але й та проба швидко закінчилась через ту ж причину, через які полягла така велика сила поступових видань по всій Россії. Хотів бути органом української інтелігенції і заразом українською трибуною в Россії тижневик «Украинскій Вѣстникъ», видаваний (російською мовою), але про нього—нижче.

Зводячи все сказане про українську пресу, яка увійшла в життя з 1906 роком, треба признати, що її агітаційна й популярізаційна роль,—щоб пропагувати ідеї політичної й національної свідомости, не справдила тих надій, які покладалися було зразу, і причиною тому були в значній мірі обставини, які ле-

жали по-за межами доброї волі українського громадянства. А разом із тим не використали українці «волі слова» і для того, щоб поширити в народі брошурочну літературу, яка поясняє всі сторони політичних і соціяльно-економічних проблем, висунутих гарячими подіями біжучої хвилі, тимчасом як цілі хмари таких брошур в россійській мові було видано й поширено на українській території ріжними россійськими партіями й видавничими фірмами. Те що було видано українцями за 1906 рік, крапля в морі як порівняти з виданнями россійськими. Це не раз підкреслювалось і в українській пресі, як обяв грізної небезпеки помосковлення на цей раз не урядового, а громадського; але, очевидно й тут стали на перешкоді ті «обєктивні» причини, які не дали й українській пресі заняти відповідну їй ролю культурно-громадського чинника. Тільки з другої половини 1906 року починають зявлятись з більшою інтенсивністю популярні українські брошури, переважно шкільні підручники й науково-популярні книжки. Важним культурним зьявищем у житті України за 1906 рік треба признати вихід перекладу евангелія в серпні місяці. Переклад цей має за собою довгу історію. Аж до самих останніх часів вищі урядові й духовні сфери уперто не хотіли пускати українського перекладу евангелія, одповідаючи на кожне прохання, що це—«преждевременно», і треба було аж спеціяльного розгляду справи в раді міністрів, щоб розвязати її в прихильному дусі. Прінціпіяльний дозвіл дано весною 1905 року, але переклад (і то поки що тільки ев. од Матвія) зявився в літку 1906 року.

Культурно-просвітна діяльність українців мало-помалу зосередилась в цілому ряді товариств, названих за галицьким взірцем «Просвітами», які в протязі 1906 року позасновувалися по всіх видатніщих українських центрах, поки що не обєднавшись в один союз, а істнуючи цілком на самостійних основах. що, зрештою, поясняється перш усього умовами, на яких дозволяє наші «Просвіти» адміністрація. Почин в заснованню «Просвіти» подала одеська українська громада, яка заложила «Просвіту» ще в кінці 1905 року. Накресливши собі широкий план

культурно-просвітної діяльности через одкривання читалень, книгозбірень, видавання книжок та часописей, публічні відчити, реферати, концерти, засновування шкіл, добродійних закладів і т. ин., одеська «Просвіта» обмежилась ролею українського демократичного клубу, де досить часто відбуваються публічні відчити, концертні вечірки, придбала собі українську бібліотеку й читальню. Одеській «Просвіті» вдалось заінтересувати й притягти до себе українців з самих ріжних кругів населення космополітичної Одеси, немало допомагаючи цим розбуджувати й популярізувати український національний рух. При кінці 1906 року «Просвіта» в Одесі зазнала утиску з боку адміністрації, який ледве не повів до повного її закриття. В 1906 році позасновувано «Просвіти» в Камянці-Подільському (з філією в Могилеві), Київі, Катеринославі, Катеринодарі, Харькові й Чернигові. В Полтаві та Лубнях не дозволено відкрити «Просвіти» з такого мотиву: «маючи на увазі, що ті заходи, якими товариство хоче вливати на народ, вважаються у теперішні неспокійні часи дуже небезпечними, які можуть викликати непорядки, а ще до того Малороссія складає з себе частину однієї великої Россійської Держави і про розбуджування національної і політичної самосвідомости Малороссійського народу у цей час не може бути й розмови, Губернське присутствіе, на підставі л. А. § 6 ст. 24 Височайше стверджених тимчасових правил про спілки і союзи і визнаючи, що відкриття товариства «Просвіта» погрожувало б громадському спокою, постановило відмовити українському товариству «Просвіта» в регістрації.[1]) Кожна з цих «Просвіт» закреслює собі широке поле діяльности; неублагана ж дійсність зводить роботу просвітян до дуже скромних розмірів, так що про де-які «Просвіти» (напр. Харьківську й Катеринодарську) сливе нічого невідомо, що вони роблять, в чому виявляється їх «просвітна» діяльність. Найбільше заходів, щоб поширити освіту в народніх сільських масах, і з найбільшим,

[1]) «Рідний Край», ч. 37.

як порівняти, успіхом, вдалось зробити подільській «Просвіті», яка заснувала кілька сільських бібліотечок і розповсюдила чимало українських книжок. Київська «Просвіта», заснована в-літку, приступила до видавничої діяльности по широко-закресленому плану; в публічномо житті їй довелось обмежитися тільки урядженням концертів; ні відкрити бібліотеку та книгарню у власнім помешканню (до бібліотеки зібрано жертвами більш 2000 томів), ні одкривати читальні по селах, уряд не дозволив, не мотивуючи навіть нічим своєї заборони. Катеринославська «Просвіта» уряджувала реферати й концерти; чернигівська—заснована при самім кінці року, а тому огляду нашому підлягати не може. Як бачимо, наші молоді «Просвіти»; ставлячи собі метою—ширити науку й національну свідомість серед сільських мас, як найбільш безпорадних у своїй темноті, силою порядку річей, або точніще — дякуючи всьому комплексу умовин в теперішні наші часи—мусили, за незначним виїмком подільської «Просвіти», обмежити свій вплив кругами городської людности, досить нешироκими, мимоволі виступаючи тута в конкурованння з такими ж россійськими інстітуціями, далеко сильніщими, які глибоко пустили своє корння між людом. Проте не може бути сумніву, що з переміною теперішніх виїмково неспріяючих обставин, діяльність «просвіти» має розвинутись далеко ширше і захопити своїм впливом українське село. Тепер же вони мають чимале значіння в справі обєднання свідомої української інтеліґенції по городах і поширення національної свідомости серед помосковленої городської людности.

Вибори до Думи провадились на Україні під прапорами загально-россійських партій, і то це можна сказати тільки за міста, бо по селах сливе не було ніякої партійної агітації. Ліві партії ухилились від участи у виборах і пануюче значіння здобула партія «народньої свободи», з якою в де яких місцях—у Київі, Полтаві й Одесі увиходила в блок українська демократично-радикальна партія, що, за винятком Лубнів, не почувала себе остільки міцною, щоб виставити власних кандідатів. В Полтаві на виборах од міста в губернське зібрання виборщиків побідив

блок партій: народньої свободи (3 кандидати), української демократично-радикальної (2 канд.) і спілки рівноправности євреїв (1 канд.). Там же була розвинута найбільша українська виборча агітація. В Київі партія народньої свободи вступила в блок з українською дем.-рад. та польською й єврейською поступовими організаціями. Існував подібний блок і в Одесі. Та рішуче значіння на виборах мали не городські виборці, а сільські; селяне ж кермувались гаслом — не вибірати «панів», а своїх таки селян, найбільше малозаможних, які, на їх думку, краще могли б обороняти інтереси сільської людности, сами зазнавши всякого лиха та злиднів. Тільки для де яких популярних земських діячів, особливо для таких, про яких було відомо, що вони «потерпіли за правду», зроблено виїмок, і поруч з малоземельними селянами вибрано де кого з «панів» — П. Чижевського, Я. Гужовського І. Присецького, В. Шемета та ин. В полтавській та чернигівській губернії дрібні земельні власники—селяне та козаки мали таку чисельну перевагу, що їх уповажнені на повітових зїздах земельних власників були в більшому числі, ніж великі поміщики, мало не скрізь провели губернських виборців з поміж себе.

Инакше одбувалися вибори по великих містах, як Київ, Одеса, Харьків, Катеринослав, звідки посилали послів просто до Думи; де було розвинуто справжню, на европейську ногу агітацію, якій стала у великій послузі поступова преса. Партія народньої свободи вміло використала опозіційний настрій виборців і скрізь, за винятком Катеринослава, де поступові партії не прийшли до згоди і через те незначною більшістю пройшов у Думу реакціонер Способний, провела своїх кандідатів. В меньш значних українських городах партія народньої свободи теж мала перевагу, і під її прапором пройшли де які свідомі українці, з яких де хто (Ілля Шраг) належали й до українських організацій. Взагалі лівобережна й степова Україна—земські губернії дали контінгент дійсно поступових послів, інтелігентів і селян. Далеко гірше стояла справа на Волині й Поділлю. В першій, де не було ніякої партійної організації серед української людности не тільки по селах, але й у самому Житомірі, і тільки змагались між

собою три «національні» групи: польська, єврейська й російська, було вибрано 5 польських поміщиків, 7 малосвідомих селян і 1 священик-реакціонер. Характерно були обставлені вибори в Житомирі: селян-виборців замкнули в монастирі під доглядом чорносотенних ченців, не давали їм ніякої змоги мати зносини з рештою світу; тому й нема чого дивуватись результатам тих виборів. На Поділлю, де заходами адміністрації було позбавлено змоги брати участь у виборах і ставити свою кандідатуру найбільш популярних серед селян інтелігентів (наприклад, українського діяча, лікаря Блонського), до Думи було вибрано 12 самих звичайних селян, з них двоє навіть неписьменних, і тільки одного інтелігента.

Результати виборів виглядали так: 8 українських губерній: Київська, Полтавська, Чернігівська, Харьківська, Катеринославська, Херсонська, Волинська й Подільська), вислали до Думи 95 послів, з них 63 українців, 22 россіян або зроссійщених, 5 поляків, 4 євреїв і 1 німець-колоніст. Що до соціяльного становища послів— українців, то переважну масу їх складали селяне (40 чоловіка), робітники—8 чоловіка; кілька було інтелігентів—свідомих українців. Як уже ми зазначували, підчас виборчів не виставлялося національної української програми, за досить незначним виїмком трьох міст, де українці офіціяльно приступили до блоків з конституційними демократами. Результати виборів, коли виявилось, що серед українських послів окрім інтелігентів є й свідомі національно селяне, були досить несподівані для українського громадянства. Це спонукало українську демократично-радикальну партію скликати вже перед самим одкриттям Думи зїзд делегатів партійних організацій при участі де кого з обібраних послів для того, щоб обміркувати політичний момент й виробити наказ або інструкцію членам Думи-українцям. Зїзд відбувся 17—18 квітня. На ньому було постановлено перш за все звернутися до петербургських українців, які до того часу зорганізували український політичний клуб, щоб вони допомогли українським послам зорієнтуватися в політичних течіях представлених в Думі і увійшли в зносини з представниками инших недержавних народів, поро-

зумівшись з бюро спілки представників тих народів, до якої увіходили ще з 1905 року й українці. Потім було вироблено наказ, куди увійшла скорочена програма демократично-радикальної української партії. Далі в наказі поставлено: «Члени Думи українці мають скласти свій парламентський клуб; в йому обмірковувати ріжні справи: мають погодитись з иншими демократичними, особливо національними групами, і вести боротьбу в інтересах українського народу; коли обговорюватимуться основні закони, вони мусять в перву чергу вимагати автономії України; мають давати звідомлення перед виборцями і перед суспільством про свою діяльність. Члени Думи мають право сподіватися не тільки моральної, а й матеріяльної помочі від українських організацій, в справах і інтересах українського народу» [1]). На зїзді опріч того постановлено на чергу справу про те, щоб скласти статут української автономії, для чого між иншим ухвалено звернутись до вчених на Україні й в Галичині за допомогою; вироблено цілий ряд директив культурно-національної роботи.

Не знати напевно, чи мала вплив ця постанова, чи просто з ініціятиви інтелігентних послів-українців, але з перших же днів парламентської сесії було засновано клуб українських послів, до якого зразу прилучилося біля 40 послів. На чолі клубу стали посли: Ілля Шраг (з Чернигівщини), В. Шемет та П. Чижевський (обоє з Полтавщини) і відомий український історик і археолог М. Біляшевський (з Київщини). До клубу записався ряд послів інтелігентів з української території, які, належачи до загально-россійських поступових партій, почували обовязок увійти до українського клубу, яко представники українських країв, — харківський посол М. Ковалевський, полтавський Прісецький, київській А. Вязлов, Є. Шольц і барон Ф. Штейнгель, чернигівський — А. Свечін та ин. Решту складали селяне, серед яких особливо визначались своєю інтелігентністю, розумінням політичної й соціяльної ситуації і національною українською свідомістю:

---

[1]) «Рідний Край» ч. 17.

Ів. Тарасенко, А. Грабовецький, Г. Зубченко, М. Онацький і С. Таран. Вістка, рознесена телеграфом по Україні про заснування українського парламентського клубу, зробила глибоке враження в усіх освічених кругах українского громадянства. Відгуком того явились численні привітання до українських послів, які почали надсилатись з ріжних міст України й Галичини. Заснування українського парламентського клубу збудило надії українського громадянства, що буде порушено, а по змозі й розвязано наболілі питання національного життя України, а також і боронено інтереси українського народу в сфері політичній і соціяльно-економічній. «Громадська Думка» в передовій статі, присвяченій українському посольскому клубові, писала:

«Подія ця надзвичайної ваги. Становище недержавних націй в Россії таке тяжке, а потреби їх так занедбані, що, цілком натурально, заступники тих націй мусять гуртом свої потреби поставити і спільними силами їх обороняти. Становище українського народу де-якими сторонами ще тяжче за инших, потреби його ще більш занедбано і через те ми не раз говорили вже, що найперша повинність українських послів — згуртуватися в окремий парламентський гурт, щоб домагатися національних прав українському народові, ідучи в загальних питаннях поруч з демократичними елементами Думи, хоч не зливаючись з їми цілком. То були поки що сподівання й надії, але тепер вони стали вже фактом...

Те, з кого саме складатиметься українська група в Думі, показує, що вона не може бути цілком одностайна з партійного погляду: де-хто пройшов у Думу під прапоромъ к.-д. россійської партії, більшість—як безпартійні. Безперечно, що найбільше там буде людей, які або цілком приймають программу української демократично-радікальної партії, або нахиляються до неї. Все ж таки, на першій порі треба буде й тій більшости зважати на погляди останніх членів, безпартійних або належних до инших партій. Це значить—в питаннях національних вона буде виступати одностайно, в инших же можливі будуть де-які одміни в думках та поглядах, хоч безперечно всі на поступово-демократичній основі... Програма демократично-радикальної партії й може

бути тією основою, на якій збудується така парламентська партія, бо програма та, охоплюючи широко інтереси трудящих людей, разом щиро демократична і національна, і через те може зібрати під своїм прапором усі щиро демократичні українські елементи, а разом привабити й тих, що досі виступали під чужими прапорами» [1]).

Український посольский клуб не справдив тих надій, які на нього покладалися підгрітим в своїх сподіванках українським громадянством, хоча для популярізації украінскої ідеї він безперечно зробив чимало. Причини того переважно були заховані в самій групі, в її ріжноманітному складі, де з одного боку були члени, які вступали до клубу з чисто формальних причин і всіми своїми сімпатіями й de facto належали до партій загально-россійських, з другого—маса селян, які до свого приїзду до Петербурга й слова не чули про якесь українське питання, про спеціально українські постулати; гурток інтелігентних українських послів був дуже нечисленний і виявив себе занадто малосилим, щоб скласти міцну українську групу; дотого його члепі самі не выробили собі ясно програми національної української політики, ані підстав української автономії, опертої на реальних потребах нашого народу, ані навіть детально розробленого плану культурно-національних реформ, от хоч би в шкільній справі. Все те довелось виробляти вже підчас сесії, серед виру захоплюючих усю увагу надій, серед чергової парламентської роботи. До запомоги українським послам став петербургський український клуб, який спільно з парламентською групою уряджував публічні засідання, на яких обмірковувались усякі біжучі справі думської політики, уділяючи найбільше уваги аграрному питанню, і де велись гарячі дебати між представниками радикального напрямку і українськими соціял-демократами, що лучилися біля свого петербурґського органу «Вільна Україна», і які немало допомогли тому, щоб скоіти разгордіяш і спинити розвиток українського парламент-

[1]) „Гром. Думка“, ч. 99.

ського клубу, виступаючи з метою «прояснити класове самопізнання» послів-селян і запомогти діференціації серед членів клубу відповідно до їх класового становища.

З ініціятиви де-кого з членів українського політичного клубу в Петербурзі рівночасно з одкриттям Думи — в маї розпочато видання політичного тижневика россійською мовою «Украинскій Вѣстникъ», при участи солідних наукових і публіцістичних сил не тільки українських (як з Россії, так і з Галичини), але й де-кого з россійських (пр. Бодуен-де-Куртене, пр. Овсяніко-Куліковський, М. Туган-Барановський та ин.). Журнал цей мав служити поширенню ідеї українства як в найширших кругах россійського громадянства, знайомлючи його з українськими політичними, культурно-національними дезідератами й економічними потребами,—одно слово, стати «українською трибуною в Россії». При тім мав він служити почасти й органом українського парламентського клубу підчас думської сесії. Близьку участь у журналі брав з початку проф. М. Грушевський, який спеціяльно за-для цього прибув зі Львова. «Украинскій Вѣстникъ», якого вийшло всього 14 книжок, дав ряд дуже цінних статей на біжучі теми українського питання, історично-філософських—для угрунтування національних наших постулятів і чимало статей інформаційного характеру про теперішнє, а почасти й минуле громадське життя на Україні. Своє завдання супроти українського парламентського клубу сповняв «Украинскій Вѣстникъ», містячи огляди його діяльности в Думі і промови й статі послів.

Ми вже згадували, що діяльність української парламентської групи в Думі не виправдала надій, що на неї покладали, і почасти вказали ті причини—переважно внутрішні—які привели до того. Серед причин мізвої діяльности українського парламентського клубу, окрім механічности в поєднанню його членів та невиробленности своїх особистих, виразно відокремлених з посеред инших парламентських груп постулятів, що можна вважати причинами «внутрішніми», вплинули ще й инші фактори, а то власне звязок з парламентським «союзом автономістів», який ско-

ро зробивсь непопулярним через антідемократичність його польських членів, котрі із согроге вступили до союзу і надавали тон його діяльности. Вплив українських соціял-демократів, які нарешті агітували за те, щоб заснувати спеціяльну українську «трудову» групу, привів до того, що й справді де-які члени групи, знеохочені малою інтенсівністю діяльности укр. парл. клубу й повною відсутністю якого небудь впливу його на загальну політику в Думі, почали гадати про якесь відокремлення. Знов таки, після подорожі посла Чижевського до Полтави, де було зібрання виборців з демократично-радикальної української партії, звідти подано було директиву заснування в парламенті партійної фракції, до якої мали б прилучитись українські посли організовані в партії к. д.; та й саме життя виразно вказувало на потребу перетворення українського парламентського клубу в якусь партійну організацію, з певною програмою — бодай що-до найголовніщих справ—аграрної, автономії і т. д. Розігнання Думи 9 липня спинило життя й її української групи. Оглядаючись на те, що було зроблено в Думі українською групою, яко певною організацією, крім ініціятиви до поданої від імени трудової групи заяви про потребу скасування закону 26 квітня проти страйків сільсько-господарських робітників, відомого під назвою «Проэкта правилъ противъ возникновенія стачекъ среди сельскихъ рабочихъ», не можна вказати нічого. Приватно виступало з промовами й брало участь у всяких парламентських комісіях чимало українських послів. На першому плані треба поставити участь українських послів у дискусіях над аграрною справою і у виробленню ріжних проектів, які торкалися її. З боку наших послів було переведено грунтовну критику законопроекта, виробленого аграрною комісією, відомого під назвою «Записки 44-хъ», який містив в собі проект часткової націоналізації землі. Проект, висунутий трудовою групою, який ставив на черзі не якунебудь реформу володіння землею, але утворення нового соціяльного ладу, зустрів прихильну оцінку в промовах тільки трьох українських послів, одного інтелігента і двох селян. Особливий інтерес, і можна сказати ефект, викликали в Думі промови по-

слів-селян Зубченка, Грабовецького й Онацького, радикальні своїм змістом і характерні, оригінальні присутнім українцеві лаконізмом й гумором—по формі, але якогось конкретного значіння при обсуджування земельного питання вони не мали. Після замкнення Таврійського палацу посли розїхались. Для розвитку української ідеї двохмісячне істнування парламентського клубу відограло роль школи на будучі часи і виявило чисто демонстраційне значіння. Навіть текст декларації до українського народу в справі автономії, від імени парламентської фракції, зложений при запомозі наукових українських сил, залишився під «спудом».

Вістку про роспущення Думи, в супереч всяким надіям, сподіванкам і страхам, українська людність зустріла спокійно. Сподівання величезних селянських розрухів, грандіозних страйків не справдилось. Великий народній організм після страшних подій другої половини 1905 і первої половини 1906 року здававсь наче знесиленим. Українське громадянство, яке нагло було відрізане од «високої політики» і перед його очима розгорнуто знову всю непідмальовану дійсність, яку було заволік на де який час туман думських «ілюзій», з осени взялося до культурно-національної роботи, без якої, як справедливо зауважує проф. М. Грушевський, неможлива чисто політична національна робота—«без добре поставленої преси, популярних видань, інформаційних публікацій і організованого, систематичного знайомлення своїх і чужих з нашими змаганнями й завданнями неможлива чисто політична агітація, неможливий успіх ні в організації, ні в здійсненню своїх постулятів».[1])

Кінець літа фатально випав для української преси: було закрито після ревізії й арешту кількох співробітників «Громадську Думку», перестала виходити «Вільна Україна», «Украинскій Вѣстникъ», навіть одинока гумористична українська часопись, що виходила в Київі — «Шершень» і спеціяльно-бджолярська «Укра-

[1]) «З біжучої хвилі», Літ.-Наук. Вістник, кн. VIII, ст. 334.

інське Бжільництво». Після місячної перерви замість «Громадської Думки» почала виходити «Рада», в такому самому на пів популярному дусі, що й «Гром. Думка».

З осени стала жвавійша кампанія за національзацію української школи, яку вели й раніще в український пресі, а почасти навіть і серед самого громадянства (відгуком чого бували й приговори сільських сходів ще при кінці 1905 року). З початком академічного року, коли після мало не двохлітнього антракту знов зїхалась шкільна молодь до університетських міст, оживився серед неї український рух. У Київі розпочався рух за заснування українських кафедр в університеті. Ініціятива була подана студентською збіркою в Одесі ще в кінці 1905 року, та ще порушено справу українських кафедр в петіціях від інтелігенції, поданих з Чернигова, Харькова й Полтави до рад київського й харьковського університетів, але більш уваги звернула на себе і зацікавила широкі круги громадянства постанова студентської збірки в київському університеті 16 жовтня. На цій збірці було постановлено домагатись чотирьох кафедр з українознавства в київському університеті з українською викладовою мовою: мови, історії, літератури й права (з досліджуванням економічних відносин на Україні). На збірці було обібрано комісію, яка зложила мотивовану заяву, яку за підписом по-над 1400 студентів було подано до професорської ради університету. Одночасно було подано таку ж заяву, за підписом біля 500 студенток, до ради київських вищих жіночих курсів. Ці самі по собі акти — чисто демонстраційного характеру, бо наперед можна було зміркувати, що професорська корпорація київського університету, в більшости своїй ворожа до всього українського, віднесеться до бажань молоді негативно, вони викликали надзвичайний інтерес серед українського суспільства; до редакції «Ради» почали прибувати з ріжних місць України і навіть з-по-за її меж, де тільки живуть українці більшими колоніями, колективні листи з виразом найвищої сімпатії і спочування справі здобуття українських кафедр, а також з визнанням негайної потреби національзації усієї школи на Вкраїні — од нижчої аж до вищої. В першій лінії пішли листи від шкіль-

ної молоді середніх, а далі й вищих та навіть і нижчих народніх шкіл. Здається, не зосталось на українській території такої середньої школи, звідки б не було надіслано колективного привітання, иноді за сотнями підписів. Учні й учениці гімназій, реальних шкіл, семінарій, епархіальних жіночих шкіл, учительських інститутів та семінарій, хліборобських, фельдшерських, промислових, художественних та инших шкіл виявляли надзвичайний ентузіязм з приводу порушення справи українських кафедр, зазначаючи вагу їх, яко могутнього культурно-національного чинника. Це показало, що у нас за останні часи скрізь вже есть своя національно-свідома молодь, яка пильно прислухається до проявів життя рідного краю і дорожить усим, що може бути записане па його актів у культурно-національній сфері. Окрім листів від молоді йшли (і досі йдуть) десятки листів від гуртів людей найріжнородніщих станів і професій: вчителів, служащих по ріжних урядових та приватних інституціях, театральних дружин, робітників, приказчиків, салдатів, селян, просто від громадянства города або містечка. З самих далеких кутків россійської держави приходили листи від колоній українців, що свідчить про те, як значно зросла українська свідомість за останні роки; з цих листів виявився sui generis смотр силам свідомого українського громадянства і показався чималий поступ в поширенню й зміцненню українства, яке тільки тепер почало виходити з меж вузького кружковства і ставати справді широким національним рухом. Українська преса в Россії, представниками якої були в кінці року тільки «Рада», «Рідний Край» і київський місячник «Нова Громада», щиро підтримувала постуляти українських кафедр. В ряді статей було доведено величезну вагу заснування таких кафедр для розвитку української національної культури, вказувались і практичні шляхи, як впровадити в життя ці кафедри; найбільш серьозне питання, яке виникало тута —чи є відповідні наукові сили для читання університетських викладів українською мовою—розвязувалось в тому напрямі, що такі сили є зараз, почасті в Россії, а найбільш в Галичині; те саме практичне розвязання питання про вчені «сили» було зазначене і в заяві київських студентів.

Та проте конкретних здобутків рух в справі українських кафедр для київського університету не приніс ніяких. Ще навіть не було офіціяльної відповіді професорської ради, а вже можна було її заздалегідь вгадати, судячи по тій розмові, яку мав ректор київського університету з членами студентської комісії, що подала йому заяву. Ректор став на тій точці погляду, що київський університет—«загально-державна інституція», утримувана коштом россійського уряду, має обслужувати передовсім державні потреби, а тому не можна допустити в мурах університету читання викладів якоюсь иншою мовою крім россійської. Як бачимо, думки д. Цітовича не заходять далі «казначейства», з якого видаються па університет гроші, і він не може догадатися, що ніякі просвітні й инші інституції не стоять урядовим коштом, а завсігди народніми грішми, і вкраїнський народ, даючи гроші на київський університет, у всякому разі має право на українські кафедри в йому. Таке успособлення хода думок д. Цітовича належить більшости його колег—професорів, через що, як оповіщено було цими днями в часописях, справа українських кафедр у київському університеті відкинута і може прийти до бажаного нам кінця хіба тоді, як переміняться паролі «зверху», або переміниться склад самої теперішньої професорської корпорації.

Більш щасливу долю стріла справа українських університетських викладів у Харькові, де проф. М. Сумцов заявив на засіданні історично-філологичного факультету про свій намір прочитати в 1906—907 академічному році курс історії української народньої словесности українською мовою; крім того проф. М. Халанський заявив, що з нового семестру він читатиме вкраїнську діалектологію. Нарешті сам історично-філологичний факультет вдався до міністерства освіти з проханням, щоб у харьківському університеті було заведено дві українські кафедри: історії й літератури. Прінціпіяльно факультет висловився за українську викладову мову, і тільки в тому разі, коли не знайдеться лекторів, що могли б читати лекції по українськи, вони читатимуться мовою россійською. Але мабуть скоріш усього дочекається наше громадянство українских кафедр не на території України, а в

Петербурзі, де т. зв. Вільний університет (б. курси Лесгафта) згодився, щоб засновано було кафедри української історії, мови й літератури і вдався з запросинами на ці кафедри до де кого з відомих наших учених. Проломити кригу урядового страху перед українською мовою в школі таки дуже тяжко, хоч останні місяці минулого року принесли нам дві новини, які мають величезне симптоматичне значіння окрім своєї й практичної ваги.

Ми маємо на увазі перш усього дозвіл від міністерства просвіти на викладання науки української мови у трьох приватних гімназіях — двох у Одесі, одної в Камянці-Подільському. Ще влітку міністерство одмовило в проханню тої самої подільської гімназії (д-ки Славутинської); ще недавно знову підтверджено заборону вчити по-українськи в школі імени Котляревського в Полтаві, збудованій коштом земства; ще недавно уважалась дикою сама думка про те, щоб «малороссійское нарѣчіе» могло переступити поріг якої-небудь школи...—і ось те саме «нарѣчіе» викладатиметься в гімназіях. Досі українська мова вживалась при викладах (і то це одвойовано всього рік-два тому) у музично-драматичній школі М. Лисенка у Київі та в художественій школі В. Розвадовського в Камянці. Перспектива заведення науки української, зразу нехай поки що по приватних школах, мусить дати величезний плюс в справі націоналізації нашої помосковленої інтелігенції і привернення українському народові його найбільшої надії—молодого покоління інтелігентних діячів.

Та коли міністерство просвіти зробило уступку що до української мови в гімназіях, то на своїй позиції — недопущення української мови до народніх шкіл—воно стоїть ще твердо, хоч та твердість теж не сьогодні-завтра мусить помякшати, що видно з тої звістки, яку подали газети в початку грудня: «Міністерство народньої просвіти повідомило видавця українських книжок д. Череповського, що вчений комітет мін. нар. просв., розглянувши книгу надіслану до комітету, під назвою «Граматка», український буквар д. Норця, зробив постанову, яку затвердив товариш міністра народньої просвіти, щоб одхилити прохання д. Череповського про допущення цієї книги до тих народніх шкіл в

українських губерніях, де діти вступаючи до школи, не добре розуміють московську мову. Постанову цю мотивовано тим, що заведення української науки по школах не відповідає складу предметів шкільної науки, зазначеному в законі (ст. 3. 479 св. зак., тома XI ч. 1). Та проте міністерство, висловлюючись проти заведення по народніх школах на Україні науки вкраінської грамоти, признало цілком можливим допустити, щоб вчителі народніх шкіл вживали українську мову, яко запомоговий спосіб для пояснення науки на першій порі. Міністерство дало вже наказ, що до цього». [1]) Коли зважити, що недавні ще ті часи, коли вчителів проганяли з посади за одне-однісіньке українське слово, сказане перед школярами, за пару українських (цензурних!) книжок, знайдених на столі у вчителя [2]); коли сістематично не пускали до шкільних бібліотек ані єдиної української книги і не дозволяли й не дозволяють аж до останнього року вчити по українськи хоч у тих школах, які засновано в память якогось українського письменника, то цей останній наказ міністерства про допущення пояснень українською мовою по школах можна вважати значним кроком в справі наближення школи на Вкраіні до дійсно-педагогичного типу національних шкіл. «Рада» мала слушність сказати: «як не як,—а початок в справі украінізації народньої школи зроблено: міністерство здвигнулось з своєї прінціпіяльної точки в своєму погляді на украінську мову в народній школі, пійшовши в цьому проти думки комітету міністрів, який не далі як в августі минулого року признав, що немає потреби заводити «малороссійское нарѣчіе» по школах в українських губерніях». [3]) Можна гадати, що в ділі фактичного запроводження української мови до шкіл може стати в пригоді «всеукраінська учительська спілка», яка зорганізовалась весною 1906 року і прилучилась до спілки шкільно-на-

---

[1]) «Рада» ч. 70.

[2]) Докладно про це у Драгоманова «Народні школи на Вкраіні», Ж., 1877, ст. 27, 59 та ин.

[3]) «Рада», ч. 70.

ціональних організацій при «Всероссійскомъ союзѣ учителей и дѣятелей по народному образованію». На зїзді цих організацій, що відбувся у Фінляндії 4—6 червня, при участи, між иншим, 4 делегатів від українців, розроблялись питання чисто організаційного характеру (в основу еднання національних учительських спілок положено автономно-федеративний прінціп), і що до заведення народних мов до шкіл, прийнято самі теоретичні тезіси, наприклад: «для педагогики не істнує ніякої обовязкової державної, церковної або «класичної» мови... викладова мова кожної школи вибірається така, якої захоче людність... кожна національна меньшість має право на школу з своєю власною викладовою мовою» і т. д. [1]) Далі організаційної роботи «всеукраїнська спілка вчителів» не пішла, а урядові репресії, які впали на неї, зробили неможливим і цей бік її діяльности.

Як уже зазначено вище, розвиток національної свідомости серед шкільної молоді, який виявився з нагоди піднесення постуляту українських кафедр в університеті, дав себе відчути серед українського студенства, не тільки на території України, але й по ріжних вищих школах більших центрів Россії, особливо Петербурга. Гаряче реагуючи на всяке запитання, яке торкається життя рідного народу, йдучи попереду громадянства в своїх суспільно-політичних ідеалах, українське студенство, більшість якого по напряму йде за українською соціал-демократією, в минулім осіннім семестрі академічного року з особливим інтересом віддалось розясненню постуляту автономії України. По ріжних вищих школах як Петербурга, так і Київа відбувся ряд збірок, де читалися реферати про автономію України і велись діскусії на цю тему, здебільшого — суперечки з заступниками централізаторського й антінаціонального напрямку в соціал-демократії, виразником якого в українському суспільстві являється «Спілка», що входить яко складова частина до российської соціал-демократичної партії. Відгук зацікавлення студентства справою української

---

[1]) «Народний Учитель», Кишинев, чч. 7—8.

автономії, з погляду інтересів робочих мас, дійшов і до української преси, і київська «Рада» в передовій статі високо оцінила інтерес нашої молоді до питання автономії, зазначуючи, що той інтерес «свідчить про те, що справа автономії України стає на чергу, що живі сили української нації відчувають потребу в практичному розвязанню національного питання і змагаються з свого боку поставити його на певний міцний грунт... той інтерес є обективним свідоцтвом інтересу до неї (автономії України) і цілої української нації, органічною частиною якої являється українське студенство».[1])

Такий інтерес до життя рідного краю виявляє „молодь". Що-до батьків, то їх за остані місяці минулого року не було чутно там, де велась боротьба, де почали готуватись до виборів. В 1907-ий рік українське громадянство въ Россії входить так само мало зорганізоване і обеднане, як і на вступі 1906 року, — поступу ніякого не помітно. Коли його енергія вся пішла на органічну роботу—внутрішню організацію на місцях, пропаганду своєї идеї, витворення преси й літератури, організацію «Просвіт», то це ще може здержати од песімістичних гадок; коли ж це є тільки доказом класичної нездібности українців до єднання на полі громадської роботи, сумним testimonium paupertatis в ділі розбудження національної свідомости, то тут насувається не одна песімістична думка, бодай що до найблизших перспектів у житті нашого народу...

Щоб докінчити огляд громадського життя на Україні за 1906 рік, такого бідного на факти з національного руху, треба згадати де-які обьяви культурно-національної еволюції, які сталися у грудні минулого року. Треба згадати за два ювилеї, які святкувало наше громадянство у Київі: ювилей 45-літньої наукової і громадської діяльности Вол. Антоновича і 25-літньої літературно-суспільної діяльности Бориса Грінченка. Ювилей професора В. Антоновича святковано не прилюдно, а в хаті у ювi-

[1]) «Рада», ч. 74.

лята: піднесено чимало адрес й привітаннів, місцеві газети—українська, польська („Swit") і россійські—присвятили ювилятові статі. Більш голосно святковано 20 грудня ювилей Б. Грінченка—концертом у Народній Авдіторії, на якому було прочитано й реферат про літературну діяльність ювилята. Про те дійсне святкування ювилею—з читанням привітів—відсунуто з де-яких причин на січень 1907 року. Через те може, а також і з огляду на невигідний час перед святами, святкування ювилею відбулось досить скромно, без особливих маніфестацій національного характеру, як це увійшло у звичай під час святкування українських літературних ювилеїв за останні роки (Котляревського, Лисенка, Левицького). Заговоривши про ювилеї, слід згадати, що в 1906 році дано від уряду дозвіл на поставлення монументу Шевченкові у Київі. Обрано й спеціяльну комісію від київської городської думи, яка має завідувати справою й відшукати відповідне місце для монументу. Одначе справа монументу Шевченкові не викликала такого зацікавлення серед громадянства, як можна було сподіватись, що цілком пояснюється трівожним моментом, який переживає зараз Україна, коли на порядку деннім стоять найбільш невідкладні питання чисто практичного характера. Відчувається й брак доброї організації справи збірання складок на монумент, про які ширшим кругам громадянства й досі нічого невідомо. До новин на полі культурно-національному з кінцем 1906 року треба залічити й заснування в Київі «Українського Наукового Товариства», на чолі якого стали проф. В. Антонович, проф. І. Лучіцький, Н. Житецький, В. Науменко т. ин.

Кінець року приніс зміни в українській пресі, які мають звязок з новим курсом української національної політики. Це—перенесення зі Львова до Київа «Літературно-Наукового Вістника» і реформа що-денної «Ради» в тому напрямку, щоб надати їй всеукраїнський та інтелігентський характер. Реформи ці відбулись під гаслом потреби тіснішого звязку України з Галичиною в інтересах зміцнення українського національного організму й усунення шкідливих проявів місцевого сепаратизму, який почав був прокидатись і який в будучині міг би загрожувати перспек-

тивою такого порізнення, яке повставало, наприклад, між сербами й хорватами. Гасло до такого нового зеднання під прапором всеукраїнських інтересів було подано зі Львова проф. М. Грушевським, який приїхав і сам, щоб на місці в Київі покласти основу тіснішого духовного зеднання обох частин української землі. Перший поклик до «нового курсу» в нашій національній політиці було подано на сторінках «Літерат.-Науков. Вістника» в статі пр. Грушевського, передрукованій потім «Радою» в Київі і «Ділом» у Львові. Змалювавши всю шкідливість як галицького, так і українського сепаратизму, яко наслідку того становища річей, коли

> „ріжні части великої української землі в своїм історичнім житті ішли ріжними дорогами, під впливами ріжних чужих народів, культур, правительственних сістем, відмінних економічних і суспільно-політичних обставин, і при слабім розвою національного життя, національної культури вони слабо відчували свою національну єдність, мало вносили в спільну культурно-національну скарбницю й пасивно піддавалися чужим впливам“,

пр. Грушевський уважає потрібним

> „вийти з цього розбиття й занепаду, який в дальшім розвою грозить нам повною національною смертию. Українці мусять всю енергію вложити в те, аби відогріти національне почуття, і з ним—почуття національної спільности, солідарности у ріжних частин українського народа, та сконцентрувати, можливо систематично й пляново, національні сили тих ріжних частин на спільній національній роботі, яку нам висувають біжучі події на денний порядок. Инакше мертвіє, слабне й відпадає не тільки та частина, якої звязь з цілостию порушена, ослаблена. Слабне також і цілість, всеукраїнський організм, через зменьшення тих сил, якими може він розпоряджати для загально-національних цілей, і через дальше степенування розкладової енергії... Постійним культурним і національним центром всеукраїнським може бути тільки історичний центр—Київ, всі инші могли бути тільки епізодами. Допомогти концентрації культурної роботи в тім цен-

трі—це обовязок всіх частей української землі, в тім і Галичини» [1]).

Проби духовного сполучення австрійської и россійської України в цілях більш успішної культурно-національної роботи роблено вже не раз у нашій історії, тільки все на галицькім грунті, хоча завжди з ініціятиви українців наддніпрянських (Драгоманов, Куліш, Кониський); і це зрозуміло, бо умовини політичного життя в Россії не давали досі місця ні для яких таких одвертих «консолідацій». З упадком поліційно-бюрократичного абсолютизму в Россії перенесення ваги українського національного руху до його природного центра—Київа мусило само собою стати на черзі. І тепер коли на наших очах ставляться перші кроки тої всеукраїнської політики в Київі, може висунутись тільки одне питання: чи вже наспів до того час, чи органічна робота на грунті у нас переведена вже до такої степені і чи національна енергія досягла до такої потенціальної міри, щоб дати нам змогу братись до «вищої» політики... Одповідь на це мусить дати найближча будучність. Коли діячам того руху вдалось, як кажуть, вхопити момент і використати всі його обставини, тоді справді 1906 рік запишеться в історії нашого народу яко рік нової ери його національного життя.

Д. Дорошенко.

---

[1]) «Літературно-Науковий Вістник», кн. XII, ст. 492—93.

Товариство „Просвіта“ в Одесі.

Рік життя і діяльности Одеського українського товариства «Просвіта» минув. Напевне виділ незабаром видасть більш широкі відомости, а поки що подамо свій огляд історії і діяльности цього першого на Вкраїні культурно-просвітнього товариства.

Пекуча потреба одеських українців в заспуванні своєї національної культурно-просвітньої інституції, де можна було б задовольнити свою потребу в українознавстві, вживати рідне слово і розвивати національну свідомість, гостро визначилась в 1903 році, після свят століття нової української літератури і відкриття памятника Котляревському.

Величезний зїзд в Полтаві українців з ріжних країв, образлива заборона вживати на святі українського слова українську мову, сила оповісток про свято в часописях, статьї про Котляревського, як національного письменника в історичній перспективі, широко оголошені свідомости про знищення української культури та про утиски рідного слова й літератури, що так свіжо та яскряво були підкреслені новим фактом, заборони читати на святі привітання на українській мові, нарешті розголошені тими, хто приїздив на свята, оповістки про все, чому вони сами були свідками—все отце зробило всюди й на всіх велике враження, розбуркало національний дух, підвисило почуття національної чести й чемности, навернуло увагу на порівняння колишнього стану українського народа з нинішнім і підняло рух

в широких колах суспільства. З цього моменту інтерес до свого рідного ожив, став рости і вимагати задоволення.

Не поминула ця живуща та сцілюща історична течія національного відродження і Одеси. Тим, коли в городській авдіторії читалася лекція про Котляревського, то зібралось звиш 3000 душ, а позаяк аудіторія вміщає тілько до 2000 душ, то лекцію довелося повторити і знову при наповненій авдіторії. Прохали прочитати лекцію ще в третє, на Слобідці, та лектор не мав змоги. Разом з тим всі твори Котляревського, які знайшлися в Одесі, були роспродані книгарнями в 2 — 3 дні.

Після цього Одеські українці взяли гарячу участь в святкуваннях ювилеїв Лисенка та Левіцького. Коли в комісії Кобеко розглядалася справа про письменство, вони обернулися туди з прохапням, щоб і од їх було покликано на раду депутата, аби справа української літератури не була одсунута геть, покинута, забута; вони подали в міністерство умотивовану записку про потреби української культури, слова й літератури.

Тим часом розвинувся й виріс визвольничий рух 1905 року, який широким махом захопив і національні поривання та бажання пригнічених та скривжених народів. Захопив він і Одеських українців, та на цей раз уже рішучо й твердо. Раніще нікому не відомі люде ріжних літ, станів і верств, починаючи з чорноробочих і кінчаючи купцями, чиновниками та поміщиками, стали навідуватися до тих, кого вважали свідомими українцями, і прохати порад та вказівок, що до української літератури, історії і взагалі українознавства. Вони ж перші навели на думку заснувати в Одесі культурно-просвітне товариство і вкрити такими товариствами всю Україну, давши їм назвисько «Просвіти», на зразок таких точнісінько т-ств в Галичині. Після цього на швидку в Сентябрі було складено і подано градоначальникові на ствердження статут «Просвіти», на підставі циркуляру 26 Апріля 1905 року. Аж ось вийшов і Маніфест 17 Октября, після якого український рух в Одесі збільшився й поширився.

Нова адміністрація в Одесі вороже не ставилася до українства, і швидко можна було б мати ствержений статут «Просвіти», коли б не суперечки межи самими українцями. По циркуляру 26 Апріля 1905 р. кожен градоначальник міг ствердити статут тілько на діяльність т-ства в межах свого градоначальства. Юристи завважували це і радили не гаятись, а поспішати, та більшість сперечалася, хотіла зараз же роскинути свою діяльність ширше—одні на всю Херсонщину, а другі навіть на всю Україну, і для цього вимагали в статуті установити право заводить всюди свої відділи, а були й такі, що хотіли надати т-ву ще й політичний характер. Градоначальник ствердити такий статут не мав права і сповістив, що статут буде стверженo тілько після змін і додатків, відповідних циркулярам. І от знову почалися гострі суперечки—і справа загальмувалася. Одні, разом з юристами, казали ствердити статут, як ставила адміністрація, аби скористуватися добрим моментом і швидче розпочать роботу, а далі вже завести хлопоти хоч і про поширення прав т-ва. Другі ж затялися, щоб такого статуту не приймать, а повести свою справу на підставі «явочного порядку». На великий жаль багацько тоді уявляло собі той «порядок» так, ніби то всяку заборону адміністрації можна обійти й одсунуть тим «порядком» геть, а свого таки досягти. «Явочний порядок» вважали після маніфесту 17 октября за чудодійну силу, залежну лише од суспільства, і думали, що нею можна нищити трохи не всяке право адміністрації на заборону, а собі витворити яке завгодно право. І от 30 октября більшість ухвалила розпочати діяльність т-ва «явочним порядком», не мавши стверженого статута. Швидко, одначе, всі побачили, що уваги юристів були вірними, бо «явочним порядком» не можна надати товариству прав юридичного лиця, а без цього воно не може ні кватирі найняти, ні куповати, ні продавати, ні вести які б не було грошові справи. Після гарячого обговорювання, на решті, більшість згодилась з пропозіцією юристів, і 25 ноября 1905 року статут «Просвіти» було стверженo.

Спинилися ми на цім моменті через те, що такі ж суперечки були і в инших городах, а де вони занадто затяглися,

там слушний час був утеряний, і адміністрація не ствердила навіть таких статутів, як одеський, через що в тих городах «Просвіт» немає й досі.

Ця перша ластівка на всю Україну піднесла дух одеських українців і надала їм нової енергії. Треба зауважити, що в ті часи всюди позасновувалися, або складалися національні культурно-просвітні й політичні організації—польські, литовські, німецькі, молдавські і т. и. Не мати українцям зараз же відповідно-національних організацій—це було б не тільки боляче для почуття чести й самоповаги, але значило б попустити себе на послуги організованним націям, всюди програвати перед ними в житті, вскрізь пасти задню, і, коли не здатися на їх ласку, то віддати їм в жертву свою культуру і інтереси українського народа в українській землі. Для української інтелігенції це було б не тільки повним позором, а просто злочином перед своїм народом і зрадою своїй землі. Така небезпека найбільш гостро виступила з боку де яких найбільш числених польських гуртів південно-західного краю, з їх замахом на все українське, на зразок польського кола в Галичині, і з боку німців, яких в Херсонщині живе велика сила, володіючи сотнями тисяч десятин землі. Гаятись не було чого,—мусіли зараз же братися за всяку можливу роботу, щоб не втеряти слушного часу, яких буває не багато. Баритися не можна було й тим, шо де які з національних організацій своїм шовінізмом і замірами ставилися до українства так вороже, що їм цілком пристало б назвиськo українофобів.

Після 17 октября 1905 р. одні події змінялися другими несподівано швидко; пульс життя бився підвишено, - всіх брала нетерплячка, нікому не ждалося... До всього того культурна праця «Просвіти» вимагала культурних сил для себе і національної свідомости членів товариства. Через це українцям зараз же треба було подбати про це, не ждучи ствердження статуту. Вони, подавши статут, зараз же взялися за працю в межах можливости.

Для ознайомлення широких кол суспільства з історією, потребами, бажаннями, станом і рухом українського народа в його

минулости й сучасности, вони спорудили два українських віча, на яких виступили ораторами, і в Росії вперше з катедри перед двохтисячною аудиторією проказані були промови українською мовою. Городська аудиторія обидва рази була переповнена а вміщає вона до двох тисяч люду!

Темами для промов були: Стан України з політичного, економичного і культурного боків в минулім і сучаснім житті народа. Боротьба українського народа за волю, добробит і освіту. Договор 1654 року. Автономія України: Розладдя межи народом і інтеллігенцією. Знищення української автономії, культури, освіти, волі і народнього добробуту московським і польським урядами, россійською бюрократією та своїми зрадниками й перевертнями. Стосунки українців з иншими націями на Україні й по за її межами. Національний український рух і маніфест 17 октября. Вимоги нового життя і нової історії.

Цікаво, що в друкованих оповістках про ці віча, дозволені адміністрацією, цензор повикидав назвисько «український», як небезпечне, і тим, напр., в «Одесск. Нов.» за 23 ноября 1905 р. було надюрковано так: «состоится..... митингъ», а який, або чий—про це мусіли одповістити крапки. В промовах це було живим свідоцтвом утисків українського і зробило на слухачів мабуть чи не більше враження, ніж заборона в Полтаві читати українські привітання на святах Котляревського.

В промовах вказувалося, як ріжні держави зміцніли й виросли в великі на підставі автономно-федеративних засад життя їх народів, і було підкреслено, що сама Московія збільшилася в 1654 році прилученням до неї України на підставі признання за останньою автономії, демократичного ладу і федеративних умов еднання, без чого не сталось би й самого злучення. Нищення ж цих засад життя й відносин польською шляхтою довело до заколоту і скінчилося знищенням самої польської держави. «В цих фактах (говорилося на вічі) велика історична пересторога для будущини, коли хто хотів би чомусь навчитися з історії. Вони яскраво підкреслюють хибність тих політиканів-централистів та ассіміляторів, які кажуть, ніби то автономія країн, признання за

всіма націями однакових і рівних прав і розвиток національних культур довели б Росію до роспаду, через що і вважають такі домагання народів трохи не злочином і зрадою проти держави і цілости Росії. Вони не хотять знати того, що ціле тіло не може бути здоровим, коли слабує хоч яка небудь з частин його; вони не хотять признати й того, що краса і сила частин надає красу і силу цілому. Наведені факти свідчать, що діяльність отаких політиків повинно вважати за шкодливу проти окремих народів і проти всії Росії, яка складається з сукупности їх, бо ассіміляційна, централистична та гнобительська політика ображає, обурює і пхає пригнічені нації як раз на те, од чого хотіла б застерегти й одвести. Національні утиски можуть тілько одвернуть пригнічених од такої держави, де їх кривдять, принижають і гноблять. Вимоги ж ріжних дуже численних народів Росії, що до автономії і федеративних умов єднання, ростуть і міцніють, підкреслюючи разом з тим потребу в справжнім ограничнім і міцнім, а не в механичнім лише зеднанні Росії, якого хоче досягти політика ассіміляції, винародовлення, утисків та нищення всього, що, уявляючи з себе продукт естественного життя і народньої самодіяльности, не підходить під казенний зразок. На це не треба сліпити очей ні собі, ні людям, ні урядові, щоб з того й справді не вийшло шкоди для розвитку сили і для цілости Росії, бо ті сили й цілость держави безперечно потрібні всім народам її». Говорилося про те, що обвинувачування українців в сепаратизмі вигадали вороги українського народа для своїх нечистих справ, якими вони чинять братові зло і роблять Росії тілько сором та шкоди. Ріжні народи Росії, розвиваючи кожен свою культуру і кожен дбаючи про своє життя в згоді з інтересами й життям инших націй, погодяться межи собою на грунті здійснення високо-гуманного, етичного і христіанського пріпціпу рівного достоінства всіх людей. Українці, які виставили на своїм прапорі поклик усіх чисто до згоди, рівні й братерства, що можливо здійснити тілько на підставі вище вказаного пріпціпа рівного достоінства людей, во имья цього ж пріпціпа повинні і мають право мати свої національні організації, щоб, не

ображаючи й не кривдячи нікого, оборонятися, обстоювати інтереси українського народа, дбати про їх і нікому не дати їх на кривду, нищення й поталу. На таких підставах стануть неможливими ні розпад держави, ні гнобительство, ні скривження, ні національний шовінізм, ні панування одного народа над другим.

Ці віча зробили те, що багато людей зараз же заявили бажання стати членами «Просвіти». Голосуванням з них було обібрано в члени до 170 чоловік. Невеличка членська плата (1 карб. на рік) дала змогу вступити в т-во людям бідним і навіть чорноробочим. К кінцю першого року «Просвіта» мала вже 540 членів.

В перші ж часи свого істнування одеській «Просвіті» довелося винести на своїх плечах всякі напади на неї, які робили в суспільстві своє враження, чим досягли своєї мети, лякавши й одвертаючи людей од т-ва і ширивши про його таку славу, щоб воно роспалося. Так, перше всього з гурту «русскаго собранія» і всяких «фобів» пущено було обвинувачення просвітян в сепаратизмі, бажанні «расчленить» Росію, в «юдофільстві» і в тім, що це т-во не щось инше як «жидівська вигадка і жидівська справа» на шкоду Россії... Декілька ж чоловік, визнаючи єдиним фактором всього в житті економику і все зводячи до закону історичнього матеріалізму, коли побачили, що т-во не піде по їх указівкам і рішучо заявило себе безпартійною національною культурно-просвітньою організацією, то виступили з його і, знайшовши собі «товаришів» по за «Просвітою», заходилися копать проти неї, аби зруйновати. Для цього вони роспускали в суспільстві чутки про шовінізм, юдофобство, темноту, буржуазність, «чорносюртучність» просвітян, вигадували про їх всяку пісенітницю і тулили до їх все таке, що одвертало-б людей. Найбільшу увагу направили вони на студентську молодіж. Як ті, так і другі «приятелі» зійшлися ще й на тім, що повели агітацію проти «Просвіти» в часописях. Один з останьої групи виступив і на декабрськім вічі приблизно з такою промовою: «Люде добрі! Вам

казали про автономію. На що вона вам? Вона потрібна буржуазії. Вам казали про українські школи, гімназії, університети—на що вони вам? Щоб там училися діти буржуазії! Не треба нам цього. *На світі є тільки дві нації—пролетаріат і буржуазія.*»

Ця гостра промова в змякшеній формі була в свій час занотована в одеських часописях («Од. Нов.» і «Од. Лис.» за 6 дек. 1905 р.).

Все отне зробило своє лихе діло помежи суспільством, на яке чутки завжди мали вплив, і,накоїло «Просвіті» великої шкоди. Найбільш було важким те, що й студенти, не розібравши і не розвідавши справи, вловилися на гачок гучних слів та обвинувачувань і почали бойкотувати тільки що засноване т-во. З студентської молоді одразу тільки п'ятеро записалося в члени і, до чести їх, внесли в діяльність т-ва всі свої сили. Робота т-ва гальмувалася на кожнім кроці, і не з боку адміністрації, як можна було сподіватися, а з боку зденаціоналізованої, винародовленої і пройнятої всякім політиканством інтеллігенції. На зібраннях просвітян не можно було спокійно обговорювати справ т-ва, бо всі балачки зводилися на питання, що робити з «ворогами» од усяких добровольців, які коїли над «Просвітою» справді не щось инше, як чорносотенний вчинок. І от, замість економії енергії для творчої діяльности, довелось розтрачати її на боротьбу з напастниками. Для цього, аби вияснити правду, просвітяне мусіли вдаритися до преси (див. напр. «Од. Нов.» за 22 января 1906 р.)

Заходи просвітян і їх праця швидко показали, на чиїм боці правда. Товариство росло, набіралося сили; розвивало в межах можливости свою діяльність, а нарешті привернуло до себе навіть де-кого з своїх гнобителів. Зараз в тов-і числиться доволі й студентів, хоч діяльність його таж сама культурно-просвітня і безпартійна. Гострі часи з згаданого боку товариство пережило благополучно, і дай Боже, щоб вони не повторялися більше ніколи.

Визначивши метою своєї діяльности допомогу культурно-просвітньому розвиткові українського народа в Одесі, товариство «Просвіта» для осягнення цеї мети, по п. 2 статута, має: а)

видавати книжки, брошюри, часописі і т. и. б) одкривати бібліотеки, читальні, книгарні, в) споряжати публичні лекції, відчити, просвітні курси, спектаклі, літературно-вокально-музичні вечори, вистави і т. и., г) заводити школи, приюти, ясла і т. и. просвітні й добродійні інституції.

Позаяк для виконання всієї програми потрібно мати силу грошей і багато свідомих українських культурних сил, а т-во ні того ні другого в досталі не мало, то вже через це одно воно мусіло обмежитися тілько тим, що здавалося можливим по грошах і по силах. Багацько ж де-чого не можно було виконати і через те, що на кожнім кроці всяку справу гальмувала сила всяких міністерських циркулярів. Так, напр., що до української школи, бібліотек, просвітних курсів і т. и., то з одного в дійсности виходило більше клопоту, ніж користи, а другого, як школи української, то й зовсім не можна було заводити. Тим робили те, що було можливішим, як з боку власних сил, так і з оффіціального боку.

Позаяк членам т-ва для своєї праці треба збіратися, то виділ найперше всього подбав про власне помешкання. Найшовши кватирю з 5 кімнат за 700 карб. на рік, виділ найняв сторожа, купив мебель, лямпи, картини, шахви на книжки і всяке инше хазяйство, а через кілька день після цього вже було споряжено вечір, на якому прочитана була перша лекція по антропології. Виклади й дебати, як з початку, так і зараз, робляться виключно на українській мові.

Вечорі отці збірали все більше й більше народу—в февралі вже кватиря стала тісною, і багато людей не пускали. Коли настав май, то за тіснотою та духотою не можно було ні читати, ні співати. Зібрання на літо закрили, щоб в июлі знайти більшу кватирю і повести діяльність більш широко. Таку кватирю, одначе, знайшли тільки к сентябрю. Зараз «Просвіта» має девять кімнат з залою на 250—300 душ (Софіевська, 30).

Діяльність товариства «Просвіта» в Одесі за рік 1906-й виявилася ось в чім.

1) Організовано наукову секцію, яка повинна дбати про те, щоб на кожну середу був виготовлений науковий відчит. Після викладу кожен раз бувають дебати.

2) Складено літературну секцію, яка повинна дбати про те, щоб на кожну суботу було виготовлено доклад по літературі і подібрані вірші й уривки прози для декламацій і читання.

Заходами цих секцій були впоряжені відчити: до літа — три лекції по антропології (характеристика українського, великорусського й польского національного типів і ріжниці межи ними); лекції про українських козаків; звідки взялися під Одесою села Ясска та Біляєвка і чого люде з них звуться Турбаями (історія повернення полтавських козаків в кріпаків, переселення їх на наділи з власної землі в селі Турбаях, яку віддано Базілевським); про запоріжських козаків; про запоріжські вільности (аграрне питання); про братства на Вкраїні (культурна, політична, економична й просвітня самодіяльність українського народа в минулім житті і зараз); про українських кобзарів і їх музику (з пригрою кобзаря з Черниговщини); про марксизм і відношення марксистів до національного питання; про складання законів (законодатна діяльність в державах абсолютних (необмежених) і конституційних (дуалистичних і парламентарних) і як ставлять цю справу нові основні закони в Россії.); про повернення козаків у кріпаків; про федеративно-автономні підстави прилучення України до Москви; про відносини межи поляками та українцями в Галичині про українську музику і діяльність М. В. Лисенка; про назвиська: Україна, український, українець, Мала Русь, Малороссія, Великороссія, малорос, великорос (історичний начерк); про минуле українського народа в політичнім, економичнім і культурнім відносинах; про нові українські вірші й пісні соціального змісту; про Шевченка, як народнього поета, і про поетів народницькіх; про Палія; про Мазепу; про Гребінку, Старіцького, Шевченка, Стефаника, Бордуляка, Лесю Українку, Руданського, Франка, Антоновича і инш. громадських, наукових і літературних діячів українського народа. Всього до літа

було споряжено 32 лекції, всі, як і дебати, на українській мові. Після канікул. з 16 сентября були відчити на такі теми: а) по середах—про Кирило-Мефодіевське братство; про Галичину, Буковину й Угорщину (подорож.); про українське весілля; про схему «русскої» історії (з поводу статьї проф. Грушевського в вид. Акад. наук.); про Галичину і стан українського народа в ній; про гадання українського народа; про похоронні причитування (голосіння) у українців і великороссів: про українське дворянство; про суспільно-громадські відносини на Вкраїні до 14 віку; про німецьку колонізацію в Херсонщині (історико-статистичний огляд); про кошового Сірка; про гетмана Конашевича Сагайдачного; про Петра Могилу; про українські колядки; б) по суботах «Котляревський в історичній перспективі»; про Щоголева, Руданського, Афанасьева-Чужбинського, Гулака-Артемовського, Стороженка, Самійленка, Марка Вовчка, Конюбинського, Чубінського, Стефаника, Глібова: про українок татарських бранок (про Роксолану, Марусю Богуславку) в творах українського народа і його письменників; про Забілу; про Кухаренка. Всього за друге півріччя прочитано по середах 14, а по суботах 15 лекцій, а за весь рік прочитано 61 лекцію.

Лекторами виступали свої сили з юристів, учителів, письменників то що. Межи докладчиками було 3 студенти і одна женщина, Одну лекцію прочитав поляк.

Таким робом, відчити одеської «Просвіти» в минулому році мали епізодичний характер. Винні в цьому більше незалежні од т-ва обставини, дякуючи яким довелося уникати і тем сучасного життя. В осени намічені й оголошені були систематичні відчити по державному праву, по біології і по історії, та ця справа розстроїлася і одсунута на після Різдва. На январь намічений уже ряд відчитів і між иншим про Сковороду, як українського філософа.

По середах приходило слухати до 300. Більше не пускали, бо тісно. За приводом тих же секцій подано в Університет од українського суспільства петіцію про українські катедри.

3) Організована вокально-музична секція, яка по суботах впоряжає вокально-музичний відділ вечора. Ця секція порядкує

просвітянським хором, який доходить до 70 чоловік, має свого хормейстера, регента і акомпаніатора. По суботах од цієї секції співають хор, соло, дуети, тріо, і грають на піаніно, скрипці, віолончелі. Виконувалися мало не все тільки українські речі; слова ж італійські, французькі й руські перекладалися на українську мову.

По середах збіралася більш інтеллігентна публіка; робітників та майстрів і в загалі простого люду бувало до 10%, по суботах же їх иноді бувало до 25%.

По середах брали вступного з членів по 10 коп. і з гостей по 15 коп., а по суботах з членів по 15 і з гостей по 20 коп. Коли ж росходи стало неможливим покрити таким прибутком, то вступне з ноября побільшили трохи не вдвоє, аби покрити дефіціт.

Це підвисшення зроблено на де-який час.

4) Організована драматична секція, яка склала свою трупу і робить вистави на користь «Просвіти», таких вистав з участю хора, співців і декламаторів було споряжено 8. Зараз просвітянська трупа упорядкована і підготовлена, що робитиме вистави що тижня. Два останні спектаклі були поставлені артистично, і трупа зараз надбала в суспільстві добру репутацію.

Виконавців вокальної і драматичної секцій не раз запрошували до себе на вечори поляки й-литовці, а раз хорові за участь було заплачено. Гроші пішли на «Просвіту».

Літературно-вокально-музична і драматична секції 26 февраля 1906 року спорядили в переповненій городській ауді торії такі пишні роковини Т. Г. Шевченка, яких мабуть чи де й бувало коли в Россії. Після реферату, йшли декламації, співи, музичні номері, живі картини, а на решті апофеоз: Україна вінчає свого поета, навкруги якого зібрався український народ з своїм національним прапором. Коли бучні оплески затихли, вийшли депутації од ріжних національних організацій в Одесі і привітали просвітян. Поляки сказали промову і поклали у ніг поета лавровий вінок од т-ва «Ліра» з відповідним надписом. Цей вінок і

зараз вінчає портрета Шевченка в виділовій кімнаті «Просвіти»:

Тіж самі секції спорядили в театрі «Гармонія» встрічу просвітянам, їх родичами і гістьми Нових Років—1906 і 1907-го. Обидва рази були роспродані всі білети, і стрічі вийшли навіть пишними.

При участі тих же секцій, окрім драматичної, на Різдвяних Святах 1906 року споряжено було в помешканні «Просвіти» празниковий вокально-музичний вечір з танцями, а для дітей ялину. На дитячім вечорі співав хор з дітей просвітян колядки й пісні; співали й соло та дуети, деклямували, а на решті танцювали й гралися. Кожна дитина получила торбинку з дарунками на 40 коп. Половина дітвори була вбрана по українському.

При «Просвіті» продавалися всякі українські вироби для вбрання. Зараз не тільки більшість просвітянської малоді, а навіть дам можно побачити, як на просвітянських вечорах, так і в театрі, в національних українських убраннях.

При драматичній секції ведеться наука декламації і української вимови. Цю справу веде за плату спеціально для цього присоглашенний вчитель.

Не можно тут не згадати про танці, за які де хто так докоряв «Просвіті», хоч сам і не зробив для неї нічогісінько. До сентября на просвітянських суботніх вечорах танці були чи двічі, чи тричі. В новій кватирі, побачивши, що зала величенька і для танців добра, де хто з хору і молодших просвітян стали прохати виділ дозволити їм після закінчення літературно-вокально-музичних вечорів, які звичайно кінчаються коло 12 годин ночі, танцювати до 1 часу ночі, цеб то одну годину. Не бачучи в цім нічого шкодливого і міркуючи так, що чому ж людям не зробити приємности цілком культурного характеру, виділ на це згодився, і тепер на суботніх вечорах в «Просвіті» одну годину бувають танці. Треба зауважити, що справа ця мала свій добрий наслідок. На вечорах молодь вивчилася танцювати національні українські танці—метелицю, горлицю, дрібушку й ко-

заків, і метелиця ввійшла в таку моду, що з неї починаються всі українські вечорі, навіть в театрі. Команда на танцях ведеться завше по українські.

5) «Просвіта» має свою читальню, в якій можно дістати всі періодичні українські видання в Росії, де які часописи з Галичини і дві з Америки, «Літер. Наук. Віст.», «Кіевс. Стар.» і деякі россійські часописи. Члени т-ва за читання нічого не платять, а сторонні повинні платити по 2 коп. в день. Поки що читальню було одчинено лише для членів та гостей по картках членів т-ва.

6) Товариство має свою наукову бібліотеку по літературі, етнографії, політичній економії, історії, юріспруденції та українській філології. 2000 томів для цієї бібліотеки куплено од вдови відомого педагога Смоленського. Бібліотека ця дуже цінна. Хто хоче працювати в бібліотеці, то для цього одведена окрема кімната.

7) «Просвіта» має в своїм помешканні склад і продаж українських книжок і россійських, які відносяться до українознавства. В останні три місяці продаж дойшла до 200 карб. на місяць.

8) Не мавши свого кіоска, т-во дає свої книжки на комісію в чужі кіоски.

9) Для помочі нужденним і голодним т-во організувало сбор пожертв і на Великдень допомогло убогим українським родинам в Дальнику, Усатовім, Нерубайськім селах і на Слоб. Романівці.

10) Товариство прийняло на себе видавниче діло О. Л. С. (Одес. Літ. Спілки) і готується до видання де-яких відчитів, зроблених на чергових вечорах «Просвіти».

На часописи одеські «Народну Справу» й «Вісти» т-во «Просвіта» видало свою матеріальну запомогу.

В помешкані т-ва вся мебель, лямпи, столи, шахви, буфет, вішалки, картини, бюсти і т. и.—все те придбано товариством і довгу на нім немає.

В члени товариства приймаються люде всяких націй, аби співчували й допомагали меті «Просвіти». З боку станів членами

«Просвіти» зараз числяться прості робітники, ремесники, прикащики, купці, чиновники, вчителі, судді, професори, студенти, поміщики, попи, адвокати. Великий процент членів—люде торгового класу. До «Просвіти» відносяться дуже прихильно великороси; членів змежи них багатенько. Українців межи просвітянами до 90%.

Постійного росходу товариство несе що місяця не менш 230 карб., а на рік до 3000 р. Ці росходи такі: за квартирю—83 руб., доглядачеві за помешканням і книгареві—20 руб., сторожеві—20 р., регентові—15 р., акомпаніаторші й таньорші—15 руб., учителеві декламації й української вимови — 15 руб., за піаніно — 9 руб., на гербові марки (за дозволи) й вечерові марки (на білети) — до 25 руб., на світло, топливо, чистоту то що—до 28 руб., а всього на місяць не менш 230 карбованців. Всі отці гроші збіраються з вечорів по середах та суботах і з вистав.

Товариство має свого буфета, де продаються: чай, пироги, фрукти, солодке, лимонади, бутерброди всякі і т. и. Спиртного немає нічого. Ціни проставлено за все найдешевші, через що товариство має з буфета чистого зиску на місяць карбованців з 10.

Хотіло було то-ство завести з літа свою школу, а через рік гімназію. Але ж поки що ця думка через багацько причин облишена Що до школи, то головна причина в недозволі викладати науку українською мовою. Відомо, що про це Каменецька «Просвіта» підняла питання раніще і довела його до міністерства. Двоє одеських просвітян, маючи свої гімназії, підняли таке ж питання, щоб завести українську мову в своїх гімназіях, але ж одповідь на це получена тілько в кінці ноября. Українську мову дозволили, та обставили це такими формальностями що до книжок та учительства, що знову пішли бумаги в міністерство, і хто зна, чи вияснится ця справа хоч би через літо, щоб розпочати науку з нового академичного року.

Зараз просвітяне дбають про те, щоб з осени мати свою школу з викладовою українською мовою.

Намірилась була одеська «Просвіта» зробити в своїм помешканні постійну виставу продаж українських національних виробів і для цього ввійшла в зносини з Полтавою. Але ж Полтава так провчила, що мабуть ця справа на довго захрясне. Двоє просвітян, оглядівши полтавські вироби, сказали прислати їх на кілька сот карбованців на комісію, але ж вироби було прислано з накладною платнею на 400 карб. Нічого було робити, повірили і заплатили 400 кар. Аж ось, коли росташували—лишенько, та й годі! Ціни вдвоє, а то і втроє більші, ніж тут (напр. за плахти, за рушники то що); багацько речей. особливо з посуду, чистісінький брак, якого ніхто не хоче і в руки брать (напр. тарілки з сучками та трухлявиною, хоч і ціна за їх проставлена щось біля 1 руб. 50 коп.); дитячі игрушки—це якийсь глум над українською умілостю. Де чого не долічилися. Ціни на все такі, що немає приступу. Поки що поростикали по знайомим на 200 карб., а 200 карб. мабуть так і загинуть. Не так шкода тих грошей, як нівечення тільки що роспочатої справи. Напевне тепер з Полтави вже нічого більше не випишуть.

В «Просвіті» на росхват розбиралися подільські вишиванки.

Є помежи членами «Просвіти» такі, що дорікають виділові, ніби то він мало зробив і повинен був зробить більше. Але ж що ж би то було за товариство, коли б воно покладалося не на власну діяльність, а тільки на виділ! На счастя, одеська «Просвіта» живе самодіяльністю своєю, як коллективного цілого, а не лише виділовою діяльністю. Виділ своїми силами без цієї самодіяльности товариства не зробив би й десятої частини того, що зроблено зараз, хоч би й як хотів цього, бо фізічно не справився б перше всього з силою праці. Правда, що ще слід би, й дуже потрібно зробити багато де чого, та зразу всього не переробиш, особливо ж на нашій занедбаній український ниві. Багато де чого не можно, або не легко було б зробити зараз і через сучасні умови життя. Чи не краще було б, ніж дорікати, бо дорікаппям не поможеш справі і діла не зробиш, вступити в одну з любіших секцій товариства і взятися за незроблене діло

власним почином, а не накидати його на виділ, у якого й без того занадто багато клопоту і який ніколи не зрікався робити на користь товариства. І справді, треба ще зробити дуже багато: завести філії товариства по окраїнах та пригородах, де живуть селяне, устроїть в аудіторіях відчити, розшукать для цього лекторів, зорганізувати ширшу продаж книжок, подбати про школи і т. д. Все отце безперечно треба зробити.

Одеська «Просвіта» заснована й збудована на демократичних і гуманітарних підставах. Де високо стоїть наука й просвіта, там високо стоїть і людина. Демократичні підстави вимагають, щоб за всіма людьми визнавалося рівне достоїнство, право на національне самовизначення і на самодіяльний розвиток власних духовних і життьових сил всякого народа. Гуманність же завше звязана з високою любовью до всякої людини. А все отце в купі може лише підвисити народи духовно і вести їх до єднання, згоди, благополучія та счастя. Йти таким шляхом—це значить слугувати людскости і допомагати здійсненню в житті разом, як національних, так і загально-людських благ.

Таким шхяхом праці і йде одеська «Просвіта». Результати цієї праці видні вже зараз. «Просвіта» підняла дух українців, почуття їх національного і людського достоїнства, підвисила інтерес до свого народу, до своєї культури й літератури, і, що стало вже для всіх очевидним, витворила в Одесі українське суспільство, з яким уже рахуються, про яке балакають і яке мусять взнавати, чого раніше не було. Все отце підвисило українців, як в своїх власних очах, так і в очах чужих людей. Багато українців в «Просвіті» вивчилися рідної мови. Дякуючи викладам і дебатам на українській мові по середах і літературно-вокальним суботам, розвинулось знання і літературної мови. Раніше соромилися балакати по своєму, бо це вважалося за ознаку темноти, хлопства, мужицтва, а зараз можно́ чути українську мову на улиці, в ко́нці, в театрі, в кофейні, в ресторані... Де хто з простих людей, що раніше цурався свого, побувавши в «Просвіті» на вечорах і побачивши українську книгарню й багато

українських газет та журналів в читальні, став розмовляти по українські з почуттям свого людського і національного достоїнства, визнає себе українцем і каже про це так, що слухач не може не пройнятися до його повагою.

Українська культура в Одесі перейшла на народнє поле, перестала бути ділом невеличкого гурта українських інтелігентів патріотів, ставовиться народньою справою і вже зараз пустила парости. Тим про ширення «Просвіт» треба дбати всіма силами і, як найбільше, допомагати їм розвивати свою діяльність.

Просвітянин

Українська преса в 1906 р.

В історії розвою української нації минулий рік 1906 має епохальне значіння: українське слово, сковане десятки літ нечуваними ні в якій культурній країні в Європі драконівськими законами, здобуло нарешті волю і для уряду не служить більше «опасним» і «вредним» за те тілько, що воно *українське* слово. Після указів 24 падолиста р. 1905 та 26 квітня р. 1906 український народ. нарівні з усіма иншими недержавними націями в Россії, має право на свою пресу, на вільний друк книжок «без предварительной цензури», підлягаючи тим самим, хоч і суворим, законам, що й друковане слово инших націй... Здобуто теоретичну рівність перед законом, і це має велику силу: українське слово, що на нього в квітнику усяких мов в россійській державі звикли дивитися і чужі і свої «добрі люде» як на якесь нікому непотрібне зілля, на «плевелу», зрощену на штучному грунті для «услади» невеличкого гуртка «патріотів», з цього часу має змогу показати неправдивість чи зумисного, чи несвідомого над ним глузування, посмішок та легковаження, має змогу обняти усі галузі науки і письменства і, досягши поважаних наслідків, прокладати собі повагом шлях і до громадського життя, до ужи вання його в школі, в церкві, в суді та по всяких громадських і приватних інституціях. Такі перспективи вбачала українська інтелігенція на прикінці року 1905, почувши вільною себе од тих пут, якими так міцно спутана вона була в останні тридцять літ. Вбачалося їй, що пробуркане од довгого сну громадянство

в той мент кинеться надолужувати те, чого йому бракує, візьметься поновляти та відбудовувати народню духову руїну, і національне відродження піде надзвичайно жвавим темпом,—українська книжка, українська література і преса, якої так давно українське свідоме громадянство домагалося, розцвітуть буйно та пишно і вкриють десятками періодичних видань українську землю од Карпату і до Дону, поширюючись в сотнях тисячів примірників. Так воно здавалося, і тим-то з початку року 1906 мало не в кожному більшому українському місті мала виходити своя газета, щоденна або тижнева, або журнал. Чимало таких видань було розпочато, ще більше обмежилося на самих лишень замірах, і з усіх тих великих сподіванок—українська преса в россійській Україні вступила в новий рік 1907 тільки з трьома газетами, що виходили і в році 1906: «Рада» у Київі, «Рідний Край» у Полтаві та «Світова Зірниця» в Могилеві Подільскому. Поясняти це тілько тим, що пригнічена українська преса, «пробувавши довгий час під забороною, не могла зараз же міцно стати на ноги, не маючи за собою а ні газетних робітників, ні відповідних друкарень, бо навіть наборщиків не легко було найти,—тим то через техничні умови та через адміністраційні утиски—вона має характер якийсь випадковий і недовговічний» [1])—очевидно, було б трохи наївно. Безперечно, що показані нещасливі обставини чимало гальмували справу української преси, але тілько почасті,—головна ж, основна причина нетвердого її становища в році 1906 полягала в тому, що не було ще остілько широкої авдіторії, з помічю якої, моральною і матеріяльною, могло б міцно, на власних ногах стояти те або инше видання. Виявилося,—як того і треба було сподіватися,—що приспаний довгим гнітом український народ, позбавлений національної свідомости, національної та й взагалі якої будь освіти, не міг враз, з самого доброго лишень хотіння проводирів своїх, стати і свідомим і освіченим національно остілько, щоб одразу

[1]) Рідний Край, № 32. М. Оленин. «Українська преса від 17 жовтня 1905 року до 1 липня 1906 року».

взятися до української газети та українського журналу, яких він і прочитати доладу не зможе. Українська газета і журнал на початку могли мати читачів тільки серед інтелігенції,—городської й сільської, залічуючи сюди й те інтелігентне селянство, що постало на селі за останні роки. Взагалі ж селянство, якому бракує звичайно якої будь грамоти, не кажучи за українську, повинно було тільки ще прислухатися та вчитися української мови і писання на цих самих газетах, і воно справді, де обставини тому спріяли, охоче те робило. Рік тяжкого досвіду і для української інтелігенції, і для народу не минув даремне. Інтелігенція, яка помилилася була одразу на силах свідомого елементу і через те мусила зазнати чималих матеріальних жертв першого року істнования української преси, може почувати себе в де якій мірі задоволеною морально, бачивши в протязі цілого року, яку велику силу мала навіть ця, убога для початку, преса, як з кожнем днем вона все дужче та більше єднала поміж себе усякі елементи народні, як все ширше та глибше вкорінялася вона по всіх закутках України, стаючи культурним огнищем для все ширших і ширших масс народніх. Минулий рік був доброю спробою наших сил, показав, на кого і на що ми можемо рахувати в своїй культурно-просвітній роботі, допоміг нам позбутися усяких шкодливих іллюзій, виявив нагальну потребу тісніше сполучити культурні і матеріальні сили і вступити в новий рік з ясними, не затуманеними рожевими мріями очима, з більшою надією на те, що велика робота національного освідомлення йтиме тепер жвавіше, інтензивніше, і через якийсь час дасть ті наслідки, яких українська інтелігенція сподівалася, немов манни з неба, ще тоді, коли тільки намірилася взятися до своєї великої роботи.

Перейдемо тепер до огляду самої преси української за рік 1906 в россійській Україні, а почасти й по инших землях, де живе український народ.

Газети.

Розпочинаючи огляд преси в Україні россійській, ми мусимо трохи вийти за межі року 1906 і згадати про першу українську

тижневу газету «*Хлібороб*», що «явочним порядком» почала виходити 12 падолиста р. 1905 у Лубнях, під редакцією М. Шемета. За час свого недовгого істнования (на 5-му числі була вже заборонена) газета ця придбала велику прихільність в громадянстві і росходилося в великому числі примірників (до 5000). «Хлібороб» найбільшу увагу звертав на життя українського села, пропагував ідею селянської спілки, друковав постанови волосних сходів та селянських громад про землю, про народню освіту, автономію, Установчу Раду і т. и. З 4-го числа газета поставила в своєму заголовкові: «Селяне усієї Украіни єднайтеся»!—але 5-е число було вже сконфісковане.

Тим часом надійшли «временныя правила» з 24 падолиста р. 1905 про періодичну пресу. На підставі цих правил розпочалася уже легальна українська преса, і першим вістником її був «Рідний Край», тижнева газета (число на пробу вийшло 24 грудня). Це єдина газета на Вкраїні, що в протязі цілого року 1906 виходила безъ більших пертурбацій (за ввесь час сконфіскований був тілько № 20). «Рідний Край» поставив собі на меті задовольняти духові потреби селянства, але в межах широкої програми, що обнімає загальні потреби краю, без якоїсь партійної або класової виключности. Газета, редагована жваво і уміло, скоро придбала симпатії читачів. Люде, що стояли близько до редакції, належали до полтавської группи української демократичної партії, і це вже може свідчити і про напрям газети. Що ж до змісту, то крім тижневого огляду політичного життя на Украіни та в Россії, газета давала солідні статьі, присвячені політично-громадянським, національно-культурним та економічним питанням. Досить широко поставлений був в газеті відділ дописів. З більших статьів визначаються: Гр. Коваленка «Оповідання з історії Українського народу», його ж «Листи до селян про народні права», Д. Дорошенка «Оповідання з Ірландської історії», В. Д. «Земля. Лад владіння нею і як нам бути на далі» Л. Падалка «Про землі, з яких складається Русь—Україна, і про людність, яка її заселя», В. Василенка «Про вжитки полтавських хліборобів».

«Рідний Край» виходитиме і в році 1907 при найближчій участі Олени Пчілки, Панаса Мирного і Миколи Дмитрієва.

З 31 грудня року 1905 почала виходити у Київі щоденна газета «Громадська Думка», як орган демократично-радикальної партії. Спочатку мала виходити газета «Громадське Слово», але Київський губернатор не дав на неї дозволу, повідомивши видавця, Євгена Чикаленка, що на підставі п. *б.* ст. 4 відділу VII Височайше затверджених тимчасових правил про періодичні видання, йому, Чикаленку, не можна видати свідоцтва на видання газети «Громадське Слово» і журнала «Нове Життя» через те, що з оголошення д. Чикаленка, яке знаходиться в його канцелярії і містить докладну програму і напрямок згаданих виданнів, видно, між иншим, що видання сі домагатимуться переміни істнуючого державного ладу в Россії, утворення окремих автономних країв на окраінах держави і перебудування її на федеративних основах, а також домагатимуться переходу усієї землі у власність народу, які вчинки забороняються карним законом (ст. ст. 252 і 318 улож. о наказ. уголов. и исправ., т. XV св. зак. изд. 1885 г.).

Перше число «Громадської Думки» вийшло за підписом Володимира Леонтовича і зараз було сконфісковане, а на № 21 газета була спинена і далі виходити почала аж через 9 день; та на № 190 (18 серпня) була знову спинена, а контора редакції запечатана. «Громадська Думка», обстоюючи за ті самі прінціпи, що і «Рідний Край», провадила свою культурну роботу, оскілько дозволяли «незалежні обставини». В величезній массі матеріалу в 190 числах газети, не лічучи статьів та заміток загальніщих, докладно розроблювалися з українського погляду питання культурні та економічні. Газета енергично обстоювала за права українскої мови у всіх галузях громадянського життя на Україні, а попереду всього—в народній школі. В справі місцевого самоурядования газета вимагала для українського народу рівних прав з иншими націями въ Россії, і головним завданням Державної Думи,—по тому, як впроваджено буде в життя основні свободи,—вважала оборону прав крайових та національних оди-

ниць, для чого мусила б бути поширена територія земського самоурядования, поширено його права, а земські інституції національних територій обєднано крайовим народним заступництвом.

Обслужуючи широкий обшир української території, «Громадська Думка» давала місце дописам і статьям з усих закутків Украіни російської і галицької та Буковини, що відбивалося на мові газети і за що її чимало попрікали читачі [1]). Та не вважаючи на усякі другорядні хиби та дефекти в газеті, вона чим дальш, почала притягати все більше число співробітників, і серед них виявилося чимало молодих, свіжих сил, що подають добрі надії; де які з них в перших цих літературних виступах своїх виявили безперечний літературний хист і звернули на себе увагу. Крім письменників, відомих вже в українській літературі, як О. Білоусенко, В. Винниченко, Б. Гринченко, М. Грушевський, В. Доманицький, Д. Дорошенко, С. Єфремов, М. З(агірня), А. Кримський, М. Крошивницький, М. Лозинський, М. Левицький, М. Лисенко, О. Лотоцький, І. Липа, Лісак-Тамаренко, В. Леонтович, О. Маковей, Д. Маркович, В. Мировець, М. Павловський, Л. Пахаревський, С. Русова, О. Русов, Гр. Сьогобочний, В. Сивенький, Є. Чикаленко, М. Чернявський, Ф. Шелудько, д-р Юркевич,— в газеті брало участь багато нових в літературі співробітників, між якими визначаються: Ворон-Вільчинський, А. Граб—ко, П. Капельгородський, З. Зл—ський, Є. Кв—ий, К. Лоський, Мандрівець, І. Огієнко-Рулька, П. Оправхата, П$_2$., В. П(існячевський), Старий Русин, І. Тарасенко, А. Тесленко, С. Черкасенко, Л. Чулий, Ф. Шелудько, А. Я.

З статьів про всякі громадські питання, а також про Державну Думу, Раду, то що,—варто зазначити: Б. Гринченка— Якої нам школи треба, Де ми і скільки нас? Народні вчителі; В. Доманицького. Доля селянська, Про сільську кооперацію, Пекучі питання, Про потребит. крамниці, Хто ми і що ми?

---

[1]) Див. ряд статьів Б. Гринченка „Тяжким шляхом“ в газеті „Рада“ (Єсть і окрема відбитка).

Земельний голод в Київщині, Колись і тепер (про накази Катерин. комісії 1767 р.); К. К. Про громадські вільности,—цілий ряд статьів, Колодянин. Що діється на селі; М. Лозинського—статьї про галицькі справи; Огієнко-Рулька. Літопис забастовочного руху; В. П.—цілий ряд статьів про Думу; Старий Русин—ряд статьів з Холмщини, А. Я.—статьї по політічній економії. В відділі фелєтонів, оповідань та віршів—зазначити варто вірш В. Сивенького. «Міністерська пісня», а з оповіданів: В. Винниченко. Уміркований та щирий», «Малорос-европеєць», «Земляк»; Ворон-Вільчинський. «На зажинках»; А. Граб—ко. Як баба Горбулиха зробила забастовку; Б. Грінченко. Оповідання з української старовини, Сам собі пан; Єфремов. Дрібнички; В. Зт—ський. В тумані, Малюнки селянського життя; В. Сивенький—ряд фелєтонів, А. Тесленко. Радощі, Школярі, Любов до ближнього, У схимника; Чикаленко Є. Розмова про всячину; Юркевич д-р. Сучасні сільські малюнки.

Крім того подано було більш 50 статьів по літературі, біографії, некрологів і т. и., з яких зазначаємо—біографію М. Біляшевського (№ 92), про видання повного «Кобзаря» (№ 148) та новознайдені твори Шевченка (№ 162)—В. Доманицького; некролог Данила Танячкевича (№ 87), некролог О. Лазаревського (№ 71), Просвітний памятник Т. Шевченкові (№ 45)—М. Левицького; Памяти В. Лесевича (№ 3),—В. Мировця; памяти А. Метлинського (№ 132),—П.; памяти М. П. Старицького (№ 84)—П. М.; До ювилею В. Антоновича (№ 95)—П. М; про памятник Т. Шевченкові (№ 114)—П. М.; Памяти П. О. Куліша (№ 22)—П—кий; Петро Ніщинський (№ 51)— Л. П—ський; Українська періодична преса (№ 159)—Л. П—ський; на Тарасовій могилі (№ 183)—Подорожній; Т. Г. Шевченко: Сорок пьяті роковини (1861—1906) (№ 45),—І. Рулька; некролог П. Рябошапки (№ 99), Л. Смоленського (№ 15), М. Стороженка (№ 13), Р. Сембратовича (№ 2), Митрофана Александровича (№ 70),—Гр. Треймана; біографія В. М. Шемета (№ 89).

З статьів про театр і музику зазначуємо: С. Бердяєв. З школи М. В. Лисенка (№ 119), Ге-Те. Українська вистава (№ 118,

131), Лукьяновський народній театр (№ 136), Є. Кв—цький. Лукьяновський народній театр (№ 160), М. В. Концерт народього хора К. Стеценка (№ 17), Л. П—ський. Народній концерт (№ 77), Л. Свірговський. Український театр (№ 115, 121).

В відділі «Бібліографія» дано було рецензії на 30 видань.

Після того, як спинено було газету «Громадська Думка», у Київі цілий місяць не було української газети, і аж 15 вересня почала виходити «Рада» при участі тих самих співробітників, що й «Гр. Думка». «Рада» виходила до кінця року, і в 92 №№ своїх дала багато цінного матеріалу. З статьів про справи громадські та з белетристики можна зазначити: П. Капельгородський—Заходи коло шкільної справи на Кубані, А. Тесленко. В городі, М. Чернявський. У самотині, А. Тесленко. Наука, В. Доманицький. Не святі горшки ліплять (про потребит. крамниці), В. Сивенький. Чому я не став учителем, Ф. Шелудько. Шкільна наука, І. Т. Малюнки з сучасного життя, Ф. Шелудько. От і все!, А. Я. Операції крестьянського банку, З. і І. Л—а. Про український народний університет, Майорський. Орачі, І. З. Як заснувалося Яланецьке позичково—ощадне товариство, І. Огієнко. Молоде й старе покоління на селі, В. Винниченко. Честь, Ю. Будяк Скажений дід, В. Злотчанський. На почлігу; Д. Дорошенко. Ще в справі українських кафедр, І. Т. В дорозі, Д. Дорошенко. Про памятник Т. Шевченкові, П. Капельгородський. Милостивий маніфест, Д-р Юркевич. Сучасні сільські малюнки, Т. Осадчий. Бійка за землю на селі, В. К. Зустріч архиерея, Майорський. Пригода; його ж—В чайній; Заява студентів українців, подана ректорові Київського університету, Свящ. Д. Шербаковський. Сучасний рух серед селян Ростовської на Дону округи та «До питання про землю донських козаків в Ростовській на Дону окрузі», Мандрівець. В гостях у переселенців, Ладько. Два місяці у Полтаві, II². Асімілятори въ українському убранні, Є. Чикаленко. Розмови про всячину, Майорський. Різдвяне оповідання, М. Чернявський. Перед світом, Гр. Григоренко. Семеро (оповід.), Тутешній (Крижановський). Відгук з села. Сіль-

ский лікарь. Народна лікарська справа; статьї—М. Лозинського про австрійські справи, П²—ряд фелетонів і статьїв на сучасні теми.

З статьїв про науку, літературу та умілість треба згадати: Про подільську «Просвіту» А. Смоліевского, Товариство» Просвіта у Київі (№ 22), Б. Гринченко. Тяжким шляхом (ряд статьїв), некролог Б. Познаньского (№ 29), Памяти О. Кониського (№ 65), В роковини смерти П. Грабовського (65), Д. Д. Іван Франко (з нагоди 50 літ його нарождення) (№ 68), М. Л. Кропивницький (з нагоди 35-літн. ювілею його діяльності) (№ 79), Лист з Одеси про «Просвіту (№ 80), Д. Д. Борис Гринченко (з нагоди 25 літ його діяльності) (№ 83), Гр Сьогобочний. Про наші «Просвити» (№ 89).

Рецензій було уміщено в «Раді» теж багато.

Як можна бачити уже з переліку співробітників і статьїв в «Гром. Думці» та «Раді» обидві газети удержувалися силами молодих письменників,—найбільш таких, що тілько останніми часами зьявилися на літературному українському полі...

«Рада» виходитиме і в році 1907, в побільшеному трохи розмірі, під редакцією М. Павловського, як газета безпартійна і межпартійна.

Третя газета, що виходила цілий рік—це тижнева «*Свитова Зирныця*» в Могилеві Подільскому. Почала вона виходити з 23 лютого, і до кінця року дала 45 чисел. Газету цю видає гурток польських поміщиків (редактор І. Волошиновський) і на меті має поліпшення селянської сільско-господарської культури. З цього боку газета чимало прислужилася українському людові, поширюючи серед нього національну свідомість і своїм виданням, і розсилаючи додатками окремі книжечки, а також подаючи практичні вказівки, як найкраще селянинові господарювати та достатки свої побільшити. Одначе через свій оппортунізм газета не викликає співчуття серед людей з радикальніщими за «Свитову Зирныцю» поглядами. Очевидно, що де хто дорікав редакції за її поміркованість, бо в останному (45-му) числі—«Од редакції» з цього

приводу читаємо таке: «Скілько разів де які газети докоряли нам за те, що ніби то «Свит. Зирн.» в цей неспокійний час занадто спокійна; а де які, придумуючи чим би упекти, писали, що вона *паньска газета*. Ні разу ми на ці докори нічого не відповідали. Кожна, кажуть, голова свій розум має. Кожний хоче мати гарну, велику й теплу хату, але один воліє стару помаленько розбудовати, поправляти, а все таки в хаті сидіти; а другий думає, що краще буде стару завалить, а другу покласти, а тим часом враз з дітьми на дворі мерзнуть». Редакція обіцяє й надалі обстоювати ту думку, що для покращання життя людського на світі потрібна тільки одна дорога—розвиток... «Иншої дороги до добра ми не знаємо, чрез те й показувати не можемо. Хто знає кращу дорогу, хай показує,—ми на перешкоді не будемо»...

Як можна бачити з цього, редакція не дає належної відповіді на ті закиди, які їй робилося, і зводить мову на конешну потребу еволюції, немов би то хто виступає проти того.

Друковалася «Свитова Зирныця» правописом етимологичним («обще-русскимъ»), а з р. 1907 переходить на правопис звичайний, фонетичний. З року 1907 «Світова Зірниця» даватиме щомісячний додаток для дітей «Читайте, діти!»

З инших газет, що не довго на світі животіли, зазначимо такі:

«*Добра Порада*», щотижнева газета (на зразок «Рідного Краю»), почала була з березоля виходити в Катеринославі, під редакцією д. Дьяконова, але спинилася, не з своєї волі, на 4-му №. Обличчя свого газета ця до ладу не виявила. Були в ній доволі цікаві статьї, як на приклад огляд украіньскої преси, або стаття, в якій коротенько викладалося фонетику украінської мови, але про сучасні пекучі питання говорилося в ній небагато. Відділ красного письменства, в «Добрій Пораді», складався найбільше з передруків давно відомих річей. Найкраще було число, складене в памьять Шевченка.

Ще перед «Доброю Порадою», а власне 23 лютого, в Катеринославі вийшло 1 число щотижневої газети «Запоріжжя».

Редактором її був проф. Еварницький. В першому числі видруковано було, між иншим, «Розриту могилу» Шевченка, і за це газету було спинено...

Ще ранійш (8 січня) в Одесі вийшла щотижнева газета: *Народня Справа* (редактор—лікарь Луценко), але на першому ж числі видання було заборонене. Замість «Народньої Справи» д-ка Шелухина почала видавати з такою самою програмою «Вісти», але це видання, не знати з яких причин, спинилось на 5-му числі. Найкраще поставлено було в цій газеті хроніку українську і загальну. Що ж до провідних статьїв, то їх було не багато, та й ті не визначаються великим інтересом.

В Харькові мала виходити щоденна велика газета «Слобожанщина», під редакцією М. Міхновського. Вийшло в кінці березоля тілько одне зразкове число, та на тому й край...

Там таки, в Харькові в травні почала виходити «Порада» «газета для крестянъ и мищанъ—хлиборобивъ, двотиженна на українській мові». Цю «двотиженну» газету заходився видавати д. Лободовський, склавши сам увесь номер. Видання на першому ж числі і припинилося. «Порада»—зьявище дуже цікаве і до де якої міри може заступити собою юмористичний орган...

Українська соціально-демократична партія почала була з 27 травня видавати у Київі газету «Боротьба», двічи на тиждень, але газету на 4-му № заборонено, а редактора-видавця лікаря Стаховського покликано до суду. Газета мала чималий успіх.

Оце і всіх газет, які виходили в россійській Україні. Крім того не виходили, хоч на де які оглошено навіть було переплату: у К и ї в і,—крім «*Громадського Слова*» (недозволеного)—*Робітнича часопись* »*Праця*», щоденна газета (редактор П. Дятлов), *Селянин*, щоденна (ред.-видавець Д Рижій), *Українська газета*, щоденна (ред.-вид. В. Козловський), *Слово*, щоденна (видав. Є. Корольова), *Наше життя*, щоденна (видав. Ю. Осінський). В М о с к в і: *Україна*, газ. 150 №№ на рік (вид.-ред. І. Оппоков); в О д е с і: *Нова Україна* (вид. Іващенко); у П о л т а в і: *Рідна Думка*, тижнева (вид. В. Я. Демянко), *Українське Слово*, тижнева, з місячником для дітей «Зірка» (вид. А. М.

Дмитріева; в Лубнях: *Хліборобська Справа*, тижнева (ред.-вид. Вол. Шемет); у Петербурзі: *Голос робітника*, тижнева (ред.-вид. П. Понятенко). До цих газет треба ще додати газети, що видавалися або мали видаватися двома мовами: *Народная Польза* в Умані (ред.-вид. А. Александровський),—видання незабаром заборонене; *Прилукщина*—в Прилуках (вид. Морачевський)—не виходила; *Свобода і Земля* у Лохвиці (вид.-ред. Н. Ротмістров)—не виходила.

За кордоном минулого року виходили такі газети:

В Галичині—*Діло*, щоденна газета у Львові, орган народово-демократичної партії (виходить 27 рік), «*Руслан*, щоденна у Львові (5 ий год), «*Громадський Голос*»—2 рази на тиждень (орган галицьких радикалів) (рік 7), «*Гайдамаки*»—щотижня у Львові, «*Дзвін*»—ілюстров. літерат.-наук. газ., щотижнева у Львові (зам. нього виходить «*Пчілка*»), *Подільський Голос*—тижнева в Тарнополі; *Боевий прапор*—щотижня, у Станіславові, «*Господарь*» газета рільнича, щомісячна в Перемишлі. На Буковині: *Руска Рада*—щотижня в Чернівцях, *Буковина*—тричі на тиждень в Чернівцях, *Земля і Воля*—щотижня (орган с.—дем.) у Чернівцях.

В *Америці*: *Робітник*—в Нью-Йорку, 2 рази на місяць (ред. А. Хромовский), *Свобода*—тижнева в Oliphant Pa, *Зірниця*—тижнева в Шамокин, Pa (ред. О. Стеткевич); *Канадийський фармер*—в Канаді.

Журнали.

З українських журналів в россійській Україні цілий рік виходив один лишень—«*Нова Громада*» у Київі, що місяця. Маючи спільну редакцію з газетою «Громадська Думка», він виявляв погляди тієї ж самої течії серед української інтеліґенції, що й газета. Це перший, цілком український літературно-науковий журнал в россійській Україні, і не вважаючи на те, що це перша ластівка—виглядає солідно і містить в собі поважні праці аж 85 письменників. Крім відомих вже в українській літературі письменників, як Алчевська Х., О. Білоусенко, П. Вартовий, В. Васи-

ленко, М. Вдовиченко, В. Винниченко, М. Вороний, Г. Григоренко, Б. Грінченко, М. Дмитріев, В. Доманицький, Д. Дорошенко, С. Єфремов, М. Загірня, М. Коцюбинський, А. Кримський, М. Кропивницький, В. Кушнір, Р. Лащенко, М. Левицький, І. Липа, Л. Пахаревський, Лісак-Тамаренко, М. Лозинський, О. Лотоцький, Д. Маркович, Ф. Матушевський, В. Мировець, М. Павловський, О. Русов, В. Самійленко, П. Смуток, М. Старицький, Є. Тимченко, Л. Українка, М. Чернявський, Л. Яновська,—в журналі видруковано було праці замітних письменників, що приніс з собою рік 1906, напр.: В. Бондаренко, Н. Гаєнко, Н. Г., П. Капельгородський, Мандрівець, А. Невада, С. Панасенко, В. Піснячевський, Н. Романович, І. Рулька, А. Тесленко, М. Черкавський, С. Черкасенко, Є. Щербаківська, Б. Ярошевський.

Другий місячник, що почав був виходити доволі періодично, і навіть раніш за «Нову Громаду»—це «*Вільна Україна*» в Петербурзі (ред.-вид. А. Шабленко). З початку це був орган с.-дем. партії, але не мав гостро партійного характеру; почавши з 3 книжки журнал цілком став органом української соціал-демократії. Вийшло усього 6 книжок, із них 3 та 5—6 були конфісковані. На цій книзі видання спинилося. В журналі найбільший інтерес мають декілька партійних статьів, як напр. «Краєва автономія України» П. Смутка, «Автономія України в світлі соц.-демократичної критики», М. П. «Національні організації пролетаріату» та инші.

Крім цих журналів почав був виходити у Київі «*Українське Бжільництво*» (ред.-вид. А. Архипенко), але на другому числі журнал цей спинився.

Довше виходили два ілюстрованих журнали: *Зоря* (тижнева) у Москві (ред.-вид. Ів. Оппоков) та *Шершень*—у Київі. «Зорі» вийшло усього 8 подвійних чисел. Крім малюнків на українські сюжети, журнал містив в собі твори красного письменства (повість Ів. Левицького, вірші Ол. Коваленка та инше), а що найважніще—початок «Курса украинской грамматики» проф. А. Кримського, російською мовою—задля тих россіян, що хотіли б навчитися по українському читати та писати.

Друге ілюстроване видання—«Шершень», сатирично-юмористичний тижневик. Вийшло усього 26 №№. Що до сатир та юмору у «Шершні», то його дуже не багато в цьому виданні. Зате де які малюнки справді цікаві.

Нарешті в м. Єдинцях, Бесарабської губ. Ф. Немоловський почав був видавати місячник «*Хата*». Вийшло його одне число, а 2—було сконфісковане В першій книзі уміщено було: стаття «Про землю», початок нарисів з української старовини, медичні та сільсько-господарські поради, хроніка життя. Напрямок журнала найкраще виявляється в першій статті «Про землю», в якій автор (редактор) нехтує усі плани, як би можна було розвязати земельне питання, а сам, одначе, не подає ніякого иншого способу.

Крім того, оповіщено було про нові журнали, які не виходили одначе: у Москві—*Хата*, місячник (ред. Ів. Оппоков), у Петербурзі—«*Ціп*», гумористичний 2—тижневник (ред. А. Шабленко), у Київі—*Дзвін*, щотижневий (видав. І. Федорченко) *Віночок*—дитячий тижневик (вид. Оксана Стешенкова), у Звинагородці – «Звинагородщина» (фолькльорний, під. редакцією А. Кримського).

Крім того, двома мовами виходили: «Кіевская Старина» (перестала виходити на 25 році) та «Пчеловодъ и Садоводъ» (вийшло усього 3 числа).

В «Кіевской Старинѣ» в р 1906 статьї містилися на обох мовах: россійській і українській. В протязі року в журналі видруковано було: А. Герценъ и его отношенія къ польско-украинскому вопросу; Воспоминанія и автобіографія Одесскаго протоіерея Николая Ивановича Соколова; Сговоръ малолѣтнихъ,—Ор. Левицкаго; Кирилло-Мефодіевскіе заговорщики—Н. Стороженка; Н. И. Стороженко,—Олены Пчилки; Памяти В. Л. Беренштама,—В. Науменка; Праздникъ Пасхи въ с. Косаревѣ, Дубенск. у,—В. Каминскаго; М. Бакунинъ и русскіе прогрессисты 60-тыхъ годовъ въ вопросѣ о польско-украинскихъ отношеніяхъ; Землякъ и предтеча Гоголя—В. Данилова; Повѣсти и сказанія древнерусской письменности, имѣющія отношеніе къ евреямъ и еврейству,—Б. Бараца; Памяти И. Я. Рудченка,—С. Свириденка;

Изъ жизни учебныхъ заведеній Юго-Западнаго Края въ 1840-хъ годахъ,—О. Левицкаго; Отношеніе великорусскихъ соціалистовъ 70-хъ годовъ къ народно-федеральному направленію; Изъ воспоминаній о Харьковскомъ университетѣ конца 40-хъ годовъ,—И. Сокальскаго; Життя і твори Віктора Забіли,—В. Мировця; Отчетъ о присужденіи преміи Н. И. Костомарова; О положеніи крестьянъ Ю.—З. края во 2-й четверти XIX ст.—Ор. Левицкаго; Польская и великорусская печать 70 гг. по вопросу о народно-федеральномъ направленіи,—М. Драгоманова; Къ вопросу объ украинскомъ народничествѣ,—П. Одинца; Откровенне св. Степана,—Ів. Франка; Признаки украинской колонизаціи на Уралѣ,—Вл. Короленка; Малороссійское козачье ополченіе въ 1812 году по архивнымъ даннымъ,—И. Фр. Павловскаго; Критичний розслід над текстом «Кобзаря» Шевченка,—В. Доманицького; М. М. Коцюбинскій (опытъ критическаго очерка),—Л. Старицкой—Черняховской.

З красного письменства: Весняна повідь, повість М. Чернявского; На свят вечір,—Л. Яновської; Воно саменьке—Грицька Григоренка; Тихеньке життя—Л. Пахаревського; Темнота—Ю. Будяка; Не в руку—П. Ротаря; Розгардіяш. Твора на 4 дії—М. Кропивницького.

За границею минулого року виходили журнали:

Записки Наукового Товариства імени Шевченка—«Наукова часопись присьвячена передовсім українській історії, фільольогії й етнографії» під редакціею Михайла Грушевського. Виходить що два місяці. Минулого року вийшли томи 69—74, які містять в собі такі цінні праці: Ф. Колесса. Ритміка українських народніх пісень; З. Кузеля. Угорський король Матвій Корвін в славянській устній словесности; І. Джиджора. Україна в першій половині 1738 р.; М. Грушевський. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західньої України; Ів. Франко. Пісня про Правду і Неправду, історично-літературна розвідка; М. Грушевський. Коли сфабрикована грамота Любарта луцькій кафедрі?; Ів. Кревецький. З виборчого руху в східній Галичині в 1848 році; М. Зубрицький. Село Мшанець Старосамбірського повіта; Ів. Франко. До історії українського вертепа,

історично-літературні студії й матеріали; Ів. Джиджора. З новійшої української історіографії (А. Єфименко. Южная Русь); М. Грушевський. Лист володимирської громади з 1324 р.; Ів. Созанський. До історії участи галицьких Русинів в словянськім конгресі в Празі 1848 р.; С. Маслов. Рукописи Софійської катедри в Київі.; Др. С. Рудницький. Получення Сяна з Дністром в ледовій добі; Вол. Перетц. Українське питання в освітленню польського поета XVII віка; М. Зубрицький. Велика родина в Мшанци Старосамбірського повіту; Ів. Кревецький. До історії організовання національних гвардій в р. 1848; Ів. Крипякевич. Автобіографія холмського священника з першої половини XIX в.; М. Грушевський. До біографії Онисифира Дівочки; В. Щербаковський. Деревляні церкви на Україні й їх типи; Ол. Грушевський. З українського культурного і наукового життя в середині XIX ст.

Крім цінних дрібніщих заміток, що друковалися у відділі «Miscellanea», варті уваги солідні огляди наукової літератури З. Кузелі «Антропольогичні й археольогичні часописи за 1904 р.» і «Етнографія в Західно-европейських часописах за р. 1904». Крім того, огляд українсько-руських часописів за р. 1905, де можна знайти усе, що містилося з поля українознавства за р. 1905.

Літературно-Науковий Вістник. На чолі редакції—В. Гнатюк, проф. М. Грушевсвкий та др. І. Франко. В журналі, в протязи р. 1906, містилися поезії, повісті, новелі, драми, статті і замітки з поля літератури, науки, умілости,—нарешті, бібліографія. Крім оригінальних поезій і прозових творів багато уміщено було кращих праць европейських письменників в перекладі на українську мову. З статтів про науку, літературу та умілість—С. Томашівського. Володимир Антонович—його діяльність на полі історичної науки, Л. Кримський. Ода Сафо, в перекладі Ів. Котляревського; Карманський. Памяти Володимира Лесевича, Ів. Франко. Руcько-польська згода і українсько-польске братання, М. Грушевський. Дорогою віків, В. Гнатюк. Видавнича Спілка, М. Лозинський Роман Сембратович (посмертна згадка), Ів. Франко. Поезії Віктора Забіли, Ів. Франко. Своя своїх не познаша, М. Лозинський.

Становище польських і великоруських соціялістичних партій до українського питання, М. Грушевський. З біжучої хвилі («Самоотверженіе малороссіянъ»), Ів. Франко. До біографії і характеристики Віктора Забіли; Програма української демократично-радикальної партії, В. Гнатюк. До біографії В. Забіли, В. Словінський переклад Шевченкових поезій, Ів. Франко. Стара Русь, М. Грушевський. У українських послів россійської Думи, В. Гнатюк. Львівський «Народный Домъ», М. Грушевський. Ганебній памяті! (про скасованнія закона р. 1876), Ів. Франко. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова, Із статистичної Комісії Наук. Тов. ім Шевченка, З паперів Шевченка. Передмова до другого видання «Кобзаря», Микола Садовський. Спомини з російсько-турецької війни 1877—1878 року, П. Щеголев. Семен Олійничук.

З року 1907 журнал цей перейшов у Київ і сполучився з журналом «Нова Громада», який перестав виходити. Л.-Н. Вістнік має виходити в двох виданнях—львівському та київському; окрім ередакції львівської буде відділ редакції у Київі; спеціальністю львівського видання будуть статті з локальним галицьким інтересом, так само як локальні українські статті міститимуться тілько в українському виданні. Журнал перейшов у Київ для того, щоб не розбивати духових і матеріальних сил і сконцентрувати їх для одного видання з всеукраїнським характером. Така концентрація культурних сил в осередку Украіни, в Київі, безперечно користна для самого українського руху; потрібно було зробити це через те, що виявилося, як за минулий рік почали слабнути літературні та й усякі инші звязки Галичини з Украіною. І як що дійсно «Літературно-Науковий Вістник» справдить ті надії, що покладаються на нього,—то б то стане справді всеукраїнським органом і задовольнить і галицьких і українських читачів, вимоги яких, що до журналу, через умовини місцевого життя далеко не однакові,—тоді можна буде не жалкувати, що перестав істнувати новий симпатичний, перший цілком український журнал—«Нова Громада»...

Инші закордонні журнали: *Економист*—економично-господарський місячник у Львові, «*Промінь*»—суспільно-науковий

орган українського учительства, з додатком «Бібліотека» (виходить двічи на місяць у Ванківцях на Буковині); «*Учитель*», з додатком «Шкільний порадник»—видає «Руске товариство педагогичне» у Львові; *Зеркало* (зам. «Комаря»),—юмористично-сатиричний («Зеркало» припинилося було ще р. 1893); «*Руска Хата*»—ілюстрований журнал, ще виходив р. 1905, в р. 1906 вийшло тільки 1 число.

Такі часописи та журнали виходили на українській території Россії, в Австро—Угорщині та в Америці. До огляду нашого ми не залічуємо двох цілком присвячених українській справі журналів в Петербурзі «Украинськiй Вѣстникъ» (припинився на 14 книзі) та у Відні «Ukrainische Rundschau», які виходили не в українській мові; обидва вони обзнайомлювали чужинців з українським питанням: перший—россійське громадянство, другий—західноєвропейське. «Ukrainische Rudschau» виходитиме і в р. 1907.

В. Доманицький.

Український театр в 1906 році.

В минулому році—1906-му український театр перебував двадцятьпятий рік свого регулярного життя, як вважати за еру 1881 рік, коли, після заборони, наново почали складатися спеціяльні українські трупи. Першу таку трупу склав д. Ашкаренко, з участю М. Кропивницького. Не можно сказати, щоб шлях, яким йшов український театр в протязі цих 25 років, був рівний та простий: було на тому шляху чимало всяких перешкод. Серед цих перешкод, що на довгий час затримували розвиток українського театру, найбільше важила заборона з боку драматичної цензури змальовувати в песах якесь инше життя, опріче народнього. З одного боку це сприяло тому, що наш театр одразу став народнім, популярним. Здається, нема ні в одній драматичній літературі такого великого числа щиро народніх пес, якими багате наше драматичне письменство. Але з другого боку це значно шкодило справі. Минали дні й роки і млявого, й бурхливого громадського життя; українська інтеліґенція, як і взагалі всяка інтеліґенція, відограваля значну роль в громадському житті, а тим часом театр український спершу не міг, а згодом просто звик не брати тем з життя інтеліґенції. Так помалу він одстав од життя... Коли зауважимо, що театральні вистави здебільшого відбуваються для інтеліґенції, то не можно не згодитись з тим, що взагалі поважна частина громадянства мусіла мало цікавитись українським театром, бо, хоч і виставляли на кону дуже

гарні народні пєси, про те вони не захоплювали глядачів, не мали в собі стільки псіхологічного змісту, щоб встановити міцну звязь між сценою та глядачем. І от ми бачимо, що взагалі середнє, звичайне громадянство склало собі такий погляд на український театр, що вважає «малороссовъ» зо співами, танками та звичайним елементом кохання за засоб такого самаго приємного одпочинку, як і театр опереточний, то що. Від «малороссовъ» вимагають тільки співів, тільки гарного вбрання, тільки таких вражінь, які б злегка, приємно зачіпали нерви, які б були лише гарним засобом для гарного настрою.

З цим смаком і з цими поглядами середнього звичайного громадянства українському театру довелося за два останніх рока повести де-яку легеньку боротьбу. Кажемо—легеньку, бо справді з боку самих антрепреньорів ця боротьба була досить не значна і характером та й числом. Життя широко сколихнулось. Захиталося все, що мало на собі тягар важких кайданів. Захитатися мусів і театр. І от саме в той час, коли в 1905 та 1906 роках добрі збори робили тільки такі пєси, як «Вильгельмъ Телль», «Евреи» та инші, український театр опинився в прикрому становищі. Старі пєси перестали робити збори. Серед середньої навіть частини громадянства виникав смак до нових пєс, але їх сливе зовсім не було. Тоді склався компроміс українського театру, вироблений, з одного боку, вимаганням самого життя, а з другого боку—консервативним старим смаком до українського театру, до «малороссовъ».

Цей компроміс, як найкраще виявився в 1906 році. Українські ремісники-атрепреньори бачили гарні збори на ідейних россійських пєсах, і завидки брали їх. І от вони заходились вишукувати «нові» пєси. З другого боку ідейні антрепреньори щиро і напів-щиро прямували до того, щоб хоч трохи поєднати театр з життям, зробити його хоч якимсь імпульсом життя. І одні й другі добре розуміли, що де-яка частина громадянства жде «нового» від театру. Як наслідок цього, ми бачимо в репертуарі кращих українських труп, особливо в 1906 році, вище згаданий компроміс. Ні у одної української трупи не вистачило

ні сил артистичних, ні сміливости, ні (головне!) грошей цілком порвати з одноманітністю українського театру і виступити на новий шлях. Ми не бачимо жадної трупи з дійсно новим репертуаром. Кращі наші трупи, як от трупи Садовського, Саксаганського та Сагатовського, тільки в тому поступили наперед, що почали, поруч з архивною старовиною, виставляти ідейні і нові песи. І справді, цікаве виникло зьявище: давно написані песи, яких попереду ніхто навіть виставляти не мав охоти, бо вони не робили зборів, тепер стають улюбленими песами і антрепренъорів і публіки. Візьмемо для прикладу хоч би оці песи: «Лісова Квітка» Яновської, «На громадській роботі» та «Степовий Гість» Грінченка. Перша песат епер не сходить з репертуару навіть таких «малороссовъ», як трупна Суслова. В трупнах Садовського, Саксаганського, Сагатовського її виставляють дуже часто. Трупна Саксаганського, де завше виставляли переважно песи самого Карпенка-Карого, виставляє «На громадський роботі». Ця песа, з написаним великими літерами, анонсом «нова песа» йде і в трупні Левицького, і в Сагатовського, і по дрібних трупнах. «Степовий Гість» по де-яких місцях зовсім забороняють виставляти, вважаючи цю песу за «крамольну». В Таганрозі, наприклад, та й по инших місцях, ця песа, за бурхливих часів «свобод», викликала цілі маніфестації в театрі. Те саме вражіння робить песа «Сава Чалий». «Суета» та «Житейське море» виставляють всі трупни раз по-за-раз. Видима річ, що виникає новий напрям, новий шлях нашого театру. Старі песи вже не так приваблюють до себе публіку, особливо по великих містах, як от у Київі.

Окреме і зовсім инше значіння мають в сучасному репертуарі песи з співами: оперетти і навіть опери. Вони завше подобались і подобаються глядачам. Такі трупни, як трупна Гайдамаки, Левицького та инші, можно вважати сливе за оперні трупі. З трупни Гайдамаки могла б навіть виробитися оперна труппа. Коли-б справді заснувались українські оперні трупни та опереточні, то це був би єдиний вихід з того компроміса, в який попав сучасний український театр. Частина грамадянства, яка кохається

в співах та танках, задоволена була б з цього, а той справжній новий життьовий театр, який мусить виставляти переклади світових драматичних творів, щоб тим збільшити свій репертуар, рахуючи на серьйозну частину громадянства, пішов би новим, певним шляхом, бо звичайно трудно дуже служити «богові й мамоні». Єсть тепер кільки опер М. Лисенка. Світові опери треба поперекладати, — і тоді буде доволі порядний оперний репертуар.

Але це станеться згодом. Коли ж звернемося до того, що придбав український театр в 1906 році, то справа стоїть більш-менш ось як. В 1906 році Микола Садовський склав свою власну невеличку трупну; опріче відомих артистів: Заньковецької, Борисоглібської та самого Садовського, ця труппа складається з молодих артистів і таких, що вперше почали грати тільки в цій трупні. З молодими силами Садовський має замір поліпшити нашу театральну справу. В його трупні виставляються хоч і старі, але здебільшого ідейні песи, як от «Бурлака», «По над Дніпром», «Лісова квітка», «Суета», «Розумний і Дурень», «Богдан Хмельницький», «Сава Чалий» та инші. Садовський взагалі не має великого хору і уникає пес із співами. Труппа Сагатовського, йдучи шляхомъ компромісу, перша з усіх трупп виставляє, по-між старими песами, переклад на українську мову «Євреїв» Чірікова (1 декабря 1906 року); «Суета» в цій трупні йде без суфлера. Труппа Сагатовського має гарні заміри, готується виставляти переклади світових творів, але немає... грошових засобів і пробуває здебільшого по невеличких містах (Холм, Кременець, Ровно, Брест). Саксаганський взяв до свого репертуару кільки повіщих пес. Д-ій Гайдамака почав виставляти українською мовою оперетту Джонса «Гейшу» (переклад Гайдамаки) та переклав з польського песу Словацького — «Мазепа - Паж». Останні професіональні труппи ніякого поступу, опріче згаданого вище компромісу, не виявили. Варто згадаты катеринославську «Просвіту», яка доволі регулярно виставляє ідейні українські песи на спектаклях з дуже дешевими цінами, та про таращанський гурток аматорів (під орудою д-ія Коваленка), який за 2 роки виставив

37 народніх вистав, а так само й про київську «Просвіту», що виставила в ноябрі вперше нову драму Б. Грінченка — «На новий шлях». Виставу цю впорядковано було під орудою артистки М. Старицької, що викладає лекції дікції, декламації та сценичної гри в драматичній школі М. Лисенка. На діяльність і значіння цієї першої української драматичної школи слід звернути увагу. До цього часу на українській сцені не було артистів з спеціяльною освітою. Школа Лисенка, хоч і не багато має учнів на відділі української драми, але вони під умілою рукою М. Старицької будуть піонерами нового українського театру. На старших курсах учнів готують переважно до інтелігентних пес. До цього треба додати ще й те, що учні школи входять в артистичний гурток, який ділий рік по святах та неділях виставляє песи в Лукьянівському Народньому Домі («Общества трезвости»). Наскільки можно, цей гурток виставляє кращі песи сучасного українського репертуара («На грамадській роботі» «Степовий Гість»—«На новий шлях»—Б. Грінченка. «За друга», «Мазепу», «Зімовий вечір», «Не судилось» М. Старицького; «Суєту», «Житейське Море» «Безталанну» Карпенка-Карого; «Лісову квітку» Л. Яновської; «Штукарку» Володського; «Освідчини» Чехова, в перекладі К. Лоського, та инші). Звичайно гурткові доводиться вважати на малоінтелігентну публіку та змагатися з адміністрацією Нар. Дому, яка не дозволяє виставляти, наприклад, «Євреїв» та вимагає взагалі пес «обстановочних». Треба тільки бажати, щоб як найшвидче склалася нова українська трупна, з новим репертуаром, де б могли приложити свої сили молоді артисти з їх молодими замірами.

Що ж до нових пес, які зьявилися за минулий рік, то їх дуже небагато. Карпенко-Карий нових пес не написав за цей рік. Грінченко надрукував в «Новій Громаді», а потім видав окремо нову песу «На новий шлях» (драма на 5 дій) Кропивницький написав три нових песи на сучасні мотиви: «Скрутна Доба» (друкована була в «Рідному Краєві») «Розгардіяш», твора на 4 дії, надрюкована була в журналі «Кіевская Старина» ч. 7—8, та комедію на 4 дії—«Мамаша» (не була ніде надрюко-

вана). Молодий український драматург Гнат Хоткевич надрюковав в «Літ. Наук. Вістнику» (кн. 7, 8, 9) драму «Лихолітте». Ця драма мусила б зробити цілу епоху на укр. сцені, але її напевно не дозволить россійська цензура виставляти, бо написана вона на мотив россійського визвольного руху. Зьявилися ще инші песи: «Зоря нового життя», комедія на 4 дії А. Кащенка, «Штукарка» та «Як вони женихались»—жарти О. Володського; Ів. Стешенко видав переклад трагедії Шіллера «Орлеанська діва» («Всесв. Бібл.»), Лоський надрюкував переклад жарта Чехова—«Освідчини»; в «Новій Гром.» друкувались переклади з еврейського «Червона Ніч» (драм. нарис), «Слінці»—переклад з Метерлінка Тимченка. Грінченко наново переклав «Вільгельма Теля» (послано до цензури), Л. Пахаревський песу Чірікова «Євреї»; В. Самійленко жарт Молера—«Шлюб з примусу»; Ю. Осинський песу Найдьонова «№ 13»; Гайдамака «Гойшу» та песу Словацького (з польского) «Мазепа-Паж». В Галичині зьявилося кілька нових перекладів (напр. «Надія»—песа Хейрманса та инші) та нових оригінальних пес: «Сіль Землі» (трагедія), «Спокуса», «Четверта Заповідь»—Лопатинського, «Життє і слава Шевченка» Михайла Дивосира. Опріче цих пес, зьявилося кілька инших «писаній» Ванченка, Колесниченка, Сабініна та инших, од яких український театр не мав ніякого придбання.

Треба сподіватися, що нове життя викличе нових драматургів, нові песи і витворить справжній, життьовий, новий український театр. Час для цього настав. Український театр як раз у такому переходному становищі, яке вимагає нового будування, кличе до того, щоб поєднати сцену з самим життям.

Л. П-ський.

УКРАІНА.

НАУКОВИЙ

ТА

ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ

ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ.

РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ I

ФЕВРАЛЬ

1907.

У КИЇВІ
1907.